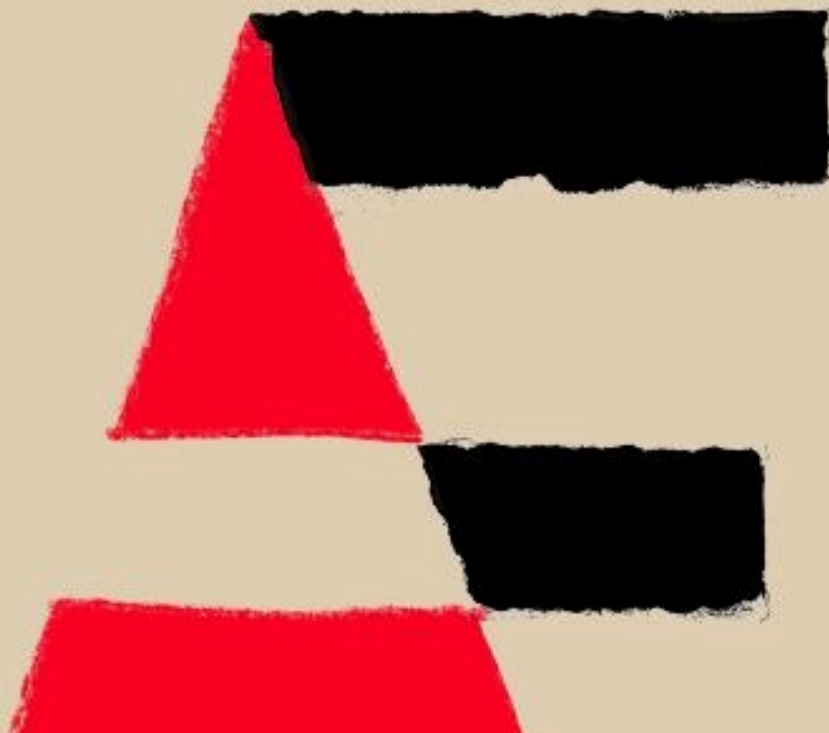


SAVEZ ANTIFAŠISTA SRBIJE

# FAŠIZAM I ANTIFAŠIZAM - OD NASTANKA DO DANAS

UZROCI, POJAVNI OBLICI, POSLEDICE



FAŠIZAM I ANTIFAŠIZAM  
OD NASTANKA DO DANAS  
*Zbornik radova*

Podržano od Fondacije

 **HEINRICH BÖLL STIFTUNG**  
**BEOGRAD**

# FAŠIZAM I ANTIFAŠIZAM OD NASTANKA DO DANAS

Uzroci, pojavni oblici, posledice

*Zbornik radova*

Priredio  
Rade Veljanovski



SAVEZ ANTIFAŠISTA SRBIJE



## SADRŽAJ

Reč urednika [5]

*Dragan Đukanović*

Tekovine antifašističke borbe na prostoru nekadašnje Jugoslavije –osporavanje autohtonog nasleđa [9]

*Milivoj Bešlin*

„Dva antifašistička pokreta“; istorija ili mit postsocijalističke Srbije [27]

*Aleksandar Sekulović*

Najeza filofašizma u Srbiji [35]

*Ljubiša Vuković*

Antifašizam u okruženju revizionizma u Srednjem Polimlju [51]

*Duško Radosavljević*

Vojvodina između fašizma i postfašizma [67]

*Zoran Pusić*

Vrijednosni antifašizam [89]

*Jovan Komšić*

Kritika intelektualnih aspekata srpskog nacional-fašističkog sindroma - Ekskluzivizam, integralizam, belicizam [97]

*Vehid Šehić*

Fašizamusavremenom društvu:  
da li živimofašizam [107]

*Nikola Krstić*

Kraj liberalnodemokratske bajke kakvu poznajemo:  
svet izmeđuGazeiUkrajine [111]

*Zlatoje Martinov*

„Svetotrojstvo“ –nacionalizam, populizam, suverenizam:  
tri izraza iste suštine-neofašizam [129]

*Rade Veljanovski*

Indikatoriprepoznavanja fašizma, nekada i danas [153]

*Nenad Ž. Petrović*

Antievropa i „Varvarska regeneristička energija“ u  
XX i XXI veku –sličnosti i razlike [175]

*Aleksandar Kraus*

OtporifašizacijeSrbije – SAFS 2008 – 2025. [195]

## REČ UREDNIKA

Osamdeset godina od završetka Drugog svetskog rata, bio je dobar povod za razgovor o uzrocima, pojavnim oblicima i posledicama fašizma, kako u periodu rata i pre njega, tako i u savremeno doba. Kancelarija Fondacije „Hajnrh Bel” u Beogradu, je zajedno sa partnerima – Savezom antifašista Srbije (SAFS) i Institutom za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu (IFDT) – organizovala konferenciju o stanju antifašizma u našem regionu danas. Skup je održan od 17. do 19. oktobra 2025. godine u Institutu za filozofiju i društvenu teoriju i u prostoru „Dereta“, u Beogradu, uz učešće tridesetak univerzitetskih radnika, istraživača, analitičara i društvenih aktivista. Konferencija pod nazivom „Od fašizma do antifašizma i nazad - Ideologije, pokreti, nasleđa“ imala je za cilj da se razmotre narativi o antifašizmu i fašizmu, uzroci njihovih promena i njihove posledice po društveno i političko tkivo Srbije, postjugo slovenskog prostora i Evrope. Kako je u objašnjenju agende konferencije navedeno:

„U većini postjugoslovenskog prostora svedočimo, do sada, neuporedivim manifestacijama istorijskog revizionizma. U širem smislu, reč je o usponu militantne, ksenofobične i nacionalističke desnice, kao i geopolitičkim previranjima, kao da su mukom naučene lekcije Drugog svetskog rata i njegove katastrofalne posledice potpuno zaboravljene. Savremeni fašizam ima mnoga lica: alternativna desnica, rasni realizam, hrišćanski nacionalizam, borba protiv „woke” kulture, antimigracijske politike (ili pak „remigracija”), desničarski ekstremizam, a opet mnogi sledbenici ovih ideja žestoko osuđuju fašizam dvadesetog veka i poriču bilo kakve simpatije prema njemu. Neki ga, međutim, otvoreno

prisvajaju. Kako u takvim okolnostima definisati pojmove poput 'fašizma' i 'antifašizma' kada je njihova suština predmet žestokih sporenja?"

Rasprava na zajedničku temu vođena je u okviru Instituta za filozofiju i društvenu teoriju i Saveza antifašista Srbije i otud dva zbornika u kojima su sabrana izlaganja panelista. Ovaj zbornik je skup analiza i mišljenja koji su saopšteni u raspravi na panelu u okrilju SAFS-a i on se po strukturi i načinu prezentacije razlikuje od onog u Institutu. Njegova specifičnost je metodološka neujednačenost, što je neminovno kada se o temi raspravlja na način koji nije prevashodno akademski, što je učinjeno svesno, da bi se čula i u zborniku obuhvatila i razmišljanja intelektualaca i društvenih aktivista koji nisu angažovani u akademskoj zajednici, ali imaju šta da kažu. Knjiga nema pretenzije naučnog zbornika, i u njoj su tekstovi različite dužine i načina izlaganja, uz, ponekad, naglašeno prisustvo deskripcije pa i pripovedačkog stila, što se podrazumeva pogotovo u izlaganjima aktivista koji su u praksi nosioci teza o kojima govore.

Podteme izlaganja koja su sabrana u ovom zborniku svedoče o raznovrsnosti aspekata iz kojih je posmatrana osnovna relacija fašizam – antifašizam, uz respektabilan napor panelista – autora, da ukažu na pojave koje osnovnu temu i danas čine veoma aktuelnom, uz zabrinjavajuće nagoveštaje pa i sasvim ogoljene primere ponašanja koji jesu fašizam. Istovremeno, negiranje i opravdavanje ovakvih slika stvarnosti, još više čini značajnom permanentnu debatu o zlu koje se može smatrati jednim od najvećih istoriji, ali koje nije ostalo u prošlosti.

Uz razlike u načinu izlaganja, dužini radova i tematskoj raznovrsnosti, ono što je zajednički imenitelj za sve paneliste – autore, je njihov iskreni, snažni i akcioni antifašizam.

Rade Veljanovski

Dragan Đukanović<sup>1</sup>

TEKOVINE ANTIFAŠISTIČKE BORBE NA  
PROSTORU NEKADAŠNJE JUGOSLAVIJE —  
OSPORAVANJE AUTOHTONOG NASLEĐA  
*Antifašistička borba i legitimacioni temelji novih  
postjugoslovenskih država*

Raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, koji je otpočeo 1991. godine, doveo je u svim njenim delovima do krize antifašističkog nasleđa. U svojim temeljnim konstitutivnim aktima novonastale samostalne države su tek sporadično, a u potragama za kontinuitetom vlastite državnosti ukazivale na antifašističku borbu i odluke koje su u tom periodu donete vezane za konstituisanje jedinica u složenoj Jugoslaviji.<sup>2</sup>

Polazeći od činjenice da je Druga Jugoslavija konstituisana na odlukama Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) iz 1942. i 1943. godine kao složena država sa punom nacionalnom ravnopravnošću, kao i jednakopravnošću njenih konstitutivnih elemenata, stoga su i novi ustavotvorci ovu činjenicu naglašavali prema vlastitim potrebama. Uporedo sa distanciranjem od sveukupnog jugoslovenskog nasleđa, postupno su poveznice tražene i sa drugim periodima razvoja državnosti od srednjovekovnih država na ovom tlu do pojedinačnih obnova državnosti tokom XIX veka. Pored navedenog, antifašističkim

---

<sup>1</sup> Prof. dr Dragan Đukanović je redovni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerziteta u Breogradsu

<sup>2</sup> Dragan Đukanović, *Institucionalni modeli demokratizacijapostjugoslovenskih država*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2007, str. 63–108.

vrednostima i borbi tokom Drugog svetskog rata data su obeležja prevaziđenog nasleđa, a posebno kroz raniju kovanicu *bratstva i jedinstva* jugoslovenskih naroda. Zapravo iako ove ideje imaju svoje uporište u Francuskoj buržoaskoj revoluciji (1789) i pokušajima emancipacije evropskih društava, u postjugoslovenskom predominantnom diskursu one su negirane i ismevane.<sup>3</sup> Etnonacionalizmi su tako sistemski potrti i bilo kakve sličnosti naroda nekadašnje Jugoslavije, a do krajnjih granica su isticane sve razlike između njih.

Premda je savremena Evropa, odnosno Evropska unija kao njen predominantni integrativni okvir zasnovana na vrednostima antifašizma i suprotavljanju idejama nacionalističke uskogrudosti i mržnje, prilikom rekonstituisanja novih država na jugoslovenskom području ove su vrednosti instrumentalizovane u određenom poželjnom smislu, ali i latentno marginalizovane. Antifašizam je tako smatran i označavan anahronizmom, a koketiranje pojedinih elemenata poraženih snaga iz Drugog svetskog rata sa novim političkim elitama na postjugoslovenskom prostoru je postalo sve vidljivije.<sup>4</sup> Štaviše, tu su bili uočljivi i brojni u značajnom meri uspeli postupci rehabilitacije ličnosti koje su kolaborirale sa nemačkim, italijanskim i bugarskim okupacionim snagama. Novo *resetovanje* istorijskih fakata takođe je učitavano u značajnoj meri upravo kroz reviziju dotadašnjih gledanja na Narodnooslobodilački rat, kao i revoluciju od 1941. do 1945. godine.

Izdvajanje samo vlastite etnonacionalne komponente antifašističkog pokreta bio je drugi proces koji je obuhatio sve zemlje nastale na prostoru Jugoslavije. Tako je u Sloveniji dominantno

---

<sup>3</sup> Videti i: Drago Rosandić, „Jugoslavenstvo prije stvaranja Jugoslavije“, projekat *YU historija*, Internet: [https://yuhistorija.com/serbian/jug\\_ideja\\_txt01.html](https://yuhistorija.com/serbian/jug_ideja_txt01.html), 21/10/2025.

<sup>4</sup> Dragan Đukanović, „Antifašizam na tlu nekadašnje Jugoslavije: kriza i osporavanje“, u: Petar Atanacković (ur.), *Nacija kao problem ili rešenje: istorijski revizionizam*, Futura publikacije, Novi Sad, 2008, str. 93–98.

prenaglašavana Osvobodilna fronta, u Srbiji i Crnoj Gori broj Srba i Crnogoraca u NOB, a slično je bilo i u Hrvatskoj sa povremenim naglašavanjem hrvatske komponente.<sup>5</sup> U dana šnjaj Severnoj Makedoniji su revizionističke težnje bile ograničene realno presudnom ulogom Antifašističkog sobranja narodnog oslobođenja Makedonije (ASNOM) posebno tokom 1944. godine, ali i povremenom potrebom istovemene distance koja bi podvlačila ulogu predratne probugarske VMRO na ovom prostoru vezano za borbu protiv unitarizma u Kraljevini Jugoslaviji. U Bosni i Hercegovini se nakon rata, koji je bio vođen od 1992. do 1995. godine, ponovo često (pre)naglašavaju tekovine Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine — ZAVNOBIH vezane za konstituisanje ove nekadašnje središnje jugoslovenske republike na principu ravnopravnosti pre svega tri naroda — Bošnjaka, Srba i Hrvata, kao i ostalih etničkih zajednica koji u ovoj državi žive.<sup>6</sup> I ta zalaganja su predominantna u bošnjačkom političkom korpusu u Bosni i Hercegovini zarad potvrde državne celovitosti, ali ne i u elitama druga dva naroda — Hrvata i Srba. Štaviše, ratna skupština današnjeg entiteta Republika Srpska je donela odluku o poništavanju svih odluka ZAVNOBIH-a u julu 1993. godine. Na teritorijama pod kontrolom Hrvatskog vijeća obrane u Bosni i Hercegovini bila je veoma slična situacija, a mnoge ulice i trgovi su dobili imena prema visokim funkcionerima samoproklamovane Nezavisne Države Hrvatske.

---

<sup>5</sup> Marko Kovačić, „Kakav je bio sastav jugoslovenskih partizana. Šta kažu podaci o korisnicima partizanskih penzija a šta istorijski izvori?“, Novi dani, Sarajevo, 10. maj 2025. Internet: [https://novidani.com/?\\_gl=1\\*1vjxpya\\*\\_ga\\*MTgzMDI4MDQ1Mi4xNzYyNzgyMTE0\\*\\_ga\\_LSV6GQDB7H\\*cze3NjI3ODIxMTQkbzEkZzEkdDE3NjI3ODIxNDUkajI5JGwwJGgw, 27/10/2025](https://novidani.com/?_gl=1*1vjxpya*_ga*MTgzMDI4MDQ1Mi4xNzYyNzgyMTE0*_ga_LSV6GQDB7H*cze3NjI3ODIxMTQkbzEkZzEkdDE3NjI3ODIxNDUkajI5JGwwJGgw, 27/10/2025).

<sup>6</sup> O tome kako se gleda na tekovine ZAVBOBIH u Bosni i Hercegovini — videti detaljnije Samir Huseinović, „Kome smeta ZAVNOBIH?“, *Deutsche Welle*, Internet: <https://www.dw.com/hr/dan-dr%C5%BEavnosti-u-bih-kome-smeta-zavnobih/a-67552332, 27/10/2025>.

Stoga je i u temeljima državnosti ovdašnjih postjugo slovenskih država, a posebno u preambularnim delovima ustava Republike Hrvatske (1990) i Republike Severne Makedonije (1991) koji su doneti neposredno pred napuštanje jugoslovenske federacije naglašen kontinuitet u odnosu na Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH), odnosno ASNOM.<sup>7</sup> Hrvatska je to učinila pre svega zarad jasne distance u odnosu na takozvanu Nezavisnu Državu Hrvatsku, satelitsku tvorevinu nacističke Nemačke od 1941. do 1945. godine. Slično je bilo i u prečišćenom tekstu do 1995. godine važećeg Ustava Republike Bosne i Hercegovine suštinski donetom 1974. godine (u značajnoj meri izmenjenom u prečišćenom tekstu iz 1993. godine). I u okviru njega se naglašavao značaj odluka Zemaljskog antifašističkog vijeća Bosne i Hercegovine vezanih za konstituisanje ove nekadašnje republike unutar jugoslovenske federacije nakon 1945. godine.<sup>8</sup>

Iako je bivša Savezna Republika Jugoslavija, nastala krajem aprila 1992. godine pokušavala na svaki način da bude pravna naslednica Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije u njenom konstitutivnom aktu nije bilo direktnog povezivanja na odluke Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije već isključivo na državotvorne tradicije Srbije i Crne Gore i dobro voljnost njihovog udruživanja. Takođe i Ustav Srbije iz 1990. ni na koji način nije sadržao pozivanje kako na odluke AVNOJ-a, tako ni Velike antifašističke narodnooslobodilačke skupštine Srbije iz 1941. godine. Ni raniji Ustav Republike Crne Gore iz 1992. godine se takođe nije pozivao na odluke Crnogorske anti fašističke skupštine narodnog oslobođenja (CASNO) od 1943. godine.

---

<sup>7</sup> Ustav Republike Hrvatske, I – Izvorišne odredbe, Narodne novine, br. 56, prosinac 1990.; Устав на Република Македонија, 17. ноември 1991, преамбула, Службен вестник на Република Македонија, бр. 52/1991.

<sup>8</sup> Ustav Republike Bosne i Hercegovine, 1974, prečišćen tekst, *Službeni list Republike BiH*, br. 5/1993.

### *Pokušaji podele zajedničkog antifašističkog nasleđa*

Potreba da se u odnosu na druge jugoslovenske narodne napravi značajna razlika, odnosno da se pokaže što značajnija mera svoje etnonacionalne i državne posebnosti uslovila je pre naglašavanje vlastite etničke komponente u Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije. Svaka strana je stoga naglašavala da je proporcionalno najvećem učešću u ovom svezugoslovenskom podnela i najviše žrtava, ali da su i te žrtve za zajedničko dobro u osnovi bile upitne. Tako su kroz razne studije i radove iznošeni podaci koji potvrđuju vlastitu etnodominaciju u NOVJ, ali i umanjnjen broj drugih naroda.

Paralelno sa ovim procesom u pojedinim zemljama preuzimaju se i tuđe tradicije, koje u svom izvoru nemaju jugoslovenski antifašistički okvir. U Srbiji se tako uz više nego uočljivi podršku vlasti od 2014. godine organizuju „tradicionalne“ smotre Besmrtnog puka, a zapravo po preuzetom modelu obeležavanja Dana pobede u Ruskoj Federaciji pod vlašću predsednika Vladimira Putina.<sup>9</sup> Štaviše, slične aktivnosti se preduzimaju i u entitetu Republika Srpska sa naglašenom proruskom ikonografijom i istaknutom potrebom povezivanja sa zvaničnom Moskvom. Istovremeno, vlast u Beogradu je koristila slične prilike za dodatno jačanje veza sa vlašću Rusije i neretkim minimiziranjem uloge Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u oslobodjenju Beograda i većeg dela Vojvodine, i uporednim uveličavanjem uloge Crvene armije.<sup>10</sup> Naravno, istorijska je činjenica da su sve

---

<sup>9</sup> „Marš ‘Besmrtni puk‘ u Beogradu predvođen državnim ministrima”, *Radio Slobodna Evropa*, Balkanski servis, Prag, 9. maj 2024. Internet: <https://www.slobodnaevropa.org/a/besmrtni-puk-beograd-setnja-2024/32939509.html>, 29/10/2025.

<sup>10</sup> Milan Nešić, „Dan oslobođenja Beograda: između proslave i revizije“, *Radio Slobodna Evropa*, Balkanski servis, Prag, 20. oktobar 2014. Internet: <https://www.slobodnaevropa.org/a/dan-oslobodjenja-beograda-izmedju-proslave-revizije/26646761.html>, 21/10/2025.

aktivnosti vezane za oslobođenje ovih delova Srbije i nekadašnje Jugoslavije bile rezultat zajedničkih napora jugoslovenskih partizana i Crvene armije.

*Rehabilitacija saradnika okupatora i suštinsko  
osporavanje antifašizma*

Relativizacija uloge kolaboracionista tokom Drugog svet-skog rata takođe je zajednička odlika značajnog dela društava svih postjugoslovenskih država. Negde se ona vrši preko pravnih po-stu paka, a ponegde kao u Crnoj Gori 2025. godine posredno i uz podršku Srpske pravoslavne crkve vezano za postavljanje spo me-nika četničkog vojvode Pavla Đurišića.<sup>11</sup> U izostanku realne osnove za pravnu rehabilitaciju čini se da se zvaničnici SPC više opredeljuju za promociju i reafirmaciju lika i dela Pavla Đurišića tokom Drugog svetskog rata, a da bi u narednim etapama u zavi-snosti od konfiguracije potencijalno novih vlasti u ovoj zemlji zapravo bila izvršena i potpuna pravna rehabilitacija. Neuspeli su bili pokušaji protekle gotovo tri decenije pojedinih krugova da se Sekula Drljević, saradnik ustaškog režima više posredno reha-bilituje, te da se njegova uloga u formiranju tzv. Kraljevine Crne Gore pod italijanskom okupacijom relativizuje i pokaže adekvatnom.<sup>12</sup> Pokušaji da se rehabilituju Leo Rupnik, gradonač elnik Ljubljane tokom nemačke okupacije u Sloveniji, Mladi muslimani u Bosni i Hercegovini, ali i Ivana Vančo Mihailov u Severnoj Makedoniji nisu ipak dali rezultate koje su očekivali njihovi

---

<sup>11</sup> S. Đukanović, „Kad SPC zaboravi žrtve: Opasnost od veličanja Pavla Đurišića”, *Antena M*, Podgorica, 4. maj 2025. Internet: <https://www.cdm.me/drustvo/pavle-durismic-ratni-zlocinac-koga-velica-mitropolit-joanikije/>, 21/10/2025.

Đragan Đukanović, „Antifašizam na tlu nekadašnje Jugoslavije: kriza i osporavanje“, u: Petar Atanacković (ur.), *Nacija kao problem ili rešenje: istorijski revizionizam*, op. cit., str. 96.

pokretači 13. Međutim, oni su i te kako uticali na određeni krug istoričara da njihovu ulogu glorifikuju i takođe krenu sa pripremom šire javnosti za sličan potencijalni epilog u narednom razdoblju. Sličnih pokušaja je bilo i u Republici Srpskoj vezano za glorifikovanje uloge četničkog pokreta u istočnim delovima Bosne i Hercegovine, ali takođe i na teritorijama Zapadne Hercegovine kada je u pitanju veliki broj ličnosti iz razdoblja takozvane Nezavisne Države Hrvatske.

U Srbiji je sličan pokušaj rehabilitacije zapravo i uspeo u slučaju đenerala Dragoljuba Draže Mihajlovića, ratnog komandanta Jugoslovenske vojske u otadžbini 2015. godine.<sup>14</sup> Ovome je 2004. godine prethodilo i usvajanje Zakona o izjednačavanju prava pripadnika Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i Jugoslovenske vojske u otadžbini (Ravnogorskog pokreta) u Narodnoj skupštini Srbije.<sup>15</sup> Tokom prošle decenije vođen je i formalno nedovršen proces rehabilitacije Milana Nedića, otvorenog saradnika okupatora tokom Drugog svetskog rata i predsednika tzv. Vlade narodnog spasa.<sup>16</sup> Romantičarska predstava Milana Nedića kao „srpske majke“ i čoveka koji je založio svoj ugled za „očuvanje“ Srbije i srpskog nacionalnog bića, kako se često navodi, počela je u naučnim i kulturnim krugovima još neposredno pre otpočinjanja sukoba na području bivše Jugoslavije i to s kraja 80ih

<sup>13</sup> Ibidem.

<sup>14</sup> Rade Radovanović, „Rehabilitovan Draža: Burne reakcije u Srbiji i regionu“, *Glas Amerike*, Vašington, 14. maj 2015. Internet: <https://www.glasamerike.net/a/srbija-draza-mihajlovic-rehabilitacija/2767467.html>, 22/10/2025.

<sup>15</sup> Zakon o izmenama i dopunama zakona o pravima boraca, vojnih invalida i članova njihovih porodica, *Službeni glasnik RS*, br. 137/04.

<sup>16</sup> Tomislav Marković, „Milan Nedić i Srpska državna straža: Veličanje kvislinga u Beogradu“, *Al Jazeera Balkans*, Sarajevo, 18. februar 2024. Internet: <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2024/2/18/milan-nedic-i-srpska-drzavna-straža-veličanje-kvislinga-u-beogradu>, 23/10/2025.

godina XX veka.<sup>17</sup> Postupak za rehabilitaciju u Višem sudu u Beogradu vodi se i u slučaju Milana Aćimovića, koji je bio na funkciji ministra unutrašnjih poslova u Nedićevoj vladi.<sup>18</sup>

Rehabilitovan je tokom 2023. godine i Nikola Kalabić, visoki oficir Jugoslovenske vojske u otadžbini. Zapravo Viši sud je utvrdio da nikakvog vida kolaboracije Nikole Kalabića sa Nemcima tokom Drugog svetskog rata nije ni bilo i pored svedočenja uglednih srpskih istoričara u ovom procesu.<sup>19</sup> Često se, sa druge strane, desi i da brojni postupci rehabilitacije pred sudovima u Srbiji budu pozitivno okončani, ali da šira javnost o tome uopšte i ne bude informisana. S tim u vezi nije izvršena niti detaljna analiza svih sličnih procesa.

„Naš“ i „njihov“ kolaboracionizam

U proteklom periodu nakon nestanka Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije evidentan je pokušaj da se u državama nastalim na njenom tlu preispituju kako antifašističke tradicije, tako i uloga ranije označenih kolaboracionista tokom Drugog svetskog rata. Štaviše, ponajpre se antifašizam predstavlja kao anahronizam, kao i „komunistički“ izraz.<sup>20</sup> Razdvajanje jugo slovenskih naroda tako prati i razdvajanje zajedničkih antifašističkih tradicija, a on se prihvata samo i u onoj meri koliko odgo vara određenoj etno-

---

<sup>17</sup> Ibidem.

<sup>18</sup> „Skandalozna rehabilitacija Nedićevog ‘prvog policajca’“, *Nova S*, Beograd, 8. februar 2022. Internet: <https://nova.rs/vesti/drustvo/skandalozna-rehabilitacija-nedicevog-prvog-policajca/>, 24/10/2025.

<sup>19</sup> „Apelacioni sud potvrdio rehabilitaciju Nikole Kalabića“, *Radio Slobodna Evropa*, Balkanski servis, Prag, 19. maj 2023. Internet: <https://www.slobodnaevropa.org/a/nikola-kalabi%C4%87-rehabilitovan/32419565.html>, 22/20/2025.

<sup>20</sup> Dragan Đukanović, „Antifašizam na tlu nekadašnje Jugoslavije: kriza i osporavanje“, u: Petar Atanacković (ur.), *Nacija kao problem ili rešenje: istorijski revizionizam*, op. cit., str. 97.

nacionalnoj zajednici, koja dominira u eks klu zivno svojoj državi-naciji. Pored pokušaja da se ospore odluke pojedinačnih anti fašističkih skupština jugoslovenskih republika donetih tokom Drugog svetskog rata sve više se pokreće i pitanje potpunog poništavanja odluka Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije. Tako je tokom 2025. godine i jedna od brojnih monarhističkih stranaka u Srbiji pokrenula inicijativu da se sve odluke AVNOJ-a ponište, a što bi suštinski podrazumevalo i loš uticaj na savremene odnose između postjugo slovenskih država.<sup>21</sup> Polazeći od činjenice da su odluke AVNOJ-a doprinele konstituisanju posebnosti bivših jugoslovenskih federalnih elemenata, a nakon izrazitog unitarizma Kraljevine Jugoslavije, to svakako suštinski zadire i u pitanje granica između novonastalih država, a koje su *de iure* na temelju odluka Badin terove komisije (Arbitražne komisije Mirovne konferencije o Jugoslaviji) između 1991. i 1993. godine i priznate kao među državne.

Poništavanje odluka AVNOJ-a tako bi zapravo u osnovi nosilo i novo preoblikovanje postjugoslovenskog prostora i Zapadnog Balkana kakvog danas poznajemo. Ono bi ponovo ojačalo tendencije stvaranja megalomanskih državnih tvorevina, a na uštrb malobrojnijih južnoslovenskih naroda i njihovih država. Naravno, to se ne bi ni u kom slučaju moglo realizovati bez sukoba, koji bi mogli po svom intenzitetu biti i jači nego ratovi 1990tih u ovom delu Evrope.

U aktuelnoj regionalnoj ravni odnosa i dominantnim političkim diskursima često se može čuti samo o isključivo osuda „tuđeg“ kolaboracionizma iz perioda Drugog svetskog rata, ali i određeni nivo pravdanja ili indirektnog odobravanja onog koji pripada „vlastitom“ narodu. Problem prihvatanja „svojeg“

---

<sup>21</sup> „Četvorica poslanika traže da Narodna skupština ukine odluke AVNOJ-a”, *Danas*, Beograd, 16. septembar 2025. Internet:

<https://www.danas.rs/vesti/politika/cetvorica-poslanika-traze-da-narodna-skupstina-ukine-odluke-avnoj-a/>, 25/10/2025.

kolaboracionizma tako se stalno otvara i stvara značajne probleme u procesu pomirenja koji nikada nije *via facti* suštinski i dubinski zaživeo. Ovaj proces je opterećen ne samo različitim pogledima u dominantnim sferama društva u postjugoslovenskim državama kada je u pitanju period raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (nakon 1991), nego i vezano za Drugi svetski rat.

U tom smislu se i pored suštinske geopolitičke promene u ovom delu Evrope i ulaska pojedinih postjugoslovenskih država u Evropsku uniju, koja je i zasnovana na vrednostima antifašizma, i dalje otvaraju pitanja koja faktički utiču na odnos prema Narodnooslobodilačkom ratu u nekadašnjoj Jugoslaviji. Štaviše, u postjugoslovenskim zemljama koje nisu deo Evropske unije — zemljama Zapadnog Balkana, sa druge strane, dolazi do prisvajanja elemenata tuđih antifašističkih tradicija, ali i izvesnog minimiziranja ili bežanja od vlastitog nasleđa. U tom smislu se, što je dodatno apsurdno, obeležavanje pojedinih značajnih datuma iz Drugog svetskog rata recimo u Srbiji obeležava na spomenicima iz Prvog svetskog rata, a kako bi se napravio radikalni otklon u odnosu na period Narodnooslobodilačke borbe i posleratni razvoj Druge Jugoslavije. Diskontinuitet u odnosu na bilo kakvo nasleđe jugoslovenske antifašističke borbe, ali i ukupno jugoslovensko nasleđe, tako postaje evidentan i u izgradnji i postavljanju novih spomenika i negaciji tog identiteta koji je u Srbiji postojao od 1945. do 1991. godine.<sup>22</sup> Naravno, takva slična vrsta diskontinuiteta bila je više nego vidljiva u Srbiji i s početka XX veka nakon smene dveju dinastija.<sup>23</sup>

---

<sup>22</sup> Videti: <https://www.istinomer.rs/neprocenjivo/cim-stop-jugoslavija-stop/>.

<sup>23</sup> Videti: Miroslav Timotijević, Takovski ustanak — srpske Cveti: o javnom zajedničkom sećanju i zaboravljanju u simboličkoj politici zvanične reprezentativne kulture, Istorijski muzej Srbije, Filozofski fakultet, Beograd, 2012.

## *Uticaj različitih gledišta na period i aktere iz Drugog svetskog rata na bilateralne odnose*

Nakon nestanka Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije početkom 1990ih i prekida gotovo svih veza između većine njenih bivših federalnih jedinica pitanja novih interpretacija zbivanja tokom Drugog svetskog rata ponovo su postala aktuelizovana. To je bilo i ostalo posebno evidentno u srpsko-hrvatskim odnosima, a u nešto manjoj meri i odnosima Srbije i Bosne i Hercegovine. Tako su obeležavanja određenih događaja vezanih za drugi svetski rat uz podršku institucija pojedinih država poput podrške Hrvatskog sabora organizovanju manifestacije u Blajburgu ili Vlade Srbije „ravnogorskom ustanku“ još pre dve decenije i te kako uticala na međusobne odnose Hrvatske i Srbije.<sup>24</sup> Upravo kroz tu prizmu su i sagledavani složeni aktuelni odnosi koji su pored nasleđa nedavnih ratova samo dodatno opteretili i onako tešku situaciju. Takođe, i zakon o, kako se često navodi, izjednačavanju četnika i partizana s kraja 2004. godine otvorio je mnoštvo pitanja u odnosu Srbije i njenih postjugoslovenskih suseda.<sup>25</sup>

Takav uticaj zbivanja iz Drugog svetskog rata prenosio se i u narednom periodu. Zapravo često je dolazilo do toga da se ova pitanja oživljavaju i na neki način parališu daljnju normalizaciju

---

<sup>24</sup> Dragan Đukanović, „Antifašizam na tlu nekadašnje Jugoslavije: kriza i osporavanje“, u: Petar Atanacković (ur.), *Nacija kao problem ili rešenje: istorijski revizionizam*, op. cit., str. 95.; Tomislav Šoštaric, „Šta je Hrvatskoj Bleiburg, a šta bitka na Sutjesci?“, *Al Jazeera Balkans*, Sarajevo, 13. maj 2020. Internet: <https://balkans.aljazeera.net teme/2020/5/13/sta-je-hrvatskoj-bleiburg-sta-bitka-na-sutjesci>, 24/10/2025

<sup>25</sup> Dragan Đukanović, „Antifašizam na tlu nekadašnje Jugoslavije: kriza i osporavanje“, u: Petar Atanacković (ur.), *Nacija kao problem ili rešenje: istorijski revizionizam*, op. cit., str. 95.

postjugoslovenskih država. Sasvim je izvesno da će se sličan trend nastaviti i ubuduće, čak i ako se druga otvorena bilateralna pitanja postjugoslovesnkih država na određeni način reše, što je teško zamislivo. Nanovo aktuelizovanje pojedinih ličnosti iz Drugog svetskog rata poput vojvode Pavla Đurišića u Crnoj Gori i njegove uloge takođe oživljava dubinsko remećenje međunacionalnih odnosa u ovoj zemlji.<sup>26</sup> Ipak, čini se zaštitnički odnos Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori prema ovome pokazao je i ulogu verskih zajednica u procesu relativizacije činjenica vezanih za zbivanja iz Drugog svetskog rata. Štaviše, i druge dominantne verske zajednice na prostoru bivše Jugoslavije su u nešto skrivenijem obliku pokazivale slične tendencije. Tako je 2008. godine katolička crkva u Zagrebu održala i misu zadušnicu za ustaškog poglavnika Antu Pavelića.<sup>27</sup> Neretko veoma slično je i kada je u pitanju odnos Islamske zajednice Bosne i Hercegovine prema delatnostima Mladih muslimana tokom Drugog svetskog rata.

Odnosi između Hrvatske i Srbije se istovremeno remete i usled stalnih pokušaja relativizacije ustaških zločina u tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Štaviše, brojni pokušaji da se umanjí broj žrtava u ustaškim logorima, a pre svega u Jasenovcu, kao i da se prekvalifikuje njihova zločinačka bit takođe utiče na bilateralne odnose. Sa druge strane, krajem juna 2024. godine u crnogorskom parlamentu je usvojena posebna rezolucija koja osuđuje genocid u Jasenovcu što je izazvalo reakciju zvaničnog Zagreba i dovelo u pitanje konstantnu višedecenijsku podršku Hrvatske Crnoj Gori vezano za intenziviranje procesa ulaska u

---

<sup>26</sup> „Bošnjačkom vijeću zasmetao spomenik Pavlu Đurišiću,“ *Bar, Barski portal*, 7. avgust 2025. Internet: <https://www.barskiportal.com/lat/crna-gora/bosnjackom-vijecu-zasmetao-spomenik-cetnickom-komandantu.php>, 25/10/2025.

<sup>27</sup> Goran Vežić, „Misa za ‘čovjeka’ Pavelića“, *Radio Slobodna Evropa*, Balkanski servis, Prag, 29. decembar 2008. <https://www.slobodnaevropa.org/a/1364832.html>, 25/10/2025.

Evropsku uniju. Naime, Hrvatska je ovo smatrala neprijateljskim činom nakon čega je nekolicinu crnogorskih državnih funkcionera proglasila *personama non grata*.<sup>28</sup>

Republika Slovenija je uspela da krajem 2004. godine donese poseban zakon koji za slavljenje ustaštva određuje visoke novčane kazne. Ipak, izmene Zakona o javnom redu i miru uključile su i odnos prema drugim jedinicama fašističkih tvorevina — Kraljevine Italije i Kraljevine Mađarske, kao i prema formacijama Trećeg rajha.<sup>29</sup> Na ovaj način je učinjen i veoma značajan otklon u vezi sa glorifikacijom poraženih snaga u Drugom svetskom ratu. Takođe, u Sloveniji je na brojnim manifestacijama uočljiva podrška očuvanju tekovina borbe Osvobodilne fronte, koja je na određeni način i trasirala put ka očuvanju slovenačke posebnosti u okviru složene Jugoslavije. Upravo u tom kontekstu se i podvlači značaj ovog perioda slovenačke istorije i izvlači kontinuitet sa savremenom Slovenijom. Kada je ova zemlja u pitanju njene odnose sa širim okruženjem ponajmanje u kontekstu šireg postjugoslovenskog područja opterećuju interpretacije zbivanja iz Drugog svetskog rata. Iako je bilo nekoliko pokušaja da se na određeni način rehabilituju nacistički saradnici iz ovog perioda u Sloveniji to nije učinjeno.

---

<sup>28</sup> „Hrvatskaporučila da je Rezolucija o Jasenovcu neprihvatljiv akt Crne Gore”, *Radio slobodna Evropa*, Balkanski servis, Prag, 28. jun 2024. Internet:

<https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-jasenovac-hrvatska/33013649.html>, 25/10/2025.

<sup>29</sup> Sandra Veljković, „Novi slovenski zakon protiv znakovlja NDH: Za korišćenje ustaških simbola do 1000 eura“, *Večernji list*, Zagreb, 23. decembar 2024. Internet: <https://www.vecernji.hr/vijesti/slovenski-zabranili-ustaske-simbole-kazne-do-1000-eura-1825418>, 25/10/2025.

## *Umesto zaključka...*

(Re)konstituisanje nekadašnjih jugoslovenskih republika u samostalne države dovelo je i do ponovnog promišljanja i njihove redefinicije odnosa prema antifašističkoj borbi i njenim tekovinama od 1941. do 1945. godine. U tom smislu je pored talasa istorijskog revizionizma koji je zahvatio čitavo postjugoslovensko područje usledilo i, u određenoj meri, na prvom mestu ograđivanje od svog antifašističkog nasleđa, potom traženje nekomunističkih etnonacionalnih antifašističkih alternativa u Drugom svetskom ratu. Kako je to recimo u Srbiji uspelo kroz izjednačavanje Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i Jugoslovenske vojske u otadžbini krajem 2004. godine, slična nastojanja nisu uspela u većini država na ovom području. Ovakvo traganje za „alternativnim“ antifašističkim pokretima bilo je praćeno povećanim brojem istorijskih studija, muzejskih postavki, brojnih monografija i pozorništih predstava. Takođe, navedenu vrstu redefinisano odnosa prema pojedinim akterima iz Drugog svetskog rata pratila je i posredna i neposredna podrška vlasti u nekadašnjim jugoslovenskim republikama. Štaviše, zarad što oštrije izgradnje vlastitog etničkog identiteta, a nasuprot drugim nekadašnjim jugoslovenskim narodima, bilo je neophodno i distancirati se od svog ranijeg višedecenijskog nasleđa. Upravo u tom kontekstu i ograđivanje od nekadašnjeg svejugoslovenskog antifašističkog pokreta oličenog u Narodnooslobodilačkoj vojsci predstavljalo je veoma bitan instrument. No, ipak prezervacija minimuma veze sa ovim razdobljem bila je vezana za stvaranje temelja nove državnosti u obimu i meri poželjnom za navedeni proces.

Veoma složeni bilateralni odnosi između država na području bivše Jugoslavije takođe će ostati i u senci problema vezanih za različita gledanja na zbivanja u Drugom svetskom ratu. Štaviše, u

tome možemo svakako sagledavati jedan od korena međusobnih nesporazuma i najčešće verbalnih sukoba/okršaja ovdašnjih elita.<sup>30</sup> Ovome doprinosi i svako formalnopravno rehabilitovanje spornih ličnosti iz Drugog svetskog rata, kao i pokušaj priprema terena da se to za brojne druge desi. Stoga se može i zaključiti da će se iznova aktualizovati i navedena pitanja, što će i dalje usložnjavati postjugoslovenske odnose. Iako se činilo da će približavanje država Zapadnog Balkana, a posebno užeg postjugoslovenskog regiona članstvu u Evropskoj uniji na određeni način promeniti i odnos prema periodu Drugog svetskog rata i prekrajanju istorije u širem kontekstu Jugoistočne Evrope, došlo je do obrnutog procesa, odnosno ponovnog naglašavanja razlika u viđenjima i interpretacijama. Ovde treba ukazati na izuzetak Slovenije koja je uspela da se iako i sama suočena sa brojnim izazovima unutrašnjih pokušaja prekrajanja gledanja na period Drugog svetskog rata i antifašističku borbu slovenačkog naroda nađe određenu povoljnu meru kada je u pitanju osuda glorifikacije svih vojnih formacija koje su sarađivale sa Trećim rajhom.

Stoga će svakako jedno od brojnih pitanja koje će biti otvoreno na Zapadnom Balkanu u narednom razdoblju, pored odnosa ovih država na geopolitičkoj ravni Istok-Zapad, razvoja njihove multilateralne saradnje, kao i ubrzanog procesa evropskih i evroatlantskih integracija za većinu od njih ponovo biti i stalno aktualizovanje (re)interpretacije zbivanja iz perioda od 1941. do 1945. godine. Upravo to će biti na određeni način ne samo temelj njihovih odnosa, već i realni test njihovog kvaliteta. Ostaje i nada i očekivanje da će i mlađe generacije iako neretko obrazovane u sistemima gde je istorijski revizionizam predominantan i konstanta proteklih tri i po decenije probati da savladaju ova različita

---

<sup>30</sup> Dragan Đukanović, Milan Krstić, Marko Dašić, *Savremena spoljna politika Srbije — kontinuitet i promene*, Fakultet političkih nauka, Beograd, Akademska knjiga, Novi Sad, 2025, str. 409–462.

viđenja.<sup>31</sup> No, treba naglasiti da je taj proces socijalizacije i edukacije kroz obrazovne sisteme, a vezano za istorijske analize Drugog svetskog rata u svim postjugoslovenskim državama toliko snažan da u kratkom vremenskom razdoblju nije realno očekivati da se to desi. Štaviše, kroz prizmu odnosa mladih prema zbivanjima i dominantnim ličnostima u Drugom svetskom ratu u najvećoj meri se ogleđa i njihov odnos prema susednim narodima, u kojima često dominiraju brojni nasleđeni stereotipi i jednostrana gleda nja.<sup>32</sup> Stoga i brojna analiza etničke distance među mladima na postjugoslovenskom području to pokazuju tokom proteklih desetak godina. Ujedno treba napomenuti i da se ovaj odnos mladih prema svom susedstvu oslikava i u odnosu prema širem evropskom okruženju, a neretko i prema globalnim akterima. Tako se prihvatajući tuđe antifašističke tradicije mladi pre svega distanciranju od Zapada i približavaju Ruskoj Federaciji i Narodnoj Republici Kini kao, kako se često naglašava „jedinim baštinicima“ antifašizma na globalnom nivou.

Treba istaći i da je odnos prema antifašizmu odnos prema ljudskim pravima i slobodama, a pre svega pravima brojnih manjina. Stoga negovanje ovih vrednosti među mladim generacijama svakako jeste i garant unutrašnje stabilnosti, internog pluraliteta i demokracije postjugoslovenskih država.<sup>33</sup> Njihova afirmacija, pored drugih povezanosti nekadašnjih jugoslovenskih naroda

---

<sup>31</sup>Videti: Dubravka Stojanović, *Prošlost dolazi: Promene u tumačenju prošlosti u srpskim udžbenicima istorije 1913–2021*, XXvek, Beograd, 2024.

<sup>32</sup>Safet Mušić, „Stereotipi i predrasude nad glavama mladih na Balkanu”, *Al Jazeera Balkans*, Sarajevo, 10. februar 2020. Internet: <https://balkans.aljazeera.net teme/2020/2/10/stereotipi-i-predrasude-nad-glavama-mladih-na-balkanu>, 30/10/2025.

<sup>33</sup>Dragan Đukanović, „Antifašizam na tlu nekadašnje Jugoslavije: kriza i osporavanje“, u: Petar Atanacković (ur.), *Nacija kao problem ili rešenje: istorijski revizionizam*, op. cit., str. 98.

(lingvističkih, ekonomskih, kulturnih, itd.) mogu pomoći i boljem razumevanju dominantnih sfera javnosti država regiona koje se tri i po decenije konstantno međusobno udaljavaju. Tome će svakako prepreku praviti izazovi u savremenoj svetskoj politici, ratovi u Evropi i njenom okruženju, ali i krize u transatlantskim odnosima ranijih tradicionalnih zapadnih partnera — Sjedinjenih Američkih Država i Evropske unije.



Milivoj Bešlin<sup>1</sup>

## „DVA ANTIFAŠISTIČKA POKRETA“: ISTORIJA ILI MIT POSTSOCIJALISTIČKE SRBIJE

Polazeći od zvaničnog i državno oktroisanog stava o „dva antifašistička pokreta“ u Srbiji tokom Drugog svetskog rata, u izlaganju će se problematizovati istorijski kontekst, upotreba pojma i kriterijumi za determinisanje antifašizma. Preciziraće se distinkcija između antifašističke, antiokupatorske i kolaboracionističke pozicije. U tom kontekstu, posebna pažnja posvetiće se ključnom objektu istorijskog revizionizma u postsocijalističkoj Srbiji – četničkom pokretu. Polazeći od društveno i politički dominantnog nacionalističkog narativa o „ravnogorskom antifašizmu“, izlaganje će problematizovati ideološku orijentaciju i praksu četničkog pokreta tokom jugoslovenskog oslobodilačkog i antifašističkog rata (1941-1945). U izlaganju će se proveravati teza o minimumu antifašizma i revizionističkim pokušajima njegove interpretacije i uklapanja u ključne postavke dominantne ideološke paradigme u savremenosti – nacionalizmu.

Narativ o dva antifašistička pokreta u Srbiji tokom Drugog svetskog rata jedan je od temeljnih, ako ne i ključni narativ politike istorijskog revizionizma u postsocijalističkoj Srbiji. Počeo je stidljivo krajem 1980-ih kroz pojedine nacionalističke publikacije, preneo se tokom 1990-ih godina u udžbenike istorije, doživeo svoj vrhunac u udžbenicima posle 2000. bio zakonski utemeljen 2004.

---

<sup>1</sup>Dr Milivoje Bešlin, istoričar i viši naučni saradnik Instituta za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu. Doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu i predavao na Filozofskom fakultetu Univerziteta Crne Gore. Na matičnom institutu osnivač i koordinator Laboratorije za istraživanje socijalizma i (post)jugoslovenske studije (YugoLab).

i danas ga još malo ko propituje i osporava u političkom i društvenom mejnstrimu. Sa naučnom historiografijom je drugačije, ali u javnom prostoru ona gubi nekadašnje pozicije. Argumenti nisu važni, ključna je tvrdnja koja je ušla u gotovo svaku glavu u Srbiji.

U jugoslovenskoj historiografiji već od polovine osamdesetih godina 20. veka, sinhrono sa jačanjem nacionalističke ideologije, dolazi do remitologizacije istorijske svesti, što uzrokuje generisanje revizionističkog talasa sa idejom radikalne reinterpretacije mesta i uloge četnika u istoriji Drugog svetskog rata u Jugoslaviji. Delegitimizacijom vladajuće komunističke paradigme, utemeljene na antifašističkom vrednosnom konsenzusu, slabila je i slika ratne prošlosti koju je determinisala historiografija koja je prihvatila ideološki okvir vladajućih struktura. Interpretativni narativi o četnicima su bili zasnovani na dokumentarno proverljivim faktima, ali često prikazivani simplifikovanim i hermetičnim ideologiziranim vokabularom. Knjiga Veselina Đuretića, *Saveznici i jugoslovenska ratna drama*, prva je odstupila od antifašističkog konsenzusa u tumačenju istorije Drugog svetskog rata u Jugoslaviji, usvajajući nacionalizam kao ključni vrednosni orijentir svoje interpretacije ratne tematike. Đuretić u svojoj knjizi ne donosi značajnije epistemološke pomake, jer nije izneo nove činjenice ili inoviran metodološko-istraživački postupak. Njegov revizionistički metod je svodiv na inkorporiranje poznatih činjenica u novi ideološki koncept – srpskog nacionalizma u nastupanju. Upravo će ovo biti naznačavanje puta kojim će krenuti njegovi revizionistički nastavljači. Bez značajnije heuristike, trebalo je uraditi potpuno novu interpretaciju i relativizaciju problematike antifašističke borbe, kao jedinog kriterijuma u oceni karaktera i aktera Drugog svetskog rata u Jugoslaviji. Teza o „čuvanju biološke supstance“, kao vodeće opravdanje kolaboracije, postaće omiljena i vrlo frekventna mantra srpskog istorio-

grafskog revizionizma i polazna osnova teze o dva antifašistička pokreta. U to vreme se još uvek ne negira četnička kolaboracija, što će činiti potonje generacije revizionista, ali se nalazi mnoštvo razloga za opravdavanje te istorijske činjenice. Đuretić se veoma potrudio da pronađe što više eufemizama za četničku kolaboraciju sa fašizmom. Neke od formulacija koje je potonji historiografski revizionizam usvojio su: „egzistencijalna dijalektika”, „srpska samoodbrambena dijalektika”, „nacionalni realizam”, „nacionalno manevrisanje”, „modus vivendi s okupato rom”, „egzistencijalna motivacija kolaboracionizma”.

Najkonzistentnije i najopsežnije pobijanje ovih revizionističkih teza napisao je istoričar Ljubo Boban u tekstu „Srpska ratna drama Veselina Đuretića”. Boban je u svojoj studiji doveo u pitanje gotovo sve noseće stubove konstrukcije istorijskog revizionizma, a ponajpre interpretaciju o četnicima kao antifašističkom pokretu. Polazeći od argumenta da sve ono što nije fašizam nije samim tim i antifašizam, Boban tvrdi da antifašizam podrazumeva sistematsku konceptijsku negaciju fašizma, ali i čitav ideološko-politički sistem protivan fašističkom, uključiv i njegovu negaciju. Ta negacija, prema Bobanu, može da proističe iz klasne osnove, dakle, protivljenje fašizmu sa revolucionarnih pozicija, ali i sa pozicija građanskog liberalizma. Ipak, takva negacija „mora proizlaziti iz programatskih, doktrinarnih, ideološko-političkih osnova“, što kod četničkog pokreta, kao izrazito konzervativne i reakcionarne alternative, nikako nije mogao biti slučaj. U ideološkom determinisanju četnička, smatra Ljubo Boban, može biti reči najdalje o „ne-fašističkom pokretu“. Ako bi se kao drugi kriterijum posmatralo „borbeno razvrstavanje“, nedvosmisleno je da četnički pokret ni u tom slučaju ne može pretendovati na atribut antifašističkog. Dakle, „ni po doktrinarnom ideološko-političkom načelu, ni po borbenom razvrstavanju koje je primarno bilo na strani okupatora“ četnici nisu mogli biti uvršteni u red antifašista ni interpretirani kao antifašistički pokret.

Nastali kao antiokupacioni pokret u maju 1941. četnici Draže Mihailovića su, zajedno sa partizanima, učestvovali u leto prve ratne godine u oslobađanju velike teritorije zapadne Srbije od nemačke okupacije. Na slobodnom području, koje će kasnije biti nazvano „Užička republika”, tokom leta i jeseni 1941. trajala je intenzivna saradnja četnika sa partizanskim, antifašističkim pokretom koji je delovao pod okriljem KPJ. Međutim, jačanje partizanskog pokreta i energična borba protiv okupacionih snaga, smanjivali su oslobodilački entuzijazam vođstva četničkog pokreta. Na račun njega, prevladao je antikomunistički segment ideolo gije četnika kao nacionalističkih rojalista. U leto 1941. Mihailo vić šalje prve izaslanike nemačkim okupatorima, poslednjeg dana oktobra naredio je opšti napad na partizanske položaje na slobodnoj teritoriji zapadne Srbije, a 11. novembra dolazi do direktnih pregovora četničkog vođstva sa snagama Vermahta. Na sastanku u Divcima, Mihailović je Nemcima ponudio vojnu saradnju u cilju uništenja partizanskog pokreta. Do kraja prve ratne godine, faktički je završena evolucija četničkog pokreta Draže Mihailovića od antiokupacionog do kolaborantskog.

Prateći istorijske izvore, nesporno ostaju dve temeljne konstante u istoriji četničkog pokreta. Neprijateljstvo prema partizanskom, antifašističkom pokretu uslovljeno strahom od ideja socijalne revolucije i stvarne nacionalne ravopravnosti. I druga, etničko čišćenje i zločini kao metod stvaranja etnički čiste velike Srbije. Kolaboracionistička strategija koju je Draža Mihailović u leto i jesen 1941. trasirao za četnički pokret, određiće ne samo njegovu ličnu sudbinu, već i čitavog pokreta, ali i mnogo šire, masovnih žrtava koje će oni izazvati, pre svega, među muslimanskim stanovništvom. Programski akti iz druge polovine 1941. o neophodnosti *konačnog rešenja* Muslimana kao „naročito teškog problema” na zamišljenoj teritoriji tzv. velike Srbije, kao i strateška odluka iz oktobra 1941. o početku rata protiv partizanskog po-

kreta, nepovratno su usmerili pokret putem kolaboracije u kojoj će dočekati kraj rata u Jugoslaviji. Radikalni antikomunizam vodio je u direktnu kolaboraciju kao strateški cilj, dok je ekstremni nacionalizam odveo četnike u politiku i praksu genocida, usmerenog, pre svega, na nestanak muslimanskog ~~Kolaboracija~~ Kolaboracija kao strategija četničkog pokreta intenzivirana je od početka 1942. i ne samo da nije narušena nemačkom ofanzivom na slobodnu teritoriju u zapadnoj Srbiji potkraj 1941. nego je i osnažena. Nisu vredeli saveti i instrukcije iz Londona da se očekuje aktivan otpor nemačkoj ofanzivi i očuvanje jedinstvenog fronta otpora između četnika i partizana. Nasuprot tome, Mihailović u jednom od poslednjih značajnih dokumenata 1941. naglašava svojim komandantima na terenu da sa partizanima ne može biti „nikakve saradnje”. Bila je to potvrda naredbe od 31. oktobra 1941. odnosno, objava rata partizanskom pokretu. Sredinom januara 1942. četnička Vrhovna komanda poslala je svojim odredima na terenu depešu u kojoj je pisalo i da je „komunistička opasnost jedna od najvećih” i da se partizane kao „zlotvore i krvnike” mora „uništavati bez milosti”. Time je i formalno potvrđeno da su antifašističke snage NOVJ jedini stvarni neprijatelj četnika i da su u borbi protiv njih dozvoljena sva sredstva, a u prvom redu saradnja sa svim okupatorskim i kvilinskim snagama koje su se koordinisano borile protiv partizana.

Jednako tako, zločinačka praksa prema nesrpskom stanovništvu i genocidni ciljevi četničkog pokreta prema Muslimanima nisu se mogli realizovati u okvirima Antihitlerovske koalicije, još manje u savezništvu sa partizanskim pokretom, jer su bili nespojivi sa bilo kojim vidom antifašizma, ali su bili kompatibilni sa fašističkom ideologijom okupacionih sila. Zbog toga ne čudi što je upravo kolaboracija bila, uz zločine, drugi ugaoni kamen strategije četničkog pokreta Draže Mihailovića u Drugom svetskom ratu. Saradnja sa okupatorom kao strateška orijentacija

četničkog pokreta bila je uslovljena neprijateljstvom prema partizanima i nesavladivim antikomunizmom kao konstantom nacionalističkih rojalista. Poznati stav Draže Mihailovića o potrebi „ujedinjenja nacionalnih snaga“, aktuelan već prvih sedmica nakon okupacije Jugoslavije, relativizovao je osnovnu podelu koja nije bila karakteristična samo za Srbiju – tačka razlaza je morao biti, pre svega, odnos prema okupaciji, odnosno, ~~Draže~~ <sup>Draže</sup>, ako se uzme kriterijum „borbenog razvrstavanja” i odnosa prema okupatoru, nema dileme da je četnički pokret evolutivno od juna 1941. preko sastanka u selu Divci, novembra 1941. do početka legalizacija unutar kvislinškog aparata početkom 1942. bio – kolaboracionistički. Važan segmen kolaboracije bio je i rat do istrebljenja protiv partizanskog, antifašističkog pokreta. Ovaj segment kolaboracije ni advokati Mihailovića 1946. na suđenju nisu osporavali. Takođe, ako se uzme vrednosni i ideološki kriterijum, nijedan od brojnih programskih dokumenata pokreta ne može se oceniti kao antifašistički, naprotiv. Brojni od njih govore o potrebi „kažnjavanja” drugih jugoslovenskih naroda ili čak istrebljenja nekih od njih. Uz podrazumevajuće uništenje snaga NOVJ. Dakle, ni prema jednom kriterijumu četnički pokret se nije mogao svrstati u antifašističke, čak ni u prvim mesecima rata, kada bi se mogao okarakterisati kao antiokupatorski (najkasnije do 31. oktobra 1941). Sporna je i teza o njegovom jugoslovenskom karakteru, a sam Mihailović i njegovi advokati na suđenju su osporavali i jedinstveni karakter pokreta. Dakle, niti je bio antifašistički, niti je bio jugoslovenski, a ostaje pitanje da li je uopšte i bio jedinstveni pokret. U tom smislu teza o dva jugoslovenska antifašistička pokreta ne može da istrpi elementarnu proverukritičke historiografije.

## *Literatura*

Milivoj Bešlin, „Ideološke i empirijske pretpostavke za *Homogenu Srbiju* u Drugom svetskom ratu: Zločini četničkog pokreta nad jugoslovenskim Muslimanima 1941-1945”, u: *Zločini nad Bošnjacima Sandžaka u XX vijeku*, tom I. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa, ur. Šerbo Rastoder, Novi Pazar, 2024, str. 157-174.

Milivoj Bešlin, „From Resistance to Collaboration: The Evolution of the Chetnik Movement in Serbia in 1941”, u: *Wer ist Walter? International Perspectives on Resistance in Europe during World War II*, ur. Nicolas Moll, Sarajevo, 2024, str. 273-294.

Milivoj Bešlin, Momir Samardžić, „Postfaktualna istorija: Savremeni revizionistički izazovi historiografskoj metodologiji u Srbiji“, *Metodološki izazovi istorijske nauke. Tematski zbornik međunarodnog značaja*, ur. Zdravko Deletić, Dalibor Elezović, Kosovska Mitrovica, 2018, str. 57–76.



## NAJEZDA FILOFAŠIZMA U SRBIJI

Nedavno se navršilo deset godina od kako je Viši sud u Beogradu, svojim rešenjem Rev.br.69/10 od 14. maja 2015. godine, usvojio zahtev predlagača<sup>2</sup> za rehabilitaciju Dragoljuba Draže Mihailovića i proglasio da je presuda Vojnog veća Vrhovnog suda Jugoslavije br.1/46 od 15. jula 1946. godine ništava u delu koji se odnosi na Dražu Mihailovića.

Ova odluka je sastavni, ali veoma važan, deo u revanšističkom pohodu snaga poraženih u Drugom svetskom ratu nakon sloma evropskog socijalizma. Razni kolaboracionistički i filofašistički pokreti širom Evrope osetili su da je došao trenutak da operu svoju filofašističku biografiju, da izvrše reviziju istorije i da sebe prikažu kao demokrate i antifašiste. U ovom pohodu naročito su se, po svojoj ostrvljenosti, fanatizmu i falsifikovanju, isticali preživeli pripadnici četničkog pokreta u Srbiji i njihovi duhovni sledbenici i razne novonastale filofašističke stranke, kao Srpska radikalna stranka, Srpski pokret obnove i druge.

Proces rehabilitacije četništva u Srbiji krenuo je početkom 90-ih godina paralelno sa padom socijalizma i rušenjem Jugoslavije. Radilo se o kompleksnoj i sistematskoj akciji u kojoj je

---

<sup>1</sup> Dr Aleksandar Sekulović (87) Beograd, magistar pravnih nauka i doktor sociologije politike

<sup>2</sup> Predlagači rehabilitacije bili su nekoliko organizacija koje neguju tradicije četničkog pokreta, pre svih Udruženje pripadnika Jugoslovenske vojske u otadžbini 1941-1945, čiji je punomoćnik bio Oliver Antić, kao i nekoliko pojedinaca poznatih po filočetničkom i ekstremno nacionalističkom opredeljenju, kao što su bili Kosta Čavoški i Smilja Avramov, oboje profesori Pravnog fakulteta u Beogradu.

vršena radikalna revizija uloge pojedinih aktera u Drugom svetskom ratu, satanizovana bivša vlast i njeni koreni u partizanskom Narodnooslobodilačkom ratu, uništavana materijalna svedočanstva nedavne prošlosti (spomenici, knjige, nazivi ulica i sl), razgorevan animozitet prema narodima sa kojima se živelo u Jugoslaviji i nametana ekstremno nacionalistička shvatanja i osećanja.

Nakon što je tako politički pripremljen teren prešlo se na pravnu i zakonsku rehabilitaciju četništva. Najpre je 2004. godine izmenjen tadašnji Zakon o pravima boraca i ratnih vojnih invalida, koji se odnosio na pripadnike antifašističke Narodnooslobodilačke vojske, pa su u taj zakon unete odredbe da on važi i za pripadnike četničkog pokreta, čime su oni izjednačeni sa antifašističkim borcima a sam četnički pokret proglašen za antifašistički pokret. Zatim je 2006.godine donet prvi zakon o rehabilitaciji lica lišenih života ili slobode iz „političkih ili ideoloških razloga“, a 2011. donet je drugi zakon o rehabilitaciji u kome su dodati i „verski i nacionalni razlozi“. Po ovim zakonima su sudovi u Srbiji po kratkom (vanparničnom) postupku rehabilitovali veći broj boraca i komandanata četničkog pokreta, među njima i notorne ratne zločince, da bi sve to bilo krunisano rehabilitacijom njihovog vođe DražeMihailovića (u daljem tekstu: DM).

### *Pravne besmislice*

Suvišno je dokazivati da rehabilitacija DM nije bila neko pravno pitanje, nije bila ispravljanje nekih ranijih grešaka u pravnom postupku i uspostavljanje principa prava i pravde. Odluka o njegovoj rehabilitaciji, kao i o proglašenju četničkog pokreta za antifašističku organizaciju, isključivo je političkog karaktera, doneta upravo iz onih razloga koje pomenuti zakoni imputiraju presudi iz 1946. godine, dakle, iz „političkih i ideoloških razloga“.

O ovome najbolje svedoči sam tok rehabilitacije. Naime, zahtev za rehabilitaciju podnet je još 2006. godine i postupak se godinama razvlačio, delom zbog nesnalažljivosti sudskog veća, a delom zbog protesta javnosti i antifašističkih organizacija iz Srbije i država ex-JU prostora.<sup>3</sup> Međutim, kada je 2012. godine na vlast došla Srpska napredna stranka i nakon što je ona učvrstila svoju dominantnu poziciju, odlučeno je da se rehabilitacija DM što hitnije okonča. Najpre je promenjeno sudsko veće, suđenje je premešteno u veliku dvoranu Palace pravde kako bi, radi pritiska na sud, prisustvovao što veći broj četnika i njihovih simpatizera, a zatim je za „punomoćnika“ glavnog predlagača postavljen Oliver Antić, profesor Pravnog fakulteta u Beogradu i savetnik četničkog vojvode Tome Nikolića koji je u tom trenutku vršio funkciju predsednika republike. U takvoj situaciji, a uz punu podršku tadašnjeg premijera Aleksandra Vučića, uopšte se nije postavljalo pitanje da li će DM biti rehabilitovan, već samo pitanje sa koliko će dovrtljivosti Viši sud u Beogradu obrazložiti ~~na odluku~~ ~~Na suđenju~~ 1946. godine DM bio je optužen za sledeća tri krivična dela: 1) Saradnja sa okupatorom, 2) Ratni zločini i 3) Ubacivanje terorističkih grupa u Srbiju po završetku rata. Sva ta krivična dela su nepobitno dokazana, kako na suđenju tako i u brojnim istoriografskim istraživanjima domaćih i stranih autora. Navedena krivična dela izvršila je četnička organizacija a Draži je, kao njihovom komandantu, stavljena na teret komandna odgovornost, u skladu sa Statutom Međunarodnog vojnog suda čiji je potpisnik bila i Jugoslavija. Notorno je da bez principa komandne odgovornosti ne bi bilo moguće osuditi nacističke glavešine i ostale ratne zločince i saradnike okupatora kojima je poslerata suđeno u raznim državama.

---

<sup>3</sup> Ova reagovanja su kasnije objavljena u *Neriješ* i *Rehabilitaciji*, zd. Savez antifašista Srbije, Beograd 2013.

Draž se na suđenju branio na način kako to čine i drugi okrivljeni u krivičnom postupku.<sup>4</sup> Na konkretna pitanja sudskog veća, uz dokaze o tome kako su pojedini njegovi komandanti činili ratne zločine i kako su saradivali sa okupatorom, DM je odgovarao da to nije znao ili je za to saznao kasnije, da takve akte on nije naređivao niti odobravao, da on nije imao punu kontrolu nad svojim komandantima, da su oni bili nedisciplinovani i radili ko je šta hteo te da nisu poštivali njegova naređenja i odluke. Na suđenju potvrdio i sam DM, nekada nehotice a nekada pritešnjen dokazima. Tako je DM, nasuprot tvrdnji da nije mogao da kontroliše svoje komandante, u kasnijem toku suđenja priznao da su sva finansijska sredstva, koja im je slala emigrantska vlada iz Londona, kao i sva odlikovanja i unapređenja za njegove komandante, išla preko njega i da je on o tome odlučivao. „Time sam ih držao“, rekao je DM, čime je potvrdio da je imao kontrolu nad svojim jedinicama i da je mogao da ih spreči da čine zločine i saraduju sa okupatorom.

Što se tiče saradnje sa okupatorom, o tome takođe postoje nebrojeni dokazi, a sam DM je na suđenju 1946. godine za 40 od svojih 55 komandanata rekao da su saradivali sa okupatorom.

Međutim, njegov istaknuti komandant Vojislav Lukačević, na suđenje pred Vojnim sudom u Beogradu 1945. godine, iznerviran čestim pitanjima ko je sve saradivao sa okupatorom, jetko je uzvratilo: „Ako vam neko od naših komandanata kaže da nije

---

<sup>4</sup> Kompletna stenografska beleška sa suđenja DM, na kome je osim njega bilo još 23 optužena, objavio je Miodrag Zečević u knjizi *Dokumenta sa suđenja Ravnogorskom pokretu 10. juni-15. juli 1946, I-III*, Beograd 2001. Međutim, ovde će biti korišćena knjiga u kojoj su sadržane stenografske beleške koje se odnose samo na ispitivanje DM: *Izdajnik i ratni zločinac Draža Mihailović pred sudom*, izd. Savez udruženja novinara Jugoslavije, Beograd 1946. Svi citati ovde uzeti su iz te knjige, ako nije drugačije rečeno.

sarađivao, laže! Morali smo sarađivati, to je bila direktiva Vrhovne komande“, tj. Dražina direktiva.<sup>5</sup>

Ali, pored saradnje sa nemačkim i italijanskim okupato rima četnici i lično DM sarađivali su i sa mađarskim i bugarskim okupatorima, pa i sa albanskim balistima, a o saradnji sa Pavelićevim ustašama, čestim susretima i zajedničkim terevenkama, da se i ne govori.<sup>6</sup>

Suočeni sa istorijskom istinom i materijalnim dokazima, a prisiljeni od političkog vrha da usvoje zahtev za rehabilitaciju, sudijska trojka Višeg suda u Beogradu izvela je neviđenu pravnu akrobatiku. Sudeće veće je skoro sasvim zaobišlo stenografske beleške sa suđenja 1946. godine, iako je jedino na osnovu njih mogla da se proceni korektnost suđenja, i potpuno je zanemarilo ključno pitanje – da li je DM bio ratni zločinac. Da bi izbeglo da se o tome izjasni veće je zaključilo da to „posle ovoliko vremena i nije moguće učiniti“, iako su sve činjenice o tome sadržane u stenografskim beleškama. Sud je, kaže se u obrazloženju, bio nadležan samo da utvrdi da li je presuda protiv DM „doneta iz političkih i ideoloških razloga“.

O ovakvom, navodno pravnom shvatanju Višeg suda u Beogradu i o pravnim akrobacijama koje su se morale učiniti da bi bilo doneto rešenje kakvo je doneto, pisali smo u više teksto-

---

Š prema *Ne rehabilitaciji*, op.cit., str.40.

Čuveni crnogorski i Jugoslovenski pesnik Radovan Zogović (1907-1986) napisao je 1942. godine u partizanima pesmu *Sramotna balada* o saradnji ustaša i četnika čiji prvi stih glasi:

„U mrkloj sobi stoje oružane straže,  
po zidu vise krune, kukasti krst i kosti  
i slika Poglavnika, i slika vojvode Draže.  
Za stolom, na kom drhte mokre butelje i čaše,  
sjede, puše i piju – četnici i ustaše.“

Ceo tekst pesme i zajednička fotografija četnika i ustaša mogu se videti u: Savo Orović, *Ratni dnevnik 1941-1945*, izd.Hronometar, Beograd 1972.

va,<sup>7</sup> a ovde ćemo se ograničiti samo na dva argumenta Višeg suda kojima se „dokazuje“ da suđenje DM nije bilo „fer i korektno“.

Lažne iskaze „svedoka“, filočetničkih istoričara, Viši sud je „u celosti prihvatio“, među njima i njihovu tvrdnju da „sudsko veće nije uvažilo zahtev odbrane da se saslušaju američki piloti na okolnost da su ih Mihailovićeve snage spašavale, već im je **država zabranila** da dođu u Jugoslaviju, **uz pretnju da će biti uhapšeni ako dođu** (boldirao A.S.).

Ostavljajući po strani prenaduvanu priču o „spašavanju“ američkih pilota, evo šta je istina u vezi sa njihovim svedočenjem:

Predsednik sudskog veća Mihailo Đorđević pitao je Dražu: „Vaš branilac nudi svedoke koji imaju da posvedoče izvesne okolnosti u vašu korist. Prihvatate li ili ne i slažete li se sa predlogom branioca ili ne?“

Draža: U principu se ne slažem.“

Malo kasnije Draža je svoje odbijanje da se saslušaju američki piloti obrazložio na sledeći način:

„Ja sam hteo povodom toga samo ovo da kažem. Ja znam sigurno da se ti ljudi nude braniocu kao svedoci da bi mogli da donesu u moju korist neke stvari, ali iz principijelnih razloga ja to ne želim.“

Sve je to jasno i precizno pisalo u stenografskim beleškama sa suđenja DM, ali je Viši sud u Beogradu poverenje poklonio beskrupuloznim lažima četničkih istoričara. Uopšte uzev, sud je vešto izbegavao ono što je potvrđivalo odgovornost DM i korektnost sprovedenog sudskog postupka i birao je samo one nevažne detalje koje je mogao da falsifikuje ili ih tumači na jedan izvitoperen način. To se lepo vidi i na sledećem tumačenju Višeg sudada je DM osuđen iz „političkih i ideoloških razloga“:

---

<sup>7</sup> Aleksandar Sekulović, *Rehabilitacija Draže Mihailovića – političko nasilje nad istinom i pravom*, izd. Mostart, Beograd 2015.

„Dragoljbu Mihailoviću nije sudio nezavisan i nepristrasan sud, već su svi članovi veća bili visoki oficiri Narodno oslobodilačke vojske. To je bio jedan pukovnik i dva potpukovnika. Tužilac je takođe bio visoki funkcioner KPJ. Oni su bili ne samo njegovi politički protivnici, već i učesnici četvorogodišnjih oružanih borbi protiv Jugoslovenske vojske u otadžbini, na čijem je čelu bio Dragoljub Mihailović.“

Ovde ne vredi polemisati sa zaista stupidnom primedbom da su svi članovi sudskog veća bili visoki vojni oficiri, jer u svim državama sveta sudsko veće u vojnom sudu sastavljeno je od visokih oficira. Ukazaćemo samo na sledeće činjenice iz toga vremena koje izvirgavaju ruglu stav Višeg suda da DM nije sudio „nezavisan i nepristrasan“ sud:

Godinu dana pre suđenja DM, juna 1945. godine, Vojni sud II armijske oblasti u Zagrebu sudio je Mili Budaku i grupi ministara vlade NDH na čelu sa predsednikom vlade Nikolom Mandićem. Osim trojice koji su osuđeni na vremenske kazne, svima drugima izrečena je kazna smrti. Kasnije su usledila i druga suđenja ustaškim vođama (Kvaternik, Kavran, Miloš i dr) pred vojnim sudovima, a velika većina optuženih osuđena je na smrt.<sup>8</sup> Takođe, Vojni sud za grad Beograd osudio je februara 1947. godine na smrt vešanjem sedmoricu nemačkih generala koji su komandovali Vermahtom na teritoriji Jugoslavije, na čelu sa komandantom Jugoistoka generalom Aleksanderom Lerom (osuđen na smrt streljanjem), a sudskim većem predsedavao je kapetan Jugoslovenske armije dr Vuko Gozze Stučević.<sup>9</sup> Perverznu logiku Višeg suda u Beogradu trebalo bi zaključiti da su svi pomenuti ratni zločinci osuđeni iz „političkih i ideoloških razloga“ jer su im sudili visoki vojni oficiri, pa zato sve te presude treba poništiti a ratne zločince rehabilitovati!?

<sup>8</sup> Više o tome u: Josip Hrnčević, *Svjedočanstva*, Globus, Zagreb 1986.

<sup>9</sup> *Jovo Popović, Vješala za generale*, Stvarnost, Zagreb 1986.

## *Etnički fašizam*

Postoji više elemenata na osnovu kojih se četnički pokret pod komandom DM može definisati kao filofašistička i fašistička organizacija, a među tim elementima najvažnija su dva.

Na prvom mestu to je saradnja četnika sa svim fašističkim okupacionim snagama i sa kvislinškim organizacijama nastalim na tlu Jugoslavije tokom Drugog svetskog rata. Ta saradnja je, kao što je već rečeno, nepobitno dokazana na suđenju 1946. godine, o njoj postoji mnoštvo dokaza, svedočanstava, četničkih dokumenata, fotografija i drugog materijala, tako da je o tome suvišno bilo šta dalje navoditi. Činjenice o saradnji četnika sa okupatorom mogu se osporavati samo komičnim konstrukcijama, kao što je to pred Višim sudom u Beogradu učinio istoričar Bojan Dimitrijević tvrdeći da četnici nisu zajedno sa Nemcima, Italijanima i ustašama učestvovali u borbama na Neretvi protiv partizana, već su se samo sa njima „slučajno dodirivali“.

Drugi ključan element za kvalifikovanje četništva kao fašističke organizacije jeste njegov ekstremni nacionalizam. To idejno usmerenje četničkog pokreta nisu sporili ni oni sami, šta više, sa ponosom su isticali da su oni vojna organizacija srpskog naroda čiji je glavni politički cilj stvaranje jedinstvene države srpskog naroda, tj. Homogene ili Velike Srbije. To što su Draža i emigrantska vlada u Londonu četnički pokret nazvali „Jugoslovenska vojska u otadžbini“ imalo je za cilj samo da prikrije njegov nacionalistički karakter i prikaže tobožnji kontinuitet sa Jugoslavijom.<sup>10</sup>

---

<sup>10</sup>„Isključivo srpska nacionalna struktura te vojske i nacionalistički program bili su objektivno daleko od svake jugoslovenske, ali pokazaće se, i antifašističke identifikacije“. Razgovor sa dr Rankom Končarem u: Zbornik radova *Antifašizam juče i danas*, izd. Savez antifašista Srbije, Novi Sad 2012, str.141.

Autor ovih redova spada među one koji smatraju da je nacionalizam duša fašizma, da samo jedan korak deli nacionalizam i fašizam.<sup>11</sup> Taj jedan korak pređen je kod srpskog četničkog pokreta, što njega svrstava u kategoriju **etničkog fašizma**, kao što su bili italijanski fašizam i Hitlerov nacizam. O vezi između nacizma i nemačkog nacionalizma suviše je i govoriti jer o tome postoji brojna literatura, a svedoče i dokumenta Nacional-socijalističke nemačke radničke partije.<sup>12</sup> Slično stoje stvari i kada je u pitanju italijanski fašizam. Istoričar Luigi Salvatoreli smatrao je da su nacionalizam i fašizam toliko spojeni da je skovao termin *Nazionalfašizam*.<sup>13</sup> Uostalom, sam Musolini je rekao: „Mi smo bili snaga bez ideje: nacionalizam nam je doneo ideju“.<sup>14</sup>

A što se tiče srpskog fašizma i njegove osnovne ideje o Velikoj Srbiji, dovoljno je citirati ono što je o tome rekao Koča Popović: „Velika Srbija i odnos prema drugim narodima najubedljiviji su dokaz o fašističkom obeležju čitave ideologije“. Takođe, vredi podsetiti i na stav Radomira Konstantinovića da srpski fašizam nije uvoznog karaktera, što znači da nije imitacija italijanskog ili nemačkog etničkog fašizma, već je proizvod domaćeg duha palanke.

O trećem fašistoidnom elementu – četničkim zločinima nad civilnim stanovništvom - nema potrebe debatovati jer su to notorne stvari koje priznaju i filočetnički istoričari ali ih tumače kao ratna dejstva.<sup>15</sup>

---

<sup>11</sup> Aleksandar Sekulović, *Nacionalizam i fašizam*, Peščanik 17.12.2016.

<sup>12</sup> Za uvid u dokumente NSDAP upućujemo na: Walter Hofer, *Der Nationalsozialismus, Dokumente 1933-1945*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt 1957.

<sup>13</sup> <sup>14</sup> Luigi Salvatoreli, *Nazionalfascismo*, ed Gobetti, Torino 1923.  
Citirano prema: *Le origini del fascismo*, a cura di Mirella Bartolotti,

Zanichelli, Bologna 1971, str.138.

<sup>15</sup> Radi ilustracije četničkog zločinačkog mentaliteta dovoljno je navesti samo primer Vojislava Rajčića, zvanog Požarevac, koji je bio patilac

## *Religijski fašizam*

Osim etničkog fašizma postoji i religijski fašizam kada se fašistički akti prema drugim narodima ne opravdavaju etničkim razlikama ili etničkim revanšizmom zbog, po pravilu izmišljenih ili preuveličanih neprijateljskih postupaka tih drugih, već se takvi akti zasnivaju na porukama i zapovestima osnivača i proroka religije kojoj se pripada.

Tipičan primer religijskog fašizma jeste cionizam koji je danas hegemonu snaga u izraelskom društvu i koji sada, uz obilnu pomoć Amerike kojom dominiraju fanatizovane evangelističke sekte, ocenjuje da je nastupilo pravo vreme za ostvarenje biblijskog sna o Velikom Izraelu, odnosno za širenje Izraela do njegovih „istorijskih međa“. O religijskim korenima cionističkog fašizma i genocidu nad palestinskim narodom u Gazi i na Zapadnoj obali, koji sprovodi „zločinačka klika“ ratnog zločinca Netanijahua, pisali smo detaljnije na drugim mestima,<sup>16</sup> a ovde je dovoljno ponovo izraziti indignaciju i duboko razočaranje zbog odnosa razvijenih zemalja Zapada prema ovom surovom genocidu. To razočaranje ne važi za SAD jer je njihovo ponašanje očekivano i očigledno je da bez njihove pomoći Izrael ne bi bio u stanju da vrši genocid i da preduzima agresivne i terorističke akte protiv drugih islamskih zemalja (Iran, Liban, Sirija, Jemen). Sve

---

<sup>16</sup> Ljube Jovanovića Patka, komandanta četnika u istočnoj Srbiji. Požarevac se dugo posle rata skrivao a kada je otkriven suđeno mu je 1980. godine u Okružnom sudu u Zaječaru. Bio je optužen da je zaklao 49 ljudi a on je to na sudu „demantovao“ i rekao da je jednoga ubio puškom a da je „samo“ 48 ljudi zaklao kamom, pri čemu je precizno opisao kako je to radio. O ovom slučaju knjigu je napisao advokat koji je branio Požarevca na sudu: Radmilo Kalčević. *Branio sam Požarevca*, izd. NIP „Timok“, Zaječar 2004.

Videti naš esej *Opasna družina* na sajtu Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji od 10.09.2025, kao i tekstove na istu temu u listu Danas pod naslovom *Konačno rešenje palestinskog pitanja* od 31.10.2023 i *Palestina: sahrana morala i humanosti* od 12.03.2024.

te akcije su zajedničko delo Izraela i SAD, odnosno cionizma i američkih evangelističkih sekti, među kojima se posebno ističe Trampova Pentekostalna crkva. Ono što spaja ova dva religiozna fanatizma jeste njihovo verovanje o nepogrešivosti Biblije, o istinitosti svake reči u njoj, naročito onih sadržanih u Mojsijevom Petoknjižju i u knjizi Isusa Navina. To posebno važi za više puta ponovljene zapovesti u tim knjigama o istrebljenju naroda koji žive na zemlji koju je Bog obećao Izrailju. Pritom istrebljenje mora biti bez milosti, moraju biti ubijeni svi pripadnici tih naroda, i žene i deca, upravo onako kako to danas čini izraelska vojska. „Pobij mačem sve koji žive u gradu onom, i zatri i njega i sve što bi u njemu bilo, i stoku mačem pobij“ (Peta knjiga Mojsijeva 13,15). „I pobiše kao prokleta oštrijem mačem sve što bješe u gradu, i žene i ljude, i djecu i starce, i volove i ovce i magarce“ (Knjiga Isusa Navina 6,21). Poštovanje biblijskih zapovesti o uništenju naroda koji žive na teritoriji zamišljenog Velikog Izraela predstavlja suštinu i smisao savremenog cionizma.<sup>17</sup> Zbog toga surovi genocid nad Palestincima u Gazi i na Zapadnoj obali, gde je do sada ubijeno, umoreno glađu i zaraznim bolestima i zatrpano pod ruševinama, više stotina hiljada Palestinaca, od čega su dve trećine žene i deca, nije nikakav incident i preterivanje sluđenih cionističkih ekstremista (Netanijahu, Smotrič, Ben Gvir, Kac i drugi), već je to svesno, planirano i nepokolebljivo izvršavanje biblijskih zapovesti, od čega se neće odustati sve dok postoji cionizam.

Trenutno je u Gazi proglašeno primirje, po nalogu Trampa koji se veoma nadao Nobelovoj nagradi za mir. To primirje je samo fiktivno jer je cionizam i tokom ranijih primirja nastavio sa

---

<sup>17</sup> „Svako ko traži korijene genocidnoga ponašanja, isključivosti, bešćutnosti, nadmenosti cionizma – prije ili kasnije shvatit će da ti korijeni sežu duboko u povijest“. Sead Alić, *Palestina I, SADizam*, izd.Centar za filozofiju medija i mediološka istraživanja, Zagreb 2024, str.210.

ubijanjem Palestinaca, koristeći se pritom beskrupuloznim lažima. Dakle, genocid će se nastaviti, verovatno u formi niskog intenziteta i trajeće, u najboljem slučaju, do oktobra 2026. godine, kada bi Trampu, po njegovim očekivanjima, bila dodeljena Nobelova nagrada za mir, a zatim će se nastaviti punim kapacitetom, u skladu sa fašističkom prirodom cionizma.

### *Ćutanje kao saučesništvo*

Ono što izaziva duboko razočarenje i gubitak vere u duhovni progres čovečanstva jeste činjenica da kolektivni Zapad, ostavljajući po strani SAD kao saučesnika u genocidu, ćutke posmatra genocid kojim cionizam sprovodi nad palestinskim narodom. Izuzimajući časne vlade Irske, Španije i Slovenije, a njima se pridružuje i hrvatski predsednik Zoran Milanović koji je rekao da Izraelom upravlja „zločinačka klika“, sve druge države Evropske unije ćute, ili daju benigne izjave, i nastavljaju da cionističkom režimu isporučuju oružje i vojnu opremu kako bi što više Palestinaca bilo ubijeno.

Ova indolentnost Zapada naspram podivljalog religioznog fašizma pokazuje da je ceo zapadni narativ o ljudskim pravima, naročito u periodu posle Konferencije u Helsinkiju 1975. godine, bio „obična propagandna alatka i ništa više“, kako je to rekao Noam Čomski.

I zaista, od kada je počeo aktuelni genocid nad Palestincima nije se ni jednom, od strane većine lidera članica Evropske unije i njihovog propagandnog aparata, a naročito od čelnika evropske Komisije (Fon der Lajen, Kaja Kalas i dr), čulo pozivanje na „ljudska prava“ Palestinaca i na principe slobode i demokratije. Šta više, oštrica njihovog represivnog aparata usmerena je protiv onih njihovih građana koji protestuju protiv politike cionizma i zahtevaju sankcije prema Izraelu, a u nekim državama izriču se zabrane ispoljavanja propalestinskih osećanja a takvi građani

dospevaju u zatvor. U isto vreme vlade ovih država stvaraju prekomeran animozitet prema Rusiji, usvajaju čak 19. paket sankcija i šire kolektivnu paniku, nastojeći da na taj način skrenu pažnju sa genocida u Palestini i sa sopstvene nesposobnosti da Izraelu uvedu makar i najblaže sankcije.

Ovo licemerje i dvostruki standardi pokazuju da su neke članice Evropske unije i njihovi lideri saučesnici u zločinima nad palestinskim narodom i da su moralno i politički odgovorni zbog toga.<sup>18</sup> U isto vreme, ovi lideri su izgubili pravo da više ikada izgovaraju reči „ljudska prava“, „sloboda“ i „demokratija“, jer su te reči, u njihovoj interpretaciji, izgubile smisao.

### *Srbija – neurotično četničko društvo*

Među državama koje saučestvuju u cionističkom genocidu nad Palestincima naročito se ističe Srbija. Njeno političko vođstvo, na čelu su Aleksandrom Vučićem, ne samo da nije reklo ni jednu reč kritike povodom genocida, već ispoljava i osobitu bliskost sa cionističkim režimom i simpatije za njegovu akciju. Od oktobra 2023. godine i početka cionističke akcije za uništenje Palestinaca režim Aleksandra Vučića stavio je među prioritete svoje spoljne politike unapređenje odnosa sa Izraelom. Ponovo su se čule priče o velikim ekonomskim benefitima za Srbiju iz saradnje sa Izraelom, iako je sva dosadašnja ekonomska saradnja, izuzimajući prodaju oružja, bila samo na korist Izraela; napadno su učestali susreti sa izraelskim zvaničnicima iz cionističke „zločinačke klike“ i uzajamne zvanične posete; mediji pod kontrolom vlasti objavljuju vesti sa Bliskog istoka, ako ih objavljuju, uz vidnu naklonost prema Izraelu. Vrhunac je bio kada je u septembru o.g. održana u Beogradu trojna konferencija Srbije, SAD i Izraela na

---

<sup>18</sup> „...Ne samo Netanijahu, već i većina lidera „slobodnog“ Zapada, uključujući i samog Trampa, trebalo bi da budu stigmatizovani kao ono što jesu, kao ratni zločinci.“ Slavoj Žižek, Danas 21.10.2025.

kojoj je svečano proklamovano „strateško partnerstvo“ Srbije sa ovim dvema državama koje sprovode genocid nad Palestincima. Motivi ovog udvoričkog ponašanja srpskog rukovodstva su dvojaki. Na prvom mestu tu je, kao i kod evropskih lidera, strah od nepredvidljivog Trampa koji nemilosrdno kažnjava sve one koji kritikuju Izrael i koji ne poštuju biblijske zapovesti, kao što je to uradio sa Francéskom Albanéze kojoj je uveo sankcije, dok, s druge strane, nagrađuje one koji prijateljski posećuju Izrael ili predlažu Trampa za Nobelovu nagradu, a obe te stvari uradio je Dodik i tako zaslužio skidanje amerièkih sankcija za njega i druge rukovodioce srpskog entiteta u BIH. Taj primer dodvoravanja Trampu sada pokušava da imitira Aleksandar Vièić dodeljujući Trampovom zetu Kušneru atraktivnu lokaciju u centru Beograda radi izgradnje luksuznog hotela.

Drugi motiv proizlazi iz bića èetnièkog nacionalizma i filofašizma koji dominira duhovnom scenom kako Srbije tako i njenih filijala u Bosni, Crnoj Gori i u severenom delu Kosova. Osnovna karakteristika tog mentaliteta jeste da je on jak sa slabima a slab sa jakim. Otuda aktuelni rukovodioci Srbije, u razgovorima sa svetskim moćnicima, izigravaju kaluđersku skrušenost, skromnost, ljubaznost i spremnost za dijalog i kompromise, a u zemlji su osioni i bahati, agresivni i netolerantni i šire manir nedodirljivosti, nekažnjivosti i samoizolacije. Upravo se ima u vidu ovakva priroda vlasti u Srbiji, kao i činjenica da na njenom èetnièkom poreklu stoji beleg dva genocida nad Bošnjacima (u Drugom svetskom ratu i u Srebrenici 1995), onda je razumljivo što ona nema reèi osude za genocid nad Palestincima već, šta više, otvoreno staje uz genocidnu politiku cionizma. Verovatno da ništa bolje ne demaskira perverznu politiku Aleksandra Vuèića i njegove Srpske napredne stranke nego što to èine one hiljade Jevreja u svetu i u samom Izraelu koji se oštro protive politici Netanijahuove vlade i njenom odnosu prema

Palestincima. Među brojnim i neumornim kritičarima posebno se ističe poznata jevrejska glumica Mika Almog, unuka Šimona Peresa, koja predvodi organizaciju „Vreme je“ i oko koje se okuplja 50 jevrejskih nevladinih i mirovnih organizacija. Ako tu činjenicu uporedimo sa stanjem u Srbiji, gde osim četničke vlasti čuti i celo društvo, čuti i opozicija, i intelektualci, umetnici i skoro svi javni radnici, onda je jasno kakvu je moralnu pustoš u Srbiji proizvela četnička hegemonija.

Licemeran odnos režima Aleksandra Vučića prema bliskoistočnoj drami, kao i njegova ukupna spoljna politika lišena principa, samo su odraz unutrašnje politike kojom dominira četnički mentalitet i koju taj režim sprovodi od osvajanja vlasti 2012. godine. Od toga trenutka Srbija je, u ime brzog ekonomskog napretka, postala plen divljeg kapitalizma koji u svom poslovanju ne haje ni za kakve demokratske, pravne i moralne norme, već se rukovodi samo logikom profita po kojoj je dozvoljeno sve što nosi ekonomsku korist. Divlji kapitalizam ruši sve pred sobom, čak i ambijentalne, kulturne i istorijske vrednosti, stvara psihologiju beskrupuloznosti, otimanja, agresivnosti i netolerantnosti, kao i raznih drugih vidova agresivnog i oholog četničkog mentaliteta. U Srbiji ima sve više manifestacija socijalne patologije, afera, korupcije i ekonomskih špekulacija, teških krivičnih dela pa i masovnih ubistava, femicida, saobraćajnog haosa sa teškim incidentima (Srbija je na vrhu Evrope sa oko 400 poginulih od početka 2025) i drugih oblika individualne i kolektivne neuropatije. U svemu tome presudna je uloga režima Aleksandra Vučića, kao i njega lično, čiji iracionalni postupci potresaju same civilizacijske temelje društva. Režim sistematski proizvodi strah kao efikasno sredstvo svog vladanja, naročito strah od susednih naroda (Hrvata, Bošnjaka i Albanaca), učestalo se izmišljaju „atentati“ na Aleksandra Vučića, medijskom scenom, koja je skoro sva pod kontrolom režima, dominiraju tabloidi i rijaliti emisije sa

svojim stupidnim i primitivnim sadržajem usmerenim nasmišljeno zaglupljivanjem naroda; vlast organizuje masovne demonstracije svojih pristalica kojima izražava protest protiv opozicije; ispred Parlamenta već skorogodinu nastoji šatorski naselje pristalica Aleksandra Vučića, kao odbrana Parlamenta opozicije; poslanik vladajuće partije štrajkuje glađu radi protesta protiv rada državnih organa koji su pod kontrolom njegove partije; istaknute ličnosti vladajuće partije javljaju se u sudim idejama, kao što je ona o zatvaranju svih univerziteta i formiranju novih, a Vlada Srbije je u Nišu već osnovala „Fakultet srpskih studija“ sa zadatkom da mlade generacije vaspitava u duhu četništva i srpskog nacionalizma. Sve ove brojne druge abnormalne i šizofrene akcije, kojima, svojim nacionalističkim usmerenjem, doprinos daje i dobar deo opozicionih partija, a naročito Srpska pravoslavna crkva, pokazuju da je Srbija postala bolesno društvo potpuno zarobljeno od strane četničkog filofašizma.

Dakle, rehabilitacija zločinačkog četničkog pokreta i njegovog vođe Draže Mihailovića nije neko pravno pitanje kojim treba da se bave samo stručnjaci, već je to pitanje koje se tiče društvenog zdravlja i stanja kolektivne svesti. Rehabilitacija je pravno okončana i pomenuti zakon ispresta li da važe, ali je sa rehabilitacijom pokrenut lančan proces koji je Srbiju pretvorio u neurotično četničko društvo, netolerantno i paranoično, opsednuto srednjovekovnim mitovima i idejom, „srpskog sveta“, društvo u kom dominira svađa i lažna kimentalitet koji isijava iz Aleksandra Vučića i njegovih saradnika, društvo koje je ustalno i svađisamo sa sobom i koje generazumenisebeni regionalni i naviškapitanja. To je nasleđe koje srpskom narodu ostavlja četničko kontra-revolucija.

## ANTIFAŠIZAM U OKRUŽENJU REVIZIONIZMA U SREDNJEM POLIMLJU

Doprinos NOP pobjedi nad fašizmom napada se govorima, pisanjem i preko memorijala, često na falsifikatorski način, uz zanemarivanje do sada objavljenih knjiga i radova, jer su ih „pisali pobjednici.“ Zaobilazi se metodologija historijske nauke, ogromna arhivska i muzejska građa i izvorna dokumenta. Proces revizionizma počeo je pre tri decenije, raspadom Jugoslavije, kada je rastakanje antifašističkih tekovina dobilo javni iskaz, delovanjem lidera nekih novoformiranih partija, a zatim se front negacije i marginalizacije NOP širio i pojačavao. Citiraću stav Svetozara Vukmanovića-Tempa iz vremena začetka obračuna sa antifašizmom (tekst objavljen u „Novostima,“ 1995. g.): „Cilj je zatrati trag onoga što su komunisti napravili, a posebno veličanstvenu borbu protiv fašizma.“ Isti stav je imao i poslednji živi narodni heroj (103 g.), Petar Matić, koji je kazao, da „danas Srbija prolazi kroz sraman historijski revizionizam i da su u Srbiji većina oni koji su rat izgubili i da su pobjedili oni koji nisu antifašisti.“ U suštini te strategije, udara se po antifašističkim dostignućima kao najvredonosnijim historijskim tekovinama 20 veka. Nesporno je kritičko i na novootkrivenim dokazima razmatranje grešaka i

---

Ljubiša Vuković (1948.) završio je Učiteljsku školu, Pedagošku akademiju i Filozofski fakultet. Dugogodišnji prosvetni radnik. Decenijama se bavio društvenim radom, a bio je i poslanik u republičkoj skupštini Srbije i skupštini SR Jugoslavije. Poslednjih 25 godina bavi se historiografijom prijepoljskog kraja i Polimlja.

deformacija partizanskih komandanata u ratu i samovoljnih postupaka političkih i rukovodilaca službi bezbednosti u posleratnom periodu, ali bez glorifikacije, izmišljanja i krivotvorenja.

Delim svoja uverenja i saznanja sa onim kreatorima istorijske nauke i autorima koji pišu istinu i samo istinu o mrtvima, kojima je domet naučne časti i ličnog dostojanstva iznad svih drugih izazova i motiva i koji istorijske događaje i ličnosti iz Drugog svetskog rata razmatraju na objektivan i tačan način, lišen svih ideoloških, verskih, etničkih, političkih i drugih aktuelnih uticaja. Slobodarska-oslobodilačka dostignuća i antifašizam kao trajne istorijske vrednosti na snažnom su udaru i okruženju revizionizma, destrukcije, kvazi-istorije, nacionalizma, niskih strasti i političke euforije, verskog tumačenja i nametanja klerikalnih stavova u istoriji i to se naročito iskazuje u slučaju NOB dobija veći značaj i prostor od njegovog izvornog oslobodilačkog karaktera i uzvišenog anti-fašističkog rezultata;

- iz redova potomaka vojnih formacija koje su pomagale ili bile u kolaboraciji sa okupatorom pojavio se znatan broj aktera pisanja i podizanja memorijala, sa naglašenim posledicama kroz tretiranje žrtava u sopstvenom pokretu i vojsci, što se iskazuje na jednostran, neobjektivan i pristrasan način (pored naci-fašističkih vojnih formacija, partizanski odredi i NOVJ su protiv sebe imali i domaće pokrete i vojne strukture: četnika, ustaša, domobrana, muslimanske milicije, SS „Handžar“ divizije, belogardejca, SDS, SDK, balista, VMRO);

- bečasno krivotvorenje i menjanje istorije NOB dobija i elemente histerije, zbog toga što su taj opštenarodni pokret i borbu organizovali i istom rukovodili i komandovali partijski kadrovi, uz ignorisanje strukture tih jedinica i da su ih činili mladi ljudi, seljačka, radnička i studentska omladina i da su brojne brigade imale u jedinicama od 22% do 35% članova Partije i da su te generacije životima platile cenu slobode;

- prisutno je ćutanje potomaka boraca i nevinih Źrtava na razne iskaze revizionizma, kao da imaju osećaj nelagode zbog uloge svojih predaka u tom ratu, pa se ta njihova defanzivna uloga poistovećuje sa prećutnom podrškom „novoj istoriji,“ koju ne pišu „komunistički historičari“, pa se nameće pitanje koliko je danas istoričara i drugih autora spremno da se suprostavi, otvoreno i javno, nabujalom revizionizmu i da hrabro brani ono što je bilo i kako se desilo u tadašnjoj ratnoj realnosti, da štiti istinu i da sućeli sa pisanjem „šta bi bilo da je bilo“ i „moglo se desiti“; vrši se neselektivna rehabilitacija i najodgovornijih komandanata pokreta i vojnih organizacija kolaboracije, od zakon skog utemeljenja izjednaćavanja prava četnika i partizana (od 2004. g.) iako izdaja i kolaboracija sa okupatorom nikada u istoriji nije imala tretman uzvišenog ćina, ćasnosti, ponosa i zasluga, već samo negacije tih vrednosti (mudrost iz nasleđa: „Ima vlasti, no ne ima ćasti“);

- menjaju se nazivi ulica, trgova, ustanova, objekata, ako su nosili imena narodnih heroja ili poznatih partizanskih rukovodilaca, jer su bili komunisti;

- u školama se istorija NOR izućava iz udŹbenika koji su prilagoćeni novoj ideološkoj i političkoj klimi, gde je antifašizam tretiran na neodgovarajući naćin, jer se velika pobeda, tekovine i doprinos antifašizmu partizanskog pokreta odriću i pripisuju drugim pokretima koji sebe nikada nisu imenovali kao antifašistićki;

- „nove istine“ o ratu, naknadna sećanja nekadašnjih „odanih“ komunista, memoari i brojni tekstovi, razne zloupotrebe i pisanja pokajnika, obmanjuju javnost, podstiću zablude, seju prevare i dezinformacije kojima ubijaju istinu i pravdu, bez skrupula i ćasnosti, uz poruke o bratskom pomirenju i demagoškom busanju u prsa;

- podižu se memorijali pripadnicima domaćih vojnih jedinica koji su izgubili Źivot u ratu, meću kojima su ratni zloćinci,

sa istovetnom porukom „pobijeni u ratu i miru od komunista“ (spomenik Titu ne može da postoji, ali može Draži), pa ta spomenička dela više govore o autorima, onima koji su ih podigli, nego o onima kojima su posvećeni.

Kako revizionizam i krivotvorenje uloge i doprinosa partizanskog pokreta u slamanju fašizma poprima šire razmere u lokalnim zajednicama, konkretizuje se na primerima u prijevoljskoj opštini i okruženju. Prijepoljski kraj pripada područjima Srbije koja su učešćem i žrtvama dala snažan pečat u svim oslobodilačkim ratovima u toku 19. i 20. veku (u Prvom svetskom ratu, 1530, a u Drugom blizu 3000 boraca za slobodu). Izuzetan doprinos je utemeljen u formiranju partizanskih jedinica i njihovom učešću u borbenim operacijama protiv okupatora i domaćih pomagača u toku Drugog svetskog rata. Šta je javna realnost i kako se gaji zdrava, realna, tačna i poučna kultura sećanja na uzvišeno delo boraca za slobodu i nevinih civilnih žrtava, pokazuje u knjizi „Sandžak i pripadajuća zemlja Bosna, Sandžak i Kosovo kroz historiju“, autora Haruna Crnovršanina i Nura Sadičkovića (Frankfurt na Majni, 2002. g.), na neverovatan, krivotvoran i nečastan način prikazana je istorija tih teritorija, a posebno period NOB u Sandžaku. Muslimanske formacije milicija su predstavljene kao odbrambene jedinice, domobrani, „branioci svojih sela i domova“, uz herojstvo i uzvišenu ulogu komandanata po srezovima. Društvo Ikre iz Prijepolja uvrstilo je ovu revizionističku knjigu u Antologiju savremene književnosti Bošnjaka. Osvrt bi bio dug, pa je izdvojen samo jedan lokalni zločin, koji je dobro i svestrano istražen, ali je on u knjizi postao skandalozan i drzak prikaz.

Sredinom jula 1941. godine ustanička četa iz sela Slatine i Zastupa oslobodila je Brodarevo u vreme ustaške vlasti u tadašnjem Mileševskom srezu. Usledio je ustaški oružani napad i četa

se povukla na položaj u susedno selo Kičavu (Bijelo Polje). Uz učešće italijanske vojske, prustaška muslimanska milicija je uspela da uhvati 10 boraca i isti dan (21. 08.) ih na sadistički način usmrti u jednom potoku sela Bjelahove. Mesec dana ni žene pobijenih nisu smele da priđu i pakupe posmrtno ostatke nastradalih (delove tela razvlačile zveri, psi, napadale ptice). Taj zločin je, u ovoj knjizi, opisan pod naslovom „Pogibija 12 četnika iz Slatine u komaranskoj opštini,“ i označen kao „jedan slučaj“ i skoro da je svaki podatak netačan, počev od broja ubijenih, datuma, načina hvatanja i načina ubistva, motiva zločina, izvršilaca, posledica. Ti prvi ustanici su preobraženi u „crnogorske četnike,“ iako u širem području, u leto 1941. godine, nije bilo ni najmanje četničke jedinice. Nema ni naznake da li su ikog ubili, maltretirali, opljačkali dok su ustanici boravili u Brodarevu sa većinskim muslimanskim stanovništvom, ali zato se bezdušno u neljudskom maniru prikazuje način ubistva. Svezani su se odvezali, pokušali da otmu puške, nastala je „opšta tuča“ i „domobranci su ih savladali i pobili.“ Ovo je drugo, sada moralno ubistvo ljudi i besprimerno pisanje fantastične priče za laokoverne. Koautor ove knjige je rođen u susedstvu pobijenih i njegovi roditelji su znali istinu. Jedan zločin (prvi kolektivni u Mileševskom srezu, 1941. godine) je zloupotrebljen i revidiran do najnižih istorijskih i moralnih granica, jer samo naivnost i slepa mržnja mogu prihvatiti da se 10 ljudi istovremeno odveže i tuče sa najmanje 40 naoružanih pratilaca, pa su ih ovi na putu pobili, a ne u jednom besputnom potoku.

2. Od 1991. do 2015. godine, SPO u Prijepolju organizovao je aktivnost na podizanju četiri spomen obeležja pripadnicima četničkog pokreta, bez zakonske procedure i saglasnosti nadležnih organa. Dva su podignuta iste godine i na lokacijama gde im nije mesto, ispred ulaza u portu manastira Mileševo i u prostoru Memorijalnog centra „Boško Buha“ na Jabuci, jedna spomen

ploča na ovom prostoru na Jabuci, a jedan memorijal u šumi Paklište kod Brodareva. Spomen obeležja na Jabuci i Mileševi imaju isti cilj i sadrže isti tekst: „Pobijeni od komunista u ratu miru 1941-1951“ i na njima je spisak od 468 imena. Za nevericu je, koja su imena svrstana pod odrednicu POBIJENI i kako je grubo narušena istorijska istina o načinu smrti pripadnika četnika. Na osnovu detaljne analize za svaku osobu utvrđeno je: 23 su umrle od 1945. do 2000. godine, 88 je poginulo u borbenim operacijama protiv partizana, a 15 naknadno umrlo od posledica ranjavanja, 20 ubijeno ili poginulo od drugih vojnih formacija, 61 osuđen zbog dela iz rata na smrtnu kaznu i streljan, 9 je izvršilo samoubistvo, 5 poginulo u nesrećnim situacijama, 6 poginulo od granata i nagaznih mina, 78 je nestalo u odstupnici i nema dokaza da li su poginuli, ubijeni, zarobljeni, emigrirali i preživeli, znači da su nestali, greškom su upisali 16 pripadnika partizana i službi bezbednosti koji su usmrćeni. Znači oko 70% na spisku nisu pobijeni, a ako se doda broj upisanih iz susednih i drugih srezova (52) dolazi se do skoro 80% falisifikata na ovim spomenicima. Ista imena (10) su upisana na spomeniku na Paklištu, ali sa drugom porukom: „Ovde su 23. 11. 1945. godine zato što su bili verni Bogu, kralju i otadžbini, nedužni, u cvetu mladosti, ubijeni od kominista i OZN.“ Radi se o odmetnicima koji su usmrćeni na različite načine i na tri različite lokacije i koji su odbili da se predaju nakon amnestija i više pregovora da predaju oružje. Na spomen tabli najpoznatijem odmetniku iz Mileševskog sreza, Ivanu Šljukiću, pripadniku ozoglašene grupe Medenica-Bjelica, napisano je: „U spomen Ivanu Šljukiću i ostalim braniocima srpstva.“ Među imenima koja se uzdižu i slave kao nedužne žrtve komunista su teški ratni zločinci: Vuk Kalaitović (komandant Drugog mileševskog korpusa koji je komandovao u etničkom čišćenju mu slimana i brojnim smrtnim presudama civilima u Zlatarskom srezu, u kom su četnici ubili 182 osobe, a izvršio je brojne zločinu

u drugim srezovima), Milorad Vukojičić, zvani Maca (pop koji je vršio ubistva velikim čekićem-macolom, a na suđenju je priznao učešće u 57 likvidacija, koga je SPC proglasila za velikomučenika i kanonizovala za sveca), zatim komandanti četničkih jedinica koji su sprovodili ubistva civila, pljačke i paljenja: Vlajko Ćurčić, Simo Despotović, Bogoljub Irić, Dragomir-Drago Brašanac, Živko Pušica, Bogdan Bogdanović i drugi. Ostali su pisani tekstovi da je otkrivanje ovih spomenika naglašeno pratila lokalna i republi-čka štampa, uz pisanje o „vaskrsu istine i pravde“ i „svetom primeru koji treba da slede i drugi u Srbiji.“ I neki su sledili. Početkom septembra ove godine jedan Ravnogorac objavio je u dnevnim novinama, da je u Maljevačkoj jaruzi (Mionica) podig- nuto „krsno obeležje“ sa tablama „sa do sada poznatim imenima streljanih,“ gde je „na najmonstruozniji način okončalo nekoliko hiljada ljudi,“ posle Drugog svetskog rata.

3. U većem broju istorijskih knjiga, revija, časopisa, elektronskih i štampanih medija i raznim pisanjima objavljeni su netačni podaci i neistiniti događaji, relativizovane ili glorifikovane žrtve, uzroci i posledice NOP, što bi zahtevalo detaljnu analizu i obimno pisanje. Daju se sledeći primeri. U knjizi „Putopis kroz Jabuku“, autora Vlastimira T. Zejaka (izdanje 2023. g.), objavljen je iskaz jednog od organizatora u podizanju spomenika na Jabuci i Mileševi, koji je „utvrdio“ da su komunisti ubili 129 osoba više nego što je upisano na oba spomenika (ukupno 597), a što je znatno više žrtava od broja koji su ostavili nemački, italijanski i ustaški vojnici zajedno (više za 123). Da li će i ovaj broj biti kraj drskih manipulacija sa mrtvim osobama? Ali i u kapitalnom delu „Istorija Jugoslavije“ (izdanje 1970. godine, autori su grupa najpoznatijih istoričara: Božić, Ćirković, Ekmedžić, Dedijer), na str. 519 je napisano da su, u januaru 1943. godine, četnici Draže Mihailovića u Prijepoljskom srezu „zapalili preko 30 muslimanskih sela i pobili oko 1500 duša“. To se u Prijepolju nije desilo

i na osnovu datuma i broja žrtava, verovatno se odnosi na susedni srez. U knjizi Dr Milutina Živkovića „Stara Raška pod italijanskom okupacijom 1941-1943,“ od strane 274 do 284, objavljeno je više podataka o partizanima u Mileševskom srezu u negativnom prikazu: da su u nekoliko sela, u prvoj polovini 1942. godine, vršili pljačku stoke, žita i drugih životnih namirnica od pročetničkih porodica, da su jednom selu pucali na seljake koji su se protivili, „ali nije utvrđeno da li je to puškaranje za nekog bilo kobno,“ da su jednom selu „zapalili neke kuće i opljačkali sve što je bilo u njima“, naveden je i bilans „crvenog terora“ po srezovima. Nema pisanih saznanja niti sećanja da su partizanske jedinice u ovom srezu sprovodile takav zulum, ali ovo će biti provereno po nase- ljima jer je u toku istraživanje o ljudskim gubicima i materijalnom razaranju u ratu na području ovog Sreza. Proverom je nepobitno utvrđeno da je autor napisao grubu neistinu da su partizani, krajem marta 1942. godine napali selo Barice i da su tada zapalili i opljačkali sve četničke kuće. Znači, uništili celo selo, jer je eviden- tiran samo jedan pripadnik partizana iz ovog naselja. Utvrđeno je da je selo napala italijanska vojska, 4. 12. 1941. godine, uz pomoć domaćih potkazivača, opljačkala imo vi nu, zapalila više kuća u kojima su izgorele tri žene i na mon stru ozan način su ubili još 5 meštana (identifikovana su imena). Partizanska jedinica je kasnije napala italijansku kolonu koja se vraćala iz pljačke iz susednog sela i tada je poginuo jedan italijanski vojnik u Baricama. Otišla je grupa seljaka da se pravda da nisu krivi za tu smrt vojnika i svi su zatvoreni, a trojica streljana. Na terenu je izvršna provera i utvrđeno je da partizani nisu palili i pljačkali kuće u Baricama, a selo je bilo unesrećeno jer je italijanska vojska usmrtila 11 meštana.

4. Daju se netačne predstave o vođama i komandantima domaćih snaga kolaboracije. U knjizi Saliha Selimovića: „Musli- mani u Ravnogorskom pokretu i jedinicama JV u O 1941-1945“

(Beograd, 2021. g.) autor je „otkrio“ da je komandant Komandantske muslimanske milicije (Mileševski srez), hodža, SS kapetan Husein Rovčanin bio komandant četničkog odreda, „muslimanski ravnogorac,“ komandant „muslimanskog četničkog odreda.“ Neverovatno i nečuveno da je ista osoba bila komandant dve suprostavljene vojske, jer je ovaj komandant, sve dok nije poginuo u borbi protiv partizana, rukovodio drugom po snazi muslimanskom vojskom u prijepoljskom kraju i ni jedan sat nije bio četnički komandant. U istoj knjizi napisan je krajnje jednostran i krivotvoren prikaz odmetnika posle rata. Da su odmetnici tražili „očajnički spas“ u planinskim skrovištima, da su progonjeni „kao zveri hvatani i odmah ubijani“ u vreme ponuđene „lažne amnestije“. Na temu odmetništva u Srednjem Polimlju objavljena je knjiga pre dva meseca, koja svestrano i argumentovano obrazlaže ovaj pokret.<sup>2</sup>

5. U Prijepolju je promenjen naziv Doma revolucije (otvoren 1979. g.) u Dom kulture, uz oštećenje nekih memorijalnih i autorskih sadržaja vezanih za NOR. Gimnaziji je izbrisano posebno ime Branka Radičevića, predratnog profesora ove škole, čoveka širokih kulturnih i ljudskih obzira, koji je poginuo u borbi na Sutjesci, jer postao neželjan, pošto je bio komunista. Javila se inicijativa da se promeni ime glavnoj ulici, koja nosi naziv po Vladimiru Periću-Valteru, narodnom heroju u legendarnom ilegalcu, ali to do sada nije ostvareno. Nema aktivnosti na zaštiti i tekućem održavanju jednog broja ranijih ratnih memorijala, koji su ruinirani ili namerno oštećeni.

6. Na Jabuci-Prijepolje, Memorijalni kopleks „Boško Buha“ ne ostavrije svoje sadržaje i funkciju, preko 20 godina, a objekti i spomen obeležja se oštećuju, devastiraju, uz materijalnu, moralnu i društvenu štetu. Prodaju su do sad sprečili, aktivizam građana i

---

<sup>2</sup> Vuković. Lj. (2025), *Odmetništvo i odmetnici u Srednjem Polimlju posle Prvog i Drugog svetskog rata*, Prijepolje

NVO, stručne ustanove i boračka organizacija. Na velikom zemljišnom prostoru, od 60-ih godina prošlog veka, izgrađeni su objekti i podignuta spomen obeležja: Spomen dom „Boško Buha“ (posvećen najmlađim pripadnicima NOP sa spomen sobama i istorijskim eksponatima), Brigadirsko naselje za smeštaj akcijaša na izgradnji pruge Beograd-Bar, (oko 14.000 brigadira za 5 godina stanovalo i organizovalo aktivnosti), Spomenik najmlađem narodnom heroju Bošku Buhi, koji je na Jabuci poginuo u obra- čunu sa četnicima, 8 bisti-poprsja najmlađim borcima NOP (5 narodni heroji), otvoren je Muzej pionira i omladine Jugo slavije, podignuta su spomen obeležja i spomen grobnice ubijenim i poginulim u ranijim oslobodilačkim ratovima. Memorijalni centar je više decenija imao višestruke sadržaje i funkcije i stekao izuzetan prestiž i vrednosne domete. Bio je stecište pionira i omladine i realizovao: patriotske, istorijske, kulturne, vaspitno-obrazovne, turističko-rekreativne i druge sadržaje i godišnje su održavani memorijalni susreti učenika iz Jugoslavije. Memorijalni prostor proglašen je za Spomenik kulture od izuzetnog značaja. Kakav je značaj i vrednost ima sada, treba videti na licu mesta. U ranijem periodu Opštinska organizacija boraca u Prijepolju je ovo pitanje tretirala, a u ovoj godini, OO Saveza antifašista Srbije (SAS) se obratila nadležnom Ministarstvu, da u saradnji sa drugim organima i institucijama, reši status ovog spomeničkog obeležja i da se reafirmišu njegove izvorne-suštinske namene, uz isključivanje mogućnosti privatizacije.

7. U susjednoj Novoj Varosji u selu Šitkovu podignuta je spomen bista ratnom komandantu i zločincu, Vuku Kalaitoviću, koji je proizveden u „branitelja Srba“ (sada je nebitno koliko je Srba ubijeno i zaklano po njegovom naređenju-samo na Brdu Kitionji u jednom času; 12 uglednih meštana je zaklano uz njegovu naredbu i prisustvo izvršenju). On je uzdignut u patriotu, uz veliku medijsku promociju i svečanost, a u blizini je spomen-ploča sa

imenima pobijenih četnika. Prema sredstvima informisanja, u susednim Pljevljima je najavljena promocija knjige, u zgradi Opštine, o glavnim četničkim komandantima i njihovim zaslugama, ali nije poznato da li je to ostvareno. O spomeniku Pavlu Đurišiću, „neustrašivom pobjedniku,“ u beranskoj opštini sve je obelodanjeno.

Istina je u imenima boraca za slobodu i njihovom uzvišenom heroizmu i davanju svojih života za čast, dostojanstvo i postojanost budućih generacija. Uviđajući da revizionizam uzima šire razmere i da se zapostavlja uloga heroja, ratnika protiv naci-fašizma, grupa istinoljubivih i ubedenih sledbenika tekovina boraca NOR procenila je da je Opštinsko udruženje boraca NOR sve malobrojnije i usamljeno u negovanju i odbrani tekovina oslobodilačkog rata, pa je u Prijepolju, u ovoj godini, osnovana Opštinska organizacija SAS u sastavu Saveza antifašista Srbije, čiji su najodgovorniji pojedinci podržali i pomogli ovo organizovanje, uz programski zadatak i cilj da odlučno i javno zastupa i dokumentuje izvorni antifašizam i prekine vreme ćutanja i nemešanja u radnje i delovanje revizionista i da stalno pokazuje i do ka zuje da NOP pripada najznačajnijim pobjednicima nad nacizmom i fašizmom u Drugom svetskom ratu. Prva odluka je bila da se predloži, uz obrazloženje, nadležnom Ministarstvu da na osnovu odredbi Zakona o ratnim memorijalima, donese rešenje o uklanjanju netačnih i nedostojnih spomenika. Antifašizam u Prijepolju je na iskušenju i obavezan je da pruži otpor prema sunovratu moralnih i ljudskih vrenosti, nepoštovanju naučne zasnovanosti u istoriji i da brani trajna ljudska dostignuća, a pre svega jednakost, ravnopravnost i istorijsku tačnost pred nasrtajima destruktivnih, revizionističkih, klero-nacionalističkih i drugih negativnih i štetnih delovanja. To je i patriotski čin, jer se čuvaju njegovi vrhovni dometi: sloboda, mir, istina i pravda. Obaveza je da se danas čuvaju sloboda i antifašizam kao trajne vrednosti, jer

je sadašnjost čuvar prošlosti i majka budućnosti, jer ko kontroliše prošlost, kontroliše i budućnost. Zato antifašizam mora da traje i postoji, jer su njegovi ciljevi i ideje svetle tačke, vodilje, svetišta istine, časti, poštenja i pozitivnih civilizacijskih vrednosti. To opredeljenjenikomenešteti, nikoganeugrožava i ne miri se sa revizionistima. Cilj jedaseširisavezonih koji se okupljaju i povećavabrojonihkojisuodlučnipobornici čuvanja i očuvanja tekovina antifašizma.

Duško Radosavljević<sup>1</sup>

## VOJVODINA IZMEĐU FAŠIZMA I POSTFAŠIZMA

### *Studija sučaja*

*“Paigneyjecrven, što nas obuzima.”*

(Crvena, Kosta Abrašević)

#### *1. Važnost antifašizma za Vojvodinu*

Čvrsto smo uvereni da su tokom II svetskog rata, boreći se protiv fašističkih sila i kvislinga, narodi (i narodnosti) sa prostora ex-Jugoslavije, u našem slučaju i Vojvodine, bili na strani pobjednika, što je kasnije Jugoslaviji poboljšalo međunarodnu poziciju, a unutar zemlje građane činilo ponosnim, jer su bili deo te velike međunarodne borbe. Kao i cela zemlja, i Vojvodina je bila raskomadana, prepuštena na milost i nemilost fašističkih satrapa, nemačkih (Banat) i mađarskih okupatora (Bačka), te ustaša (Srem), koji su brutalnim metodama pokušali da ove predele drže u pokornosti. Međutim, pokazalo se da postoje organizovane grupe ljudi, prvenstveno komunisti, ali i pripadnika drugih političkih opcija, koji se ne mire sa okupacijom, sa životom pod fašizmom. Na obodu Evrope, grupe odvažnih i mladih ljudi i žena, rešavaju da će se boriti, onda kada ih ima svega nekoliko hiljada, što pokazuje da su bili hrabri, heroji, verovatno i fanatici, koji hoće svoju zemlju da oslobode, i da sa drugim narodima vojnički i na svaki način slome fašizam. U toj su se borbi, koju je

---

<sup>1</sup> Prof. dr Dušan Radosavljević, redovni profesor Fakulteta za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić u Novom Sadu. Aktivan u Savezu antifašista Vojvodine (SAV) i Vojvođanskoj politikološkoj Asocijaciji (VPA). Redovni član Vojvođanske akademije nauka i umenosti (VANU).

predvodio **Josip Broz Tito**<sup>2</sup> i KPJ<sup>3</sup>, našli su se pripadnici svih naših nekadašnjih naroda, i narodnosti, kako se nekada govorilo. Naravno da je to bio slučaj i u Vojvodini, gde su se borbi pridružili mnogobrojni pripadnici svih njenih naroda i narodnosti. Jer, ideologija fašizma, bila je ugrožavanje svih naroda Evrope, tako da su se protiv njega borili pripadnici raznih naroda, sa različitim političkim, ideološkim i verskim ubeđenjima. Usled zajedničke pogibelji, i sveopšte ugroženosti, svi su oni bili uništavani, pljačkani i tretirani kao sluge, pa je i otpor morao biti zajednički.

## *2. Povezanost revizije istorije Drugog svetskog rata sa događajima s kraja osamdesetih i iz devedesetih na prostoru bivše Jugoslavije*

Događaji iz II svetskog rata, pobeda jugoslovenskih naroda i narodnosti, i danas predstavljaju jedan od najvažnijih istorijskih dana za Srbe, ali i sve druge narode i narodnosti, koji su nekada živeli u Jugoslaviji! To je i najvažnija osnova kasnije široke emancipacije naroda i narodnosti Druge Jugoslavije, njihovih republika i pokrajina. Nije zorega podsetiti da je to bitno i zbog slobodarske tradicije srpskog i drugih naroda bivše Jugoslavije, koja se sada pokušava zatrti lažima i falsifikatima. Ne ulazimo u razmatranja šta bi bilo... Niti je korisno, još manje – nije tačno! Istorijske činjenice postoje, pa ako mi nećemo da ih poštujemo, postoje i istorije II svetskog rata napisane u inostranstvu, pa domaći falsifi-

---

<sup>2</sup>Josip Broz Tito (1892-1980), revolucionar, političar i državnik, jedan od osnivača Pokreta nesvrstanih Bio je među najprestižnijim svetskim liderima XX veka. Vođa pobjedničkog antifašističkog pokreta u II svetskom ratu, obnovitelj i neosporni vođa II Jugoslavije.

<sup>3</sup>KPJ – Komunistička partija Jugoslavije, osnovana 1919. godine, kao Socijalistička radnička partija Jugoslavije/komunista (SRPJ/K). 1920. godine u Vukovaru promenila ime u Komunistička partija Jugoslavije. 1952. godine promenila naziv u Savez komunista Jugoslavije (SKJ). Raspala se početkom 1990. godine. Vladala Jugoslavijom od 1945 do 1990. godine.

katori, koji su uglavnom potomci poraženih kvislinga, mogu da ih pročitaju, na stranim jezicima... Takvi falsifikati, su pokušaj da se opere uloga predaka u sramnom činu izdaje i zločina (Vranić, Kra- gujevac, Drina...), da se iznova lansira teza o srpskom porazu u XX veku, zbog postojanja Jugoslavije, te da se nanovo dalje širi mit o potrebi izgradnje isključivo „srBske države”, čitaj - Velike Srbije. Država da bude velika, dok se o kvalitetu niko ne izjašn- java. Ponoviću svoj stav - Socijalistička Republika Srbija, konsti- tuisana za vremena Titove vlasti, najveća je do sada ostvarena Srbija u njenoj istoriji.<sup>4</sup> To što srpske političke elite, tokom pos- lednje četiri decenije, nisu imale dovoljno pameti, znanja, volje i energije da učine ideju Srbije i Jugoslavije efikasnijom, te da je sačuvaju, civilizacijski je pad Srba, ali i ostalih naroda i narodnosti koje su živeli u Jugoslaviji. Tu uključujemo i Vojvodinu, koja je većinski posle 1988. godine izgubila svoj građanski i interkultur- alni način života, političke organizovanosti i iskazivanja sopstve- nih interesa... Zaključujemo, Srbija nije preispitala svoju politiku iz bliske prošlosti, zbog čega je i Vojvodina velika žrtva, a usled toga će teško, možda i nikako, moći da ispuni i zahteve koji prate procese evro(atlantskih) integracija. To znači da nam je više nego sporan istinski ulazak u porodicu evropskih naroda, čija je osnova vojnička pobeđi protiv fašizma, pre tačno 80 godina.

### 3. Srbija i odricanje od antifašističke tradicije

”, Istočno Sarajevo, 1989. godine, nastupilo je nekritičko odricanje od mnogo- brojnih i zbiljskih vrednosti koje je baštinila Druga Jugoslavija, te razgradnja države i društva na sumnjivim osnovama. Mi ćemo na-

<sup>4</sup> Duško Radović, *Savez antifašista Vojvodine: Titova Srbija je bila najveća Srbija u istoriji*, Beograd, Vreme 1591. 01. jul 2021. godine.

<https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1952197>

Pristupljeno: 20. mart 2024. godine.

vesti samo neke: postulati socijalne države, pljačka građana, ukidanje samoupravljanja, stvaranje kategorija građana drugog reda, vladavina bezakonja, kriminalizacija društva... Naravno, došlo se i do situacije da se Srbija jednostrano odrekla svoje antifašističke tradicije. Sve to i zbog činjenice da veliki broj pripadnika političke elite, desničarske i trenutno vladajuće, baštini delo, ili su čak i potomci snaga koje su izgubile II svetski rat na tlu Srbije i Jugoslavije. Znači, sve je u socijalizmu bilo pogrešno, te specifičnog političkog „aksioma“ sa Zapada, o komunistima kao zlotvorima, stvorilo je političku klimu, linča i buke koja sprečava da se raskrinka ova jeftina politička propaganda. Koja je, nažalost, veoma efikasna. Jer, istorijska je činjenica, da je Jugoslavija, kroz rat, u kojem su učestvovali njeni narodi i narodnosti, sa KPJ, i Josipom Brozom Titom, na čelu, povratila svoju državotvornost u II svetskom rata, budući je bila istaknuti član pobedničke antifašističke koalicije ujedinjenih naroda, koji je vojničkim putem uništila najveće zlo XX veka – fašizam i nacionalsocijalizam. Učesnici te borbe - jugoslovenski partizani, politički su trijumfovali, odlukama II zasedanja AVNOJ-a u Jajcu, 1943. godine. Tada je i prokla movana nova Jugoslavija – zajednička državu bratskih i ravno pravnih naroda. Tako govore činjenice, koje se osporavaju političkim pritiskom i nasiljem, nagodbama u skupštini (priznanje četničkog pokreta za antifašistički!!!) jeftinim političkim programima, sa viškom ideologije i manjkom pogleda u evro(atlantsku) budućnost. Tako sada ispada, da se za evropske integracije bore one snage, koje su kroz istoriju bile protiv ideje na kojima počiva moderna evropska integracija. Perverzija? Ne, oblik svakodnevne laži u političkom životu Srbije.

#### *4. Koliko Srbija odbacivanjem određenih vrednosti koje je baštinila SFRJ odbacuje svoj evropski put?*

Da li su postojale vrednosti u SFRJ, koje su korespondirale sa inim što sada poznajemo kao evropski standard? Jugoslavija je, budući pobednik iz II svetskog rata, kao i činjenicom da je bila saveznik velikim saveznicima, imala, kao i njen lider Tito, ogroman planetarni ugled i značaj, nikada više dostignut, niti viđen u istoriji ovih prostora! Nije netačno zaključiti, koji nikada više neće biti dostignut. Pobjeda u borbi protiv fašizma, dala je pravo na legitimiziranje vlasti, šro je iskorišćeno za specifičan modela razvoja. Jugoslavija je građena i izgrađena sa svojim prepoznatljivostima, ravnopravnošću naroda i narodnosti, građanki i građana, samoupravljanjem, nesvrstanom politikom, otvorenošću prema svetu, uspesima u sportu, obrazovanju, kulturi, zdravstvu i društvenim delatnostima. Jugoslavija se razvijala na osnovu sličnih karakteristika kao i tadašnja evropska društava, koja su, takođe, pobjedu nad fašizmom iskoristila da počnu ostvarivati najveći mirovni projekat u istoriji čovečanstva, iz čega će danas izrasti Evropska unija. A, sve to je bilo zasnovano na poštovanju ljudskih prava, slobodi kretanja ljudi, ideja i roba, na izgradnji konsenzusa, zasnovanog na ideji kompromisa. Još jednom, tvrdimo da bez pobjede nad fašizmom, ne bi bilo savremene Evrope, njenih institucija i njenih postignuća! Dodajmo, ideja antifašizma je osnova današnje demokratske evropske strukture, koja se dostojno obeležava i što niko normalan ne dovodi u pitanje. Zato je moderna Evropa ponosna na svoju antifašističku prošlost, ona je afirmiše, niko je ne falsifikuje, ne revidira, niti omalovažava. Zato ćemo zaključiti, spominjući evropske vrednosti, da bi bilo normalno da u ovoj oblasti, ni Srbija, ali ni ostali delovi bivše Jugoslavije, ne moraju ništa da prepisuju od Evrope, antifašistička tradicija je ovde odavno pobjedila, i to bi nam pomoglo da nam bude mnogo bolje. Opomena imamo – ignorisanjem ove ideje, odbacili bi i sopstvenu budućnost, posebno budućnost u EU.

## 5. Naslednici antifašističkog pokreta u Vojvodini/Srbiji i Jugoslaviji

U Srbiji XXI veka, posebno u poslednjih 13 godina, ne postoji plodno tle za razvoj antifašističkih ideja i negovanja slobodarskih tradicija iz perioda II svetskog rata. Poruke sa antifašističkim stavovima nisu sastavni deo obrazovnog procesa, ovih ideja nema u udžbenicima, medijima, u državnim institucijama. Zato imamo situaciju da su mnogi građani zaplašeni, stavom režima i podrškom koju dobijaju ekstremističke i nacionalističke organizacije. Sistemski i planski se u položaj besperspektivnosti dovode normalne ideje, stavovi i razmišljanja, što dolazi sa strane političkog spektra koji forsiraju vladajuće partije, mediji i tabloidi. U tako teškoj situaciji postoje oaze slobode, nevladine organizacije, nezavisni intelektualci i strukovna udruženja, oštri i beskompromisni u svojim aktivnostima. Postoje značajne knjige, umetničke predstave i građanske inicijative, visoke vrednosti i autentičnosti, kojima se svedoči da svetla nisu definitivno pogasena u našoj krčmi, što je varljiva nada dobronamernima da se još mora raditi, i da nije vreme za predaju. Bitno je, i bez toga se neće moći, mora se stvarati situacija u kojoj će se negovati antifašističke tradicije, „ubacivati” antifašizam da bude sastavni deo obrazovnog sistema, i načina života, kao evropske vrednosne suštine. Dok se to ne dogodi, antifašizam će u Srbiji biti stvar hrabrih građanki i građana, pretežno privatna stvar<sup>5</sup>.

Åleksandar Latas. 2021. “Fašizam čeka svoju priliku u svakoj političkoj krizi” - Dr Duško Radosavljević o tome da li Srbija postaje sigurna kuća za ekstremne desničare, Blic, Beograd, 13. februar 2021. godine.

<https://www.blic.rs/vesti/drustvo/fasizam-ceka-svoju-priliku-u-svako-politickoj-krizi-dr-dusko-radosavljevic-o-tome-da/f0ypb01>.

Pristupljeno: 20. mart 2024. godine.

## 6. Oblici ispoljavanja neo-fašističkih tendencija u Vojvodini u skorijem periodu

Od 1. novembra 2024. godine, u Novom Sadu i Vojvodini situacija se iz korena preokrenula. Uostalom, kao i u celoj Srbiji. Nadstrešnica, koja je ubila 16 građanki i građana, otvorila je suštinsko pitanje o karakteru društva u kome živimo, posebno o otuđenju institucija od građana, i o njihovom saučesništvu za katastrofalno stanje u državi i društvu. Pošto su institucije loše radile svoj posao, i po inerciji nastavile da sprovode zločinačku politiku određene političke grupacije, politika se preselila na ulice i trgove gradova i mnogih mesta u Srbiji. Godinu dana posle, još nemamo naznaka da će se situacija popraviti, niti da režm razume zahteve građana. Posebno je to slučaj u Novom Sadu i Vojvodini, pa ću to ilustrovati sa nekoliko primera.

### 6.1. Ko koga farba u Vojvodini?

Počelo je klasičnom mangupskom provokacijom – dobro organizovane horde SNS, počele su sa farbaju zgrade na Limanu u boje srpske zastave. Da budem jasan - neću da se navlačim na bezobrazluke i provokacije radikalsko-naprednjačke pameti, da li mi smeta srpska zastava, iz nekoliko razloga: *prvo*, to nije srpska zastava, nego samo nespretno farbanje za koje se koriste tri boje, crvena, plava i bela, što više izaziva podsmeh nego poštovanje; *drugo*, ova rabota se izvodi bez dozvole stanara zgrada na kojima se ove skrnnavštine crtaju; *treće*, ove aktivnosti se sprovode u onim delovima grada i sredinama koje su naprednjačko-radikalni žreci označili kao neprijateljske, te imaju za cilj provociranje i uznemiravanje mirnih građana koji tu žive; *četvrto*, ove akcije pokazuju da se ova kleptokratska ekipa, koju po inerciji zovemo vlast, ne libi da krši zakon zbog sitnih dobitaka, ali i još više, da misli da silom može nametnuti svoj vrlo sumnjivi i jeftin sistem

vrednosti, jer, da podsetimo „*ljubav na silu je silovanje!*“; *peto*, sa izvršiocima kriminalnih radnji, kojih je sve više u našem gradu i Vojvodini, sigurno se ne može voditi civilizovani divan, jer Gandi možete biti kada su protiv vas Englezi, a kada su radikalsko-naprednjačke i kriminalne grupe u pitanju, morate se pobrinuti da sačuvate svoju porodicu, imovinu i sebe lično. Itd, itd. Svega je tu već previše...

O patriotizmu je dakle reč? Nije, sigurno nije! Davno je to, i dobro, zaključio doktor Semjuel Džonson: „*Patriotizam je poslednje utočište za hulje!*“ Samo, ekipa koja teroriše Novi Sad, Vojvodinu i Srbiju, nije od zloupotrebe i skrnavljenja patriotizma došla, ona je od njega pošla, još početkom rasturanja bivše Jugoslavije. To znači da su se sadašnji uzurpatori vlasti svesno poigrali sa strahovima određenih slojeva društva, udarajući na najprimitivnije instinkte kod ljudi, uključujući neobrazovanost, funkcionalnu nepismenost, raspirujući najniže strasti, kombinujući to sa ekstremnim nacionalizmom i šovinizmom, kao i sa poigravanjem osećaja gubitnika tranzicije, a svesno koristeći situaciju da se zavade čitave grupacije u okviru društva u Srbiji, i njenog slabašnog građanskog sloja, te su stvorili situaciju gde sve kuva, kao u „*bosanskom loncu*“, i gde se sve više očekuje „*veliki prasak*“, a ne neko smirenje situacije.<sup>6</sup>

## 6. 2. O fudbalu i identitetu

Da nacionalistima i šovinistima ništa nije sveto („*napravićemo Dubrovnik ljepši i stariji*“) svedoči priča oko (FK) Vojvodine... U samoupravnoj Jugoslaviji, FK Vojvodina je dva puta bila prvak države, u četrdeset godina igranja loptom. U

---

Režim koji se bahato i ružno ogreši o Slovake – najmirnije stanovnike Vojvodine, ne samo da nema budućnosti i da mu se vidi skori kraj, nego će i loše proći na sudu istorije. A, njegove vođe će loše proći na ovozemaljskim sudovima.

srbskoj državi, gde je Novi Sad po svemu drugi grad, Voša ne može ni do drugog mesta! Uzgred, ne i nebitno – što je pokrajina Vojvodina manja, Novi Sad je sve veći - brojniji! Slučajnost? Naravno da nije, mi verujemo u iskaz: „*Slučajnost po slučajnost, nije sve to samo slučajnost!*“<sup>7</sup>. Imala se Vojvodina čime podičiti, i imalo se šta rušiti iz njene bogate tradicije. Prvo, ime stadiona, pa neko reče – Karađorđe. Opet, šatro, patriotizam? Karađorđe je jedno od najsvetijih imena u srpskoj istoriji, i ovde tačka! Todor Veselinović je jedno najsvet(l)ijih imena FK Vojvodina, e, ovde upitnik! Čovek je bezbroj puta bio najbolji golgeter one lige, reprezentativac, trener, selektor, ukratko – legenda! Pa zašto onda nije po Tozi nazvano igralište, sada znano, po tome što je pored ugasle Promenade? Zato, jer su lokalni politički muljatori, dodvoravajući se gazdama u Beogradu, ime stadionu dali po srpskom heroju, izbegavajući dobru praksu da se sportskim borilištima daju imena istaknutih sportskih pregalaca, kako kod nas (Rajko Mitić u Beogradu, Čika Dača u Kragujevcu, noviji primer stadiona Radomira Antića u Užicu, hale Aleksandar Nikolić i Ranko Žeravica u Beogradu, Fadilj Vokri u našoj Prištini, itd...), tako i u belom svetu (Krojf Arena u Amsterdamu, Maradona stadion u Napulju, itd).<sup>8</sup> Kako je došlo do toga da se zaboravi Toza, a da prošle godine, kada se obeležavala stota godina postojanja kluba, u grbu ostane petokraka, ali prefarbana u plavu boju? Kazaše trenutni funkcioneri (kontroverzних biografija) – dres je pratio tradicionalni dres Voše, kojoj je uzor bila praška Slavija. I, to je u redu, ali zvezda je crvena, Slavija je sa uspehom nosi preko 120 godina, a Plava zvezda je još uvek sinonim za Mikinu pesmu, da se zna. Da se opet zapitamo, slučajnost? Pre će ~~biti~~ teški ani- mozitet prema svemu što je autentično, tradicija, <sup>7</sup> Dragoslav Draža Marković i vojvodansko, a u ovom slučaju, <sup>8</sup> O nepoštovanju imena i dela Momčila Vukotića, neka brinu partizanovci! možda i ideološki problem, koje

u potomcima kvislinga izaziva crvena boja. Ko ne poštuje istoriju, istu će ponavljati!

U seriji „Više od igre“, lokalni kapitalista ne dozvoljava svome sinu mezimcu, da igra fudbal za radnički klub, znajući da je izbor kluba za koji igraš i identitetsko i vrednosno i političko pitanje. Isto je to i sa biranjem kluba za koji navijaš.

### 6. 3. *Ti! Zašto mrziš Novi Sad?*

Osnovni problem Uzurpatora<sup>9</sup> sa Novim Sadom, je što u u njemu živi previše građana - Novosađana! Oni su retka sorta, ne galame, ne prave belaja, gledaju svoja posla, ne zadevaju se sa drugima, a svoj odnos prema lažovima, lopovima i prevarantima iskazuju blagim odmahivanjem ruku (*ta man 'te se*), podsmehom, prezirom i osvetom olovkom na izborima. Balašević bi rekao – „*gradski i demokratski*“. Tako je dugo vremena tekla priča i u onim godinama kada su, što se dešavalo, vandali preuzimali vlast u gradu, predstavljajući se kao zaštitnici srBstva, borci protiv lopovluka i korupcije, podilazeći određenim društvenim slojevima, gubitnicima tranzicije, najzadrtijim nacionalistima, lumpen proleterima i lumpen inteligenciji, ljudima iz kriminalnog miljea, te posebno onima slabe volje, koji misle da svako zlo brzo prolazi, pa se ne вреди buniti i boriti, itd. Naravno, takva se vlast svodila na besprizornu pljačku, prelivanje iz budžeta u privatne i grupno svojinske džepove, zapošljavanje podobnih i poslušnih, dok se ono malo zatečenih stručnjaka kinje, otpuštaju i javno difamiraju... I, živeli su srećno i beričetno do kraja života? Barem do Expo-a 2027? Što bi za „*njih*“, ili „*njega*“ možda bio poželjan kraj. Međutim, ta se priča tako ne završava... Desio se strašni 1. no - vembar 2024. godine, kada je režim, čije je ime, pokretačka snaga i pamet – Aleksandar Vučić, korupcijom, nemarom i javašlukom

---

<sup>9</sup> Aleksandar Vučić je Uzurpator koji je višestruko pogazio Ustav Republike Srbije, te ne može biti titulisan na osnovu funkcije koju je grubo urušio!

ubio 16 ljudi! Podsetiću, da je krajem avgusta 2024. godine, šest pripadnika romske porodice izgorelo u požaru u Novom Sadu. Istraga nije vođena, iako je sve ukazivalo na teške propuste koji su ovu nesreću izazvali. Da li je to i odnos prema romskoj zajednici generalno, zaslužuje posebno istraživanje, ali znamo da se režim seti ove zajednice samo u periodu izbora, kada nastoji da ih potkupi.

Vratimo se na evidentnu mržnju Uzurpatora prema NS, u čemu se ona ogleda? Prvo, ko su „*gradonačelnici*“ drugog, po svim merilima, grada u Srbiji, i šta ih je kvalifikovalo da budu na tom mestu, osim najdubljeg osećaja poltronstva i poniznosti prema Uzurpatoru. Oni nisu bili poznati umetnici, profesori, advokati, sportisti, privrednici, aktivni u građanskom pokretu, ljudi od ugleda, renomea, ili? Evidentno je da je postavljanje anonimusa bez okusa i mirisa i kvaliteta na visoku funkciju, manir ovog režima, sa slepom lojalnošću kao najvišom vrednosti. Naravno, i velikog poniženja za Novi Sad, čiji su veliki gradonačelnici i zbiljske sluge javnog interesa bili i Svetozar Miletić i Jova Dejanović među mnogima istaknutim. Drugo, što Novi Sad više od četiri meseca nije imao preko noći vodu, što je ta voda puna nekih crvića, što nas voze autobusi stari četrdeset godina, što se u celom gradu oseća smrad, a ne zna se uzrok, što se uništavaju škole, posebno Zmaj Jovina Gimnazija, što ne radi univerzitet, pozorišta, što je zdravstvo u kolapsu, i mnogo još toga, nikoga nije briga! Samo da se građani drže u pokornosti, i da se iz grada izvlače pare! Mnogo para! Ali, kada ih neko upita za razloge nefunkcionalnosti grada, nadležni lažu, lažu, lažu... Dostojevski je govorio: „*Da bi istina bila više nalik istini, treba dodati malo laži.*“ Samo, ovde je laž način života, koja ide direktno od Uzurpatora i njegovih čankolizaca. Danilo Kiš je pisao: „... *uvek lažu, više i ne znaju da lažu. A kada svako laže, niko više, lažući, ne laže...*“

Uzurpatorov režim je najviše organizovano, svirepo i sistematski tukao građane Srbije, kao niko u njenoj istoriji, minhauzenovski lažuci o urocima i akterima! Uvek su goloruki građani napadali teško oklopljene policajce, koji su bili opremljeni kao ruski kosmonauti, a oni, željni krvavih, Judinih srebrnjaka, tukli su mladost ove zemlje, kao što je to bio slučaj u ponedeljak 1. septembra. Tada je lokalni šerif uniformisanih batinaša komandovao UDRI, pa ih onda uputio da jure istu tu decu po kampusu NS Univerziteta, pokazujući da su njemu i režimu i Univerzitet i deca – neprijatelji!

Sramota je poslednjih godina najviše živela u Novom Sadu, i po pravilu je bila povezana sa policijom? U petak, 5. septembra, na mirnu i ogromnu masu ljudi, preko 20.000, sa mnogo dece, gde su ljudi došli sa ljubimcima, na biciklima, Uzurpator je naredio masivan i brutalan napad teško naoružanih policijskih (?) snaga, koje su u dobro režiranoj i osvetničkoj akciji, uterivali Uzurpatorovu istinu ogromnom broju građana, čiji je jedini greh što neće da zaborave da je režim kriv za Nadstrešnicu, da se zahteva krivična odgovornost za sve one koji su tu bili umešani, a posebno za one koji su masovno kršili ljudska prava u proteklom periodu, prebijali, ponižavali, gazili i kinjili građane, posebno u Novom Sadu, pokazujući ličnu mržnju protiv ovoga grada, njegovog miroljubivog karaktera, protiv svega onoga što je ovaj grad, njegovog statusa, koji to neguje od kada su ga davno građani, svojim prilogom, otkupili od Marije Terezije.

Te iste večeri, jedan drugi, i drugačiji Novi Sad, oni *drugi*, preblago okarakterisani kao „*ćaci*“, (iz)živeo je svoju veziju REM klasika – „*Imitation of Life*“, po kafićima, bazarima i bulevarima grada, zadovoljan svojom pozicijom u haosu uspostavljenom proteklih trinaest godina, veseleći se kao gosti na tonućem Titaniku. Da li im je možda bilo žao što neko tuče i izivljava se nad njihovim sugrađanima? Ta hajte molim vas, pa mi ne živimo

u istoj galaksiji, a kamo li u istom gradu. Zato oni mirno mogu zapevati – „*Uzdihom, što ti pruža*“  
omogućava Uzurpatorov režim. Na protestima se kaže: „*Mirno spavaj svete, nijetvoje dete!*“

#### 6. 4. *Pa(r)covi kojiseukrcavajunabrodkojitone*

JedanaestmesecinakonNadstrešnice,oslobodilase neviđena energijaupolitičkomijavnomživotuSrbije,štojena scenu izvelonastotineihiljadenovihlica,mlatihprvenstveno, ali i osoba kojesudosadabileneprijetne,kojepokazujuda imaju ideje, znanjaihbrabrostidavodeovajopštenarodnipokretotpora, protiv nenarodnogrežima,ali, idajednogdanapredvodeizbiljske promene,nužneovomdruštvidržavi.I,dokpojedinciizrežimskih redovapogledavajukakobisebezbolnoprebacilina,„ovu“ stranu, jersuvečodavnoprebezisanekihdrugihstrana,pojavljaju se pojedinciipojedinke,kojinastojedakrajem1944.godinepređu u četnike.Toštonamatoličinaukrcavanjepar(c)ovanabrodkoji tone, njihnepogađa,jeroniverujudaće,„ovo“datrajejoš duugo,adaćeoniprofitirati.Kaoivišeputasada.Iakoznam da ta pojavaimasvojeaktereširomzemlje,lokalpatriotskićuse zadržatiuNovomSadu,gradu kojijjepostaocentralnomesto političkogisvakogdrugogobračunarežimasavećinskimdelom građana ove zemlje.

Univerzitetjeodsvojihpočetakaoznačavaozajednicu profesoraistudenata.Studentsmeimožedapogreši,alitusu profesoridamuukažunagreške,pomognudaihispravi,dastekne znanja kojaćegakvalifikovatizaodređenedužnostii odgovornosti u društvu.Zbogsvojihsvojstava,kaošto suznanje,integritet, samostalnost,nepotkupljivostiotvorenost,profesorisuimoralni lideri ovakvezajednice,čestoidruštvaucelini,automeim

---

<sup>10</sup> Mi u Sremu kažemo parcovi!

mного pomaže autonomija univerziteta, koja i postoji da se sile sa strane, posebno država, ne bi mešale, ograničavale i uskraćivale saradnju profesora i studenata.

Opijeni svojim nezasluženo stečenim pozicijama, produkti kriminalno vođene kadrovske politike, čelnici univerziteta i nekih fakulteta, „oslobađaju“ fakultete od sudenata, uz pomoć policije! U tim akcijama dešavaju se scene viđene za vreme Pinočeove strahovlade u Čileu, ali i slične onima iz Novosadske racije 1942. godine, ili onima iz Banata, kad dr Juraj Špiler hapsi rodoljube, te scene iz leta 1942. godine, kada je Srem bio meta odmazde.

Biti dekan Filozofskog fakulteta znači biti svestan simbolike te institucije, potreba studenata i profesora, koji na tom svetom mestu nauke prijateljuju i tragaju za *mudročću*, nastojeći da postanu ne samo znalci, nego i kvalitetni ljudi, na koje su profesori preneli ljubav za nauku, ali i čvrst moralni i humanistički stav, na osnovu kojega kreću njihova dalja istraživanja i društvena angažovanja, sa čvrstom verom u poštovanje ljudskih i građanskih prava! Ako to možda ne shvata difovski dekan, iako ni obično loptanje nije lišeno određenih moralnih načela, filozofski dekan, morao bi to znati po *defaultu*! Samo, da li može da nam kaže, ali iskreno, kako se osećao dok mu je fakultet pun policije, a njegove studente tuku ispred fakulteta, ili kada otuđena režimska soldateska bojnim otrovom truje građane? Da li je uživao difovski dekan, ili je možda to podveo pod praktične vežbe svojih studenata, kada je ispred njegovog fakulteta uniformisana grupa batinaša tukla maloletnu omladinu Novog Sada, pa ih onda dušmanski vitlala po kampusu? A, samozvani rektor, koji dozvoli da maskirani izvođači policijskih radova uđu u Rektorat, i onda satima maltretiraju 150 studenata i profesora, primenjujući metode iz nekih drugih mračnih vremena, slične onima koje smo viđali devedesetih godina na prostorima bivše Jugoslavije, kada je policiji i vojsci komandovala ista ova koalicija, koja sada pljačka, tuče i uništava

Srbiju, posebno se sveteći njenoj mladosti! Samo, nas ovde interesuju dve stvari – razlozi i nadoknada za kolabora ciju koju vidimo u novosadskom slučaju! To što je situacija slična ili ista takva i na fakultetu filološkom u Beogradu, kragujevačkom Univerzitetu, te u Novom Pazaru, nije nam nimalo lakše, jer znamo da se kod nas vodi ogorčena borba da se građani učutkaju, da im se promeni svest, da kao kod Orvela, zavolimo Velikog brata. Zato se koriste sva sredstva, zato je okupatorski režim, koji je oteo državu od građana ovde najsiroviji, jer nije očekivao da će u Novom Sadu, gde je narod miran a reakcije svedene, naići na tako ogorčen protest. Zato se sve više pojavljuju ne-lica, neki sitan svet, koji pokušava da u’vati još po neku paru i pravac – Kazablanka. Samo da ih podsetim na p(j)esmu Haustora – „*Ne, ne, ne, nitko ne, pobjeći nitko neće!*“ Ni sudu istorije, ni nekim novim sudovima u ovoj zemlji!

A, da se može i mora postupati kao čovek, kao naučni radnik, tek onda i kao dekan, pokazao je svetli primer, prof. dr Srđana Rončevića, sa PMF, koji je kao njegov veliki prethodnik iz 1941. godine stao pred razulareni kordon, koji je u nameri da zaradi još koju dnevnicu, želeo da se iskali na studentima i profesorima, valjda nezadovoljan time što su celu noć trovali, ganjali i tukli Novosađane.

Pre izvesnog vremena, umrla je Fuada Stanković, rektorka Univerziteta u Novom Sadu, nakon demokratskih promena iz 2000. godine. Već oronulog zdravlja, krajem prošle godine, uputila je otvoreno pismo sadašnjem uzurpatoru rektorske dužnosti i potkazivaču studenata, da ne bruka ni sebe ni časnu ulogu, na kojoj se pukim slučajem našao. Naravno, on je, kao partijski vojnik, nije poslušao. I, zato je Fuada Stanković bila Gospođa, a sadašnji čuvar Rektorata u mračnom periodu naših života samo Ćaci!

## 6. 5. Pendrek i kultura

Kineska izreka kaže – „*Dabogda živeo u zanimljiva vremena!*” I, u našem slučaju, prođe tako skoro 40 godina. Svaki dan senzacija, svako čudo za tri dana, svaki novi skandal beše veći od prethodnog, pa ga je zatrpavao, svaka mala prevara bila je zaboravljena od nove i veće, svaki kriminal se pravdao čuvenim – „*pa šta!*”, uz konstantno laganje! Toliko laganje bi ostavilo posledice, na nekog normalnijeg ali jok, jednom započeto, kao da je stvorilo sopstveni univerzum, sa neograničenom glupošću kao konstantom, ili, barem ogromnu crnu rupu koja guta sve oko sebe – pamet, poštenje, iskrene namere, nade za bolji život prosperitet i normalnost. Đorđe Balašević je rekao: „*Sve je stalo, samo vreme prođe...*”

Nemački nacista i glavni propagandista tog režima, Jozef Gebels bahato je govorio: „*Kad se spomene kultura, ja se hvatam za revolver!*”, pa me to podsetilo na neke primere iz naše zbilje... Gledaću da se zadržim na našim prečanskim događajima. Prvo, upravni odbor za raspodelu 7% državnog budžeta (u praksi 3-5%), tzv. pokrajinska, a nikada vojvođanska vlada, predložio je Skupštini Vojvodine, koja trenutno funkcioniše kao policijski logor Banovina I, da usvoji odluku o formiranju *Srpskog centra za strip i animaciju!* Nego! Svega drugog imamo... Mora biti da je dobro, kada to gura Maja Gojković, stručnjakinja za kulturu i srednjeevropska rekorderka u partijskim preletima, pa još kada ga nazovete pompezno – „*Srpski!*” To mora da zvuči i zvoni, a što bi rekao knez Miloš – „*ovo će da košta...*”. Naravno – *srBstvo*, kada ga provode neo-radikali, košta, to nema cene! <sup>11</sup> Ako me pitate zašto pokrajinski (niski) dom osniva „*srpski*”, centar, ne bih da

---

<sup>11</sup> Ta odluka je bila toliko bitna, da je čelnik pokrajinske (nikada vojvođanske) skupštine, izvesni Balint Juhas, umesto da predsedava skupu, otišao na Sajam lova i ribolova! Kakva skupština, takav i predsednik, naža lost, takvi prioriteti, a biće takve i posledice.

budem maliciozan – možda je to obrazloženje slično onome da toliko volite srpsku zastavu, pa je crtate po tuđim kućama, ili da falsifikujete „*tradicionalnu*” zastavu Vojvodine, stadion FK Vojvodina zovete Karađorđe, a ne Toza Veselinović, uništavate Zmaj Jovinu gimnaziju, stidite se vojvođanske baštine, ali živite od njenog budžeta i besomučno je pljačkate i zavađate njene građane, uživete dok nedićevsko-ljotićevska policija tuče i maltretira mirne učesnike protesta... A, Vojvođanski centar možda će osnovati podrinsko-kolubarski region? Ili, vaskolika dijaspora iz Kuala Lumpura?

Osnovan je i Muzej Prisajedinjenja 1918, koji je prostor dobio amputacijom dela Muzeja Vojvodine. Taj projekat još uvek postoji i „*čami u tami*”, prigodno izvučen za upotrebu kada treba raspirivati ostatke nacionalnog ponosa i kada treba dokazivati... Šta, e, to je problem, i to ne mali. Kao i svaki drugi „*srBski*” centar, promašena investicija! Još samo da nema nekih teško preživelih tradicionalnih kulturnih institucija i događaja, pa da nam svane, da lepo budžetske pozicije trošimo na seoske proslave, zavičajna krkanja, lumperajke i cajke, takmičenja u nadvlačenju konopca, bacanja kamena s ramena i slično, te da na taj način približimo „*kulturu*” narodu. Sa stanovišta onih koji retko idu u pozorišta, osim na (plaćene) partijske skupove, gde govori ON, najbolje je to zatvoriti, pa ko hoće da ide u pozorište, operu, koncert klasične muzike, promociju ili tribinu, neka sam pravi zgrade i to organizuje, i plaća za to... Umesto toga, povećaćemo penzije našem glasačkom telu, zaposlićemo horde naših neobrazovanih članova u administraciji, agencijama, državnim preduzećima, vojsci i politici, od skora i u prosveti. Treba stvoriti partijske janičare, koji će čuvati režim, jer studenti ga kvare!!! Da ponovimo, debela novosadska ‘ladovina, tzv. pokrajinska (a, nije vojvođanska) vlada, u kojoj je potpredsednica izvesna Sandra Božić, a vicepredsjednik veliki borac za ljudska i manjinska prava Tomislav Žigmanov, nije

dodelila sredstva Sterijinom pozorju ni Akademiji umetnosti, bez objašnjenja!<sup>12</sup>

U Novom Sadu su u samom centru nekada bila tri spomenika – Lazi Kostiću, Mihailu Pupinu i Vasi Stajiću. Onda je neko rešio da tu ukopa dve garaže, od kojih su popucali zidovi okolnih, zakonom zaštićenih građevina, pa su volšebno nestali Laza Kostić i Vasa Stajić. Za ovog drugog se dosta dugo šuškalalo da je to i zbog njegove „politike”. Naime, zli um je retroaktivno čika Vasu svrstao u autonomaše, i rešio da ga „urbanistički” eliminiše iz NS, vojvođanske i srpske javnosti, kojima on sa pravom pripada! Radovi su na tim urbanističkim skrnjavštinama završeni, garaža kod Banovine, pre više od godinu dana, pa pitamo i zahtevamo – vratite nam Lazu, vratite nam Vasu!

Pošto se ovih dana zametnula kavga oko neutralnosti u sporu režim (okupljeni od zla oca i još gore matere) i studenata (celo društvo), pozvaću u pomoć Dantea Aligijerija – „*Najvrelija mesta u paklu rezervisana su za one koji u vreme velikih moralnih kriza čuvaju svoju neutralnost.*” A, završavam sa podsećanjem da u kulturnoj predstavi „*Radovan III*”, neponovljivi Zoran Radmilović, na pitanje o kulturi kaže: „*Ko j.be kulturu!*” Nismo tada mogli ni pretpostaviti da će to postati zvanična državna politika!

## 6. 6. Nadstrešnica – godinu dana kasnije

Čudna je stvar sa sećanjima, često se pokaže da smo neki događaj zaboravili, obećanja nismo ispunili, setite se samo onoga – „*Druže Tito, mi ti se kunemo...*”, da smo nešto važno smetnuli sa uma, potisnuli u sebe iz mnogih razloga, od straha da se nešto ne ponovi, ili zato što nas je sramota (malo ređe na ovim prostorima – pogledaj pod: Čaci), ili, jednosavno, protok vremena je mnogo toga isbrisao iz glave, ili duboko zaturio u podsvesne delove naših, ionako svime i svačime opterećenih, ličnosti.

---

<sup>12</sup> Ministarku za pokrajinsku kulturu ne pominjemo, kada bude nešto uradila za kulturu, hoćemo, sa zadovoljstvom.

Novi Sad je u svojoj istoriji prolazio kroz burne periode, doživeo tragične događaje, bio svedok istorijskih promena, živeo u raznim državnim formacijama, patio, slavio, bio ponižavan i uzdizao se u periodima mira i dobrim vladavinama. Bio je rušen i obnavljan, građen sa ponosom, ljubavlju, često i sa prkosom. Trpeo je nenarodne režime, dovijao se, i izlazio bolji, moderniji i uvek bio spreman da primi nove sugrađane, posebno one koji su oterani iz svoga zavičaja. Imao je dobre upravljače, i one koji nisu dorasli tome poslu. Njegovi veliki gradonačelnici su „vukli” grad u moderna doba, gledajući da se stvori grad po meri svojih stanovnika, sa dovoljno škola, vrtića, domova zdravlja, kulturnih institucija, parkova, sportskih terena, i slično. A, onda, *svet se izo kre nuo*, grad su počeli da vode ljudi koji su *političko krilo* organizovanog kriminala, da ruše grad, da sve tuku u beton, a da malverzacije, korupcija i kriminal budu glavna, i skoro i jedina delatnost ovoga, po prirodi, mirnog grada. Velike investicije su pretvorene u velike krađe, a radovi urađeni ispod svakog minimuma i standarda – fušeraj! Direktna posledica je tragedija, sa 16 ubijenih od strane korumpiranog režima, koji ne može da zataška svoju umešanost, koja seže do glavnog žreca režima – Uzurpatora! A, on, osion, bahat, osvetoljubiv, manipulator i lažljiv do bola, svaki dan koji mu je još ostao na vlasti, koristi da vredi napaćene građane, posebno Novog Sada, kome se smeje i sveti, pijano naređujući svojim nedićevsko-ljotićevsko-pinoćevskim uniformisanim batinašima da tuku mirne građane, da na njih puštaju bojne otrove, da na studente pucaju gumenim mecima, da ih drže uhapšene, kao što su nacisti držali uhapšene građane Srbije i Vojvodine tokom II svetskog rata! Da ponovno čujemo raskalašnog batinaškog harambašu da studente treba saterati u Dunav!

Nemaju ti stvorovi ni sramote ni stida. Ali, imaju veliki strah od građana i studenata, jer znaju da im vreme otkucava tik-tak, tik-tak, da je sudija spreman da odsvira kraj ove utakmice, koju

su pokušali da nameste na sve moguće načine. Naravno da se boje 1. novembra, sa razlogom, dolazi vreme obračuna i plaćanja dugova! Zato, u subotu svi u Novi Sad, da odamo dužno poštovanje Žrtvama režima, a da u danima nakon toga ispostavimo račun režimu, na izborima, naravno, a nakon toga demotaža lopovluka, laži, prevara, korupcije i obračuna sa kriminalom! Da se oslobodimo, a zemlja u koju živimo bude onih koji to najviše zaslužuju – studenata, mladih i budućih generacija.

### 6. 7. *Vreme bruke – godina trinaesta*

Sila su bili naši dedovi i bake, i vredelo ih je, a bogme i trebalo slušati. Ko je znao i umeo... Osim u školi, učili smo i vaspitavali smo se i u porodici, na ulici, u komšiluku, u sportu, sekcijama, radnim akcijama i u društveno korisnom radu. Spremali smo se, i spremali su nas za život, koji pred nama „*još bitaka skriva*”... Često je bilo važnije, i od ocena u školi, ponašanje koje smo pokazivali u kontaktima sa okruženjem. Išlo je to tako dok je išlo. Onda se neko setio da je lepo vaspitanje slabost, da je solidarnost luksuz, lepi maniri glupost, rodna nejednakost zaostalost, a ljudska prava zavera protiv srBstva, direktno. Sve, baš sve se preokrenulo i izokrenulo! I? Prođe tako trideset i pet teških godina! „*Darovali mi robiju, a nadu ni za tren.*”, rekao bi Johnny Štulić. Narod sluđen, zavađen i opljačkan, mladost se razbežala po svetu, najgori ostali da kinje ostatke nekadašnjih ponosnih samoupravljača i stvaralaca, koji se nadaju da će im vlastodršci podeliti mrvice sa svoga prepunjenog stola. Svest, ponos, prkos, otpor, reči su koje su emigrirale iz govora građana Srbije, i čamile u tami, dugo vremena. Čamile su posebno poslednjih trinaest godina, kada je sve eskaliralo, i počelo *Vreme bruke*, neviđeno u modernoj istoriji Srbije! Scenom su počeli dominirati patološki lažovi, kriminalci, ljudi bez morala i stida, otimači države i okupatori društva, sa željom da svoju vladavinu pretvore u beskonačno pljačkanje,

prevare, korupciju, ne pitajući za posledice, a sada vidimo, ni za ljudske žrtve! Grad u kome živim, Novi Sad, pokazni je poligon režima za to. Bolno je proživeo poslednjih godinu dana, i nikada više nije plakao, od žalosti za ljudskim životima, žrtvama režima, ili zbog bestijalnosti ljotićevske-nedićevske-pinočeovske uniformisane kamarile, koja je mirne građane trovala bojnim otrovima, tukla njegove mlade sugrađane, gonila ih kao u Raciji, pucala na njih gumenim mecima, privodila ih bez razloga, upadala i okupirala univerzitetske objekte, pa smo se često pitali, da li je ovo re-priza II svetskog rata u Novom Sadu? Mogli smo se samo čuditi i pitati – zašto vi nas toliko mrzite? Ili, koliko vi to para dobijate, kada ste toliko spremni da tučete ljude sa kojima živite? Koji je to razlog, otkrijte nam, neće valjda biti ono – „*ja sam samo radio svoj posao!*” Valjda znate da još od Nirnberga, 1946. godine, to nije opravdanje za takvo postupanje?

U subotu, 1. novembra, nekoliko stotina hiljada ljudi je u Novom Sadu, dostojanstveno i mirno, kako priliči situaciji i samom gradu, obeležilo godinu dana naše žalosti, i uverenosti da se ovo više nikada ne sme ponoviti, ni u Novom Sadu, ni u Srbiji. Svi koji su bili na ovome događaju, siguran sam, neće dozvoliti da više živimo sa brukom, niti ćemo dozvoliti da nas nateruju u Dunav, pucaju na nas, i da nas još lažu, lažu, lažu. Niti da štrajkovima glađu nevinih osoba, teramo institucije da rade svoj posao! Ne, vi uzurpatori se morate spremiti na polaganje računa, ne možete jedan ponosan grad držati u opsadi, niti jednu celu državu u ropstvu! Sat otkucava....

U svojoj predivnoj pesmi „*Opomena*”, Antun Branko Šimić je poručio:

*Čovječe pazi  
da ne ideš malen  
ispod zvijezda!*

## Zaključna razmatranja

Zaključivanje počinjemo sa jakom ubeđenošću da je Srbija danas razoreno društvo i nedovršena država<sup>13</sup>, u kombinaciji sa karakteristikama „slabe države“<sup>14</sup>. Sluđena ideološki, politički pocepana i raspolučena, svrstana u kolone i grupacije, spremne na sukob koji bi bio poguban za državu i društvo. Da bude jasno, najveći krivac i generator eventualne katastrofalne situacije je Uzurpator, sa svojim sledbenicima i grupacijama koje pretvara u pretorijansku gardu! Razne ideje, mišljenja i stavovi, koji su javno predstavljeni, često su zlokobni, i već su bivali viđeni i doživljeni na ovim prostorima u XX veku, posebno u zadnjoj deceniji toga veka. Nažalost, mnoge fašističke ideje i pojave, praktikovane od određenih grupa, imale su podršku svake vrste od delova režima, da bi u proteklih godinu dana postali uobičajena praksa na ulicama naših gradova. Retorika iz devedesetih se obnavlja, na sceni su neodgovorne grupe, koje javno propovedaju svoja učenja, posebno svađanje sa drugim narodima, kod nas i u okruženju. Sa ovakvim idejama vlasti koketiraju, računajući na njih kao na „poslednje utočište“.

---

<sup>13</sup> Pogledati radove Milana Podunavca, Nenada Dimitrijevića i Aleksandra Molnara.

<sup>14</sup> Slaba država je: *“Politička tvorevina koja nema dovoljno materijalnih resursa za održiv ekonomski razvoj, koja nije sposobna izgraditi jake državne strukture (vojsku, policiju, javnu upravu), sposobne da kontrolišu državne granice, da imaju efikasnu vlast na celom državnom teritoriju, ne mogu sprečavati teritorijalnu fragmentaciju države.”* Mirjana Kasapović, *Zaboravite Dodika i njegov referendum, to je irelevantno BiH se neće raspasti. Ta će država postojati svedokje volja Amerike*, Globus, Zagreb, 30. rujan 2016. <https://www.jutarnji.hr/globus/politika/zaboravite-dodika-i-njegov-referendum-to-je-irelevantno-bih-se-neece-raspasti.-ta-ce-drzava-postojati-sve-dok-je-to-volja-i-interes-amerike-4764779>.  
Pristupljeno: 20. mart 2024. godine.

Ideje antifašizma su kod nas privatna stvar. Države nastale na tlu bivše Jugoslavije (njih šest i po), ušle su u kapitalizam i „demokratiju“, praćeno mnogostrukim deficitima, pa i zbog toga ne žele da antifašizam bude osnova njihovog razvoja, i put približavanja evropskoj porodici naroda. Podsetićemo, antifašizam se na ovim prostorima, s pravom, vezuje za pobedu partizanskog pokreta i KPJ u Jugoslaviji, tokom II svetskog rata. Naravno, onda imamo paradoks, da je potrebno stvoriti ili izmisliti novu antifašističku paradigmu – kako biti antifašista, što je imperativ moderne Evrope, prema međunarodnoj zajednici, a ostati nacionalista, šovinista, populistu unutar svojih feudalnih poseda? Praktično, kako reći Evropi da njeni „konstituenti“, demokratija, ljudska prava, nezavisne institucije, mediji, aktivizam građana, antifašizam, i ine stvari, nama ne predstavljaju vrednosti, jer mi to ne želimo, jer nas to sprečava da pljačkamo, kršimo ljudska prava, korumpiramo društvo i držimo ga u daljoj pokornosti, pa i po cenu da ne budemo primljeni u evropsku porodicu naroda. <sup>13</sup> Na kraju antifašizam je lenjost duha i bolest društva! Zbog toga, kao država i društvo moramo raditi na promeni duha i dugotrajnom lečenju. Ideja antifašizma mora da se premesti iz privatne u sferu države i društva. Dug je put pred nama...

---

<sup>13</sup> Aleksandar Nasteovski, *Vučić najavio mogućnost izlaska Srbije iz Saveta Evrope: To je jedna od opcija ako prime Kosovo*, Nova.rs, Beograd, 22. mart 2024. godine. <https://nova.rs/vesti/politika/vucic-najavio-mogucnost-izlaska-srbije-iz-saveta-evrope-to-je-jedna-od-opcija-ako-prime-kosovo/>. Pristupljeno: 23. mart 2024.

## *Literatura:*

Aly Gotz, Hitlerova socijalna država, Fraktura, Zagreb, 2012.

Arent Hana, Izvori totalitarizma, Feministička kuća 94, Beograd, 1998.

Arent Hana, Eichmann u Jerusalimu - Izveštaj o banalnosti zla, Samizdat B92, Beograd, 2000.

Čongradin Snežana, Vlatko Sekulović: Rehabilitacija četnika je počela u vreme Miloševića, predanim radom kumova Draškovića i Šešelja, Danas, Beograd, 08. 08. 2022.

<https://www.danas.rs/vesti/politika/vlatko-sekulovic-rehabilitacija-cetnika-je-pocela-u-vreme-milosevica-predanim-radom-kumova-draskovica-i-seselja/> Pristupljeno: 20. mart 2024. godine.

Danas online, MUP brani odluku da u kalendar stavi slike Nedićeve policije: Fotografije uvrštene bez obzira na ideologiju i ulogu policije, Danas, Beograd, 26 01. 2024. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/mup-brani-odluku-da-u-kalendar-stavi-slike-nedicve-policije-fotografije-uvrstene-bez-obzira-na-ideologiju-i-ulogu-policije/>. Pristupljeno: 20. mart 2024. godine.

Đorđević Mirko (prir.), Srpska konzervativna misao. Helsinški odbor, Beograd, 2003.

Fukuyama Francis, The End of History, National Interest, No. 16. (Summer 1989), Washington, 1989, pp. 3-18.

Gudac Žarko, Nacizam, u: Enciklopedija političke kulture, Savremena administracija, Beograd, 1993.

Ivanović Mladen, Rehabilitacija četničkog pokreta kroz film: „Heroji Halijarda“, 23. 10. 2023. Mašina <https://www.masina.rs/rehabilitacija-cetnickog-pokreta-kroz-film-heroji-halijarda/> Pristupljeno: 20. mart 2024. godine.

Ivanović Mladen, Rehabilitacija četničkog pokreta, Vijesti, Podgorica, 24. 10. 2023. <https://pescanik.net/rehabilitacija-cetnickog-pokreta/> Pristupljeno: 20. mart 2024. godine.

Janković Srđan, 2023. Rehabilitacija četnika i pošta Romanovima u organizaciji SPC, Aljazeera, 19. jul 2023. <https://www.slobodnaevropa.org/a/rehabilitacija-cetnika-i-posta-romanovima-u-organizaciji-spc/32510514.html> Pristupljeno: 20. mart 2024. godine.

Kasapović Mirjana, Zaboravite Dodika i njegov referendum, to je irelevantno BiH se neće raspasti. Ta će država postojati sve dok je volja Amerike, Globus, Zagreb, 30. rujan 2016. <https://www.jutarnji.hr/globus/politika/zaboravite-dodika-i-njegov-referendum-to-je-irelevantno-bih-se-neede-raspasti.-ta-ce-drzava-postojati-sve-dok-je-to-volja-i-interes-amerike-4764779>. Pristupljeno: 20. mart 2024. godine.

Kuljić Todor, Fašizam – sociološko-istorijska studija, Nolit, Beograd, 1978.

Latas, Aleksandar. 2021. „Fašizam čeka svoju priliku u svakoj političkoj krizi” - Dr Duško Radosavljević o tome da li Srbija postaje sigurna kuća za ekstremne desničare, Blic, Beograd, 13. februar 2021. godine. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/fasizam-ceka-svoju-priliku-u-svakoj-politickoj-krizi-dr-dusko-radosavljevic-o-tome-da/f0ypb01>. Pristupljeno: 20. mart 2024. godine.

Marić Dunja, Pokolj u Vraniću: Monstruozni zločin u kom je učestvovao rehabilitovani Kalabić, Nova RS, 08. avgust 2022. <https://nova.rs/vesti/politika/pokolj-u-vranicu-monstruozni-zlocin-u-kom-je-ucestvovao-rehabilitovani-kalabic/>. Pristupljeno: 20. mart 2024. godine.

Milosavljević Olivera, Potisnuta istina – Kolaboracija u Srbiji 1941-1944, Helsinški odbor, Beograd, 2006.

Mišić Goran, Da li „srpski svet” već postoji. Aljazeera, 27. februar 2024. godine. <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2024/2/27/da-li-srpski-svet-vec-postoji> Pristupljeno: 20. mart 2024. godine.

Nastevski Aleksandar, Vučić najavio mogućnost izlaska Srbije iz Saveta Evrope: To je jedna od opcija ako prime Kosovo, Nova.rs, Beograd, 22. mart 2024. godine. <https://nova.rs/vesti/politika/vucic-najavio-mogucnost-izlaska-srbije-iz-saveta-evrope-to-je-jedna-od-opcija-ako-prime-kosovo/>. Pristupljeno: 23. mart 2024.

Nikoletić Ivana, Radosavljević: U Srbiji dominantan četničko-ljotičevsko-nedički diskurs, Danas, Beograd, 17. maj 2021. godine. <https://www.danas.rs/drustvo/radosavljevic-u-srbiji-dominantan-cetničko-ljoticevsko-nedicki-diskurs/> Pristupljeno: 20. mart 2024. godine.

Nolte Ernst, 1990. Fašizam u svojoj epohi, Prosveta, Beograd, 1990.

- Pavlović Stevan K, Hitlerov novi antiporedak – Drugi svetski rat u Jugoslaviji, Clio, Beograd, 2009.
- Popov Nebojša (Prir.), *Srpska strana rata – Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*. Republika, Beograd, 1996.
- Prpić Ivan, *Fašizam/Nacionalsocijalizam*, u: *Leksikon temeljnih pojmova politike*, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
- Radosavljević Duško, *Elite u periodu socijalne transformacije*, Ilda Štampa, Novi Sad, 2001.
- Radosavljević Duško, „*Bijes prljavih ruku*” – *Fašizam nekad i sad*, u: *Konferencija 70 godina od Holokausta u Subotici*, Jevrejska opština, Subotica, 2014.
- Radosavljević Duško, *Put Srbije je put Titovog Užica, a ne put Ravne Gore*, u: *Rehabilitacija - Uzroci i posledice*, Udruženje antifašista, Novi Sad, 2015.
- Radosavljević Duško, *Zašto i danas „Smrt fašizmu – sloboda narodu“?* Istina br. 44, Jun 2018, Beograd, 2018.
- Radosavljević Duško, „*Nastavak politike književnim sredstvima*”, Politikon br. 27, str. 81-89, Novi Sad, 2020.
- Sejdinović Nedim, *Duško Radosavljević, predsednik Saveza antifašista Vojvodine: Titova Srbija je bila najveća Srbija u istoriji*, Vreme 1591. Beograd, 01. jul 2021. godine.  
<https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1952197>. Pristupljeno: 20. mart 2024. godine.
- Sekulović Vlatko, *Još jednom od operaciji Halijard*, Beograd, Danas, Beograd, 18. 10. 2019. <https://www.danas.rs/dijalog/reakcije/jos-jednom-o-operaciji-halijard/>. Pristupljeno: 20. mart 2024. godine.
- Stenli Džejson, *Kako funkcioniše fašizam: Politika „Mi protiv njih”*, Samizdat B92, Beograd, 2018.
- Valentini Francesko, *Moderna politička misao*, Školska knjiga, Zagreb, 1982.
- Stanovčić Vojislav, *Fašizam*, u: *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd, 1993.
- Zundhausen Holm, *Istorija Srbije od 19. do 21. veka* Clio, Beograd, 2009.
- Novi Magazin, brojevi od 748/748 do 754, od 21. avgusta do 13. novembra 2025. godine

Zoran Pusić<sup>1</sup>

## VRIJEDNOSNI ANTIFAŠIZAM NASUPROT SUMRAKU DEMOKRACIJE

Ono što čini antifašizam aktuelnim danas, a time i ovu konferenciju, jeste činjenica da su stajališta slična nastavovim karakteristikama za početke fašizma sveprisutnija u mnogim demokratskim državama. Da su politike stakvim stajalištima, koja predstavljaju javno poricanje nekih od temeljnih etičkih vrijednosti pristojnog demokratskog društva i suprotna su odredbama ustava tih država, postale legitimne političke opcije. Primjera u Europi i svijetu ima sve više i sve su veći uzradikalniji političke pokrete i stranke. Ja ću govoriti prijesvega o Hrvatskoj, državi čiji sam građanin, kojuna najbolje poznajem i čiji je stanje, logično, najviše brine. Mislim da će kolege iz Srbije i BiH naći paralele s događanjima u njihovim državama.

Kroz nepoštivanje „najviših vrijednosti ustavnog poretka Republike Hrvatske“, kao što su sloboda, jednakost i ravnopravnost (čl.3. Ustava RH) hrvatsko društvo je u praksi već prolazilo, periodično, tokom devedesetih, prije, za vrijeme i poslije rata. Po-

---

<sup>1</sup>Zoran Pusić, rođen u Zagrebu 1944., profesor je matematike u mirovini. Do 2011. predavao je na nekoliko institucija visokoškolskog obrazovanja. Od 1990. godine sudjeluje u izgradnji civilnog društva u Hrvatskoj i regiji, te u pokretanju brojnih građanskih inicijativa: vraćanju imena Trgu žrtava fašizma, osnivanju Demokratskog opozicijskog foruma, Predparlamenta Jugoslavije, Građanskog odbora za ljudska prava, GONG-a, Igmanske inicijative, Documente, CIVIS-a, Kuće ljudskih prava. Predstavljao je Hrvatsku u Europskoj mreži za borbu protiv rasizma i u Međunarodnoj federaciji liga za ljudska prava. Godinama je držao predavanja o Holokaustu u okviru ŠOA akademije pri židovskoj općini Zagreb. Jedan je od osnivača Antifašističke lige RH, čiji je predsjednik od 2015. godine.

seбно relevantni za ovu temu su otvoreni pokušaji relativizacije ustaških zločina i samim time zločinačke ideologije koja je ka zločinima vodila<sup>2</sup>, periodične javne demonstracije etničke isključivosti i progona ljudi zbog njihove etničke pripadnosti<sup>3</sup>, pa sve do svojevremenih teritorijalnih pretenzija prema BiH.

Rad nevladinih organizacija za zaštitu ljudskih prava bio je, tokom devedesetih, uglavnom određen suprotstavljanjem takvim postupcima i pokušajima da se njihove pogubne posljedice saniraju. S iznimkom, možda, dugogodišnjeg zalaganja za vraćanje imena Trgu žrtava fašizma<sup>4</sup> i suprotstavljanja slavljenju ustaških ratnih zločinaca, te aktivnosti nisu doživljavane kao nešto što ima direktne veze s antifašizmom. Ali antifašizam u ideološkom smislu upravo je nastao u obrani etičkih načela koja su organizacije za ljudska prava zastupala, a koja su različite vrste fašizama odricale i ugrožavale. U praksi je stvar malo kompliciranija; naziv antifašizam vezan je uz pojavu fašizma i višeznačan je kao što su bile i različite diktature, totalitarni sistemi ili stranke i politički pokreti

---

<sup>2</sup> Poslije ove konferencije, a prije slanja ovog teksta, u Hrvatskom saboru, u organizaciji parlamentarnih stranaka DOMiNO i Hrvatski suverenisti, održan je, 28. oktobra, okrugli stol „Znanstveni pristup istraživanju žrtava Jasenovca“ na kojem je par „stručnjaka“ dokazivalo da je u Jasenovcu stradalo tek nekoliko stotina protivnika tadašnje hrvatske države. Problem nisu ti oridinali nego činjenica da beskrupulozni politički manipulatori ocjenjuju da falsificiranjem tragedije u Jasenovcu od prije 80 i više godina, u današnjoj Hrvatskoj mogu politički profitirati.

<sup>3</sup> Uz uzvike „Za dom spremni“, u crno zamaskirani tipovi upali su 3. novembra na Dane srpske kulture, koji su se trebali održati u jednoj prostoriji u Splitu i istjerali srednjoškolske folkloršahe iz Novog Sada i starije ljude koji su došli kao publika. Nešto slično su pokušali 7. novembra na Danima srpske kulture u Zagrebu ali ih je policija spriječila.

<sup>4</sup> Ime Trg žrtava fašizma promijenjeno je krajem 1990. godine, po izričitoj Tuđmanovoj naredbi, u Trg hrvatskih velikana. Osnovali smo Odbor za vraćanje imena Trg žrtava fašizma i, poslije 11 godina demonstracija, uspjeli, krajem 2000. godine, vratiti ime.

koji se stavljaju pod zajednički nazivnik fašizam. Obuhvaća javno djelovanje pojedinca koji se suprotstavlja zatiranju sloboda, uvođenju diktatura, fizičkom progonu političkih neistomišljenika i/ili etničke skupine; antifašizam kao reakciju Hrvata i Slovenaca, posebno u Istri, na diskriminaciju i tlačenje pod fašističkom Italijom od 1920-tih godina; stav SSSR-a i komunističkih partija prije pakta Molotov – Ribbentrop; borbu boraca na republikanskoj strani u španjolskom građanskom ratu; vojno suprotstavljanje demokratskih zemalja u Europi, posebno Velike Britanije, Trećem Reichu i fašističkoj Italiji, što će, napadima na SSSR i SAD, prerasti u Drugi svjetski rat i Antifašističku koaliciju.

Za samostalne države nastale raspadom Jugoslavije antifašizam Narodno-oslobodilačke borbe važan je dio povijesti. Po mišljenju mnogih od nas to je i najslavniji dio njihove povijesti. Ali i u Hrvatskoj i u Srbiji taj dio povijesti se prešućuje, marginalizira ili falsificira. Kritike antifašizma u pravilu miješaju, često namjerno, ratni antifašizam i antifašizam kao zastupanje etičkih načela koje je fašizam odbacio i zatirao. Redovno se pozivaju na totalitarni režim u SSSR-u pod Staljinom, koji je uistinu imao puno više dodirnih točaka s praksom fašizma i nacizma nego s etičkim načelima u čijoj je obrani antifašizam nastao. Ali kad ga je nacistička Njemačka napala, SSSR se odlučno branio i, uz naj- veće žrtve, postao ključni sudionik ratnog antifašizma. Kako je SSSR bio jedina država gdje je komunistička partija bila na vlasti, kritičari antifašizma izjednačuju Staljinov totalitarizam s komu- nizmom općenito, a kako je komunistička partija Jugoslavije or- ganizirala i vodila antifašističku borbu na području okupirane Jugoslavije, revizionisti u Hrvatskoj i Srbiji antifašizam NOB-a prikazuju kao staljinistički totalitarizam. Razlog tog animoziteta prema antifašizmu je očigledan; stavovi većine tih revizionista- falsifikatora previše liče stavovima ustaša odnosno četnika, a zna se da su takvi njihovi stavovi vodili u zločine. Prema tome te zlo-

čine treba negirati ili relativizirati umanjivanjem i potenciranjem, pa i izmišljanjem, partizanskih zločina.

Antifašizam kao obranu ljudskog društva, kao obranu humanizma od stavova koje su nametali fašizam i nacizam, nazovimo *vrijednosni antifašizam*. On se razlikuje, odnosno, samo se djelomično poklapa s ratnim antifašizmom, obranom od vojne agresije i porobljavanja od strane članica Trojnog pakta, nacističke Njemačke, fašističke Italije i imperijalnog Japana. Obzirom na odlučno suprotstavljanje zločinačkom šovinizmu ustaša i četnika i, općenito, afirmiranju naprednih ideja, od prava žena do veće socijalne pravednosti, koje je vodstvo NOB-a zastupalo, u ratnom antifašizmu jugoslavenskih partizana bila su snažno prisutna i načela vrijednosnog antifašizma.

Vrijednosni je antifašizam određen:

(i) zastupanjem individualnih sloboda i prava pojedinca naspram radikalnog nacionalizma koji podređuje pojedinca naciji i državi.

(ii) zalaganjem i djelovanjem na izgradnji uključivog, tolerantnog društva naspram društva u kojem se stalno potiče netrpeljivost prema proskribiranim manjinama, što nepogrešivo vodi u nasilno i nesigurno društvo, u nasilje i prema pripadnicima manjina i prema političkim neistomišljenicima.

(iii) opredijeljenošću za društvo koje stvara miroljubivu državu naspram države koja stvara militarizirano društvo.

(iv) poticanjem obrazovanja u duhu kritičkog mišljenja naspram društva zarobljenog u ideološke i/ili religijske mitove i predrasude. Slobodno kritičko mišljenje preduvjet je i za funkcioniranje složenog demokratskog društva i za suočavanje s novim izazovima kao što su npr. pandemije i klimatske promjene.

(v) etičkim vrijednostima humanizma, posebno suosjećanjem, empatijom, kao temeljnim načelom pristojnog i poželjnog

društva naspram zagovaranja sebičnosti kao nacionalnog interesa i demonstracije egoizma kao životnog principa.

Od ideja prihvaćenih na trgovima antičke Atene, da bi svi slobodni ljudi trebali imati jednako pravo odlučivati o politici i zakonima, demokracija se kroz stoljeća ostvarivala i propadala. Tokom 20. stoljeća ona je, kao društveno-politički oblik vladanja kroz politički pluralizam i postupnu izgradnju demokratskih institucija, imala u Evropi tri uzleta i jedan pad. Prvi val demokratizacije dogodio se poslije Prvog svjetskog rata kad su mnoge novonastale države uvele demokraciju kao oblik vladavine. Petnaestak godina kasnije većinu tih novih demokracija zamijenili su fašistički režimi ili režimi koji su u fašizmu vidjeli uzor. Nakon Drugog svjetskog rata politički pluralizam, kao preduvjet demokracije, uveden je u onim zemljama oslobođenim nacističke okupacije u kojima komunističke partije nisu došle na vlast. Poslije pada Berlinskog zida u tim su zemljama komunističke partije mirno<sup>5</sup> sišle s vlasti i u svima je uspostavljen politički pluralizam. Ono što se zadnjih nekoliko godina događa, prema kraju prve četvrtine 21. stoljeća, a posebno dolaskom Donalda Trumpa ponovo na vlast u najstarijoj modernoj demokraciji, djeluje kao ugroza, kao sumrak demokracije kakav nije viđen od jačanja fašizma u Evropi početkom 1930-tih. Specifičnost tih promjena nije ukidanje političkog pluralizma nego gubljenje suštinskog vrijednosnog sadržaja koji demokraciji daje smisao. Politički pluralizam, mogućnost da građani biraju izvršnu vlast, mehanizam je koji bi, kroz kontrolu da izabrana izvršna vlast ne napravi previše štete, taj vrijednosni sadržaj trebao čuvati. Bez čuvanja već dostignutih civilizacijskih standarda i u vlastitoj zemlji i u odnosu među državama, za čije održavanje i provedbu su izgrađene domaće i međunarodne demokratske institucije, politički pluralizam postaje

<sup>5</sup> Da je ta tranzicija prošla mirno najviše je zaslužan tadašnji predsjednik SSSRa Mihail Gorbačov.

prazna ljuštura. Agresija Ruske federacije na Ukrajinu i otimanje njenog teritorija u maniri najgoreg imperijalizma, nemilosrdno ubijanje desetina i desetina tisuća bespomoćnih palestinskih civila od strane Izraelske vlade, zločini koji bude sjećanja na zločine nacista u Poljskoj i prema Židovima, postupci su koji te demokratski izabrane vlade pretvaraju u okrutne režime vrijedne prezira, a svijet guraju prema „početnim postavkama“ gdje „pravda u topuzu leži“. Paralelno Trump i njegova administracija, zapravo skup poslušnika, a to je presudna i jedina njihova politička kvalifikacija, osim što direktno podržavaju Netanjahua i nešto manje direktno Putina, vode ciljanu destrukciju domaćih i međunarodnih institucija, pa i temelja demokracije poput trodiobe vlasti. Te institucije mukotrpno su građene kao operacionalizacija vrijednosti otvorenog demokratskog društva, s ciljem dostupnosti i poboljšanja zdravstvene zaštite, veće socijalne sigurnosti, boljeg obrazovanja, smanjenja gladi i bolesti u svijetu, prevencije klimatskih katastrofa<sup>6</sup> pa do Ujedinjenih nacija, pokušaja najboljeg dijela čovječanstva da se otme vjekovnom prokletstvu ratova i tiranija, da se ratovi pošalju u povijest, a tirani na Međunarodni sud. Na takvim idejama i na načelima vrijednosnog antifašizma stvarana je Europska unija. Antidemokratska priroda Trumpova režima demonstrira se i kroz otvoreni animozitet prema tim „izvorišnim osnovama“ EU<sup>7</sup> i kroz konkretne mjere protiv Međunarodnog kaznenog suda.

<sup>6</sup> Trump je ukinuo državno financiranje mnogih vitalnih medicinskih istraživanja, naredio je zatvaranje Odbora za obrazovanje, ukinuo državnu pomoć mnogim sveučilištima kao oblik ucjenjivanja, ukida Fulbrightove stipendije, nezavisne novinare koji mu se ne ulizuju proglašava “neprijateljima američkog naroda”, na mjesto direktora Agencije za zaštitu okoline imenuje čovjeka (Lee Zeldin) koji izjavljuje: “Bodežom ćemo probiti srce religiji o promijeni klime i uvesti Ameriku u zlatno doba”, itd., lista je preduga.

<sup>7</sup> Trump podržava radikalne europske desničare koji su protivnici ideja na kojima je stvorena EU, kao i Trump, i, zapravo, idu za razbijanjem EU.

Da je Hrvatska u svjetskom trendu tog zastrašujućeg tonjenja u svjetonazorski mrak, dobro demonstrira izjava Ivana Anušića, ministra obrane RH, neposredno nakon Thompsonovog koncerta, na kojem se pridružio Thompsonu u uzvikivanju „Za dom spremni“: „Hrvatska i Europa trebaju i moraju počivati na vrijednostima koje je na koncertu jasno definirao Marko Perković Thompson.“ Vjerujem da će kolege iz Srbije i BiH naći primjere sličnih izjava političara iz njihovih država.

Nasuprot lokalnom sumraku demokracije, omeđenom „vrijednostima“ koje se svode na klerikalizam, mitove i nacionalističkunetrpeljivost, ostaje nam dosljedno zastupanje načela vrijednosnog antifašizma, sredstvima primjerenim cilju. Izgledi nisu obećavajući. Možemo se samo sjetiti da su prije 84 godine, kad se antifašizam budio na ovim prostorima, prilike bile mnogo teže, a povratak u barbarstvo izgledao mnogo izvjesniji.

---

Trumpov potpredsjednik J.D. Vance posjetio je u Njemačkoj neonacističku stranku AfD s kojom, za sada, ni njemačke konzervativne stranke ne žele imati ništa, i izjavio da je AfD jedini spas za Njemačku.



Jovan Komšić<sup>1</sup>

## KRIKA INTELEKTUALNIH ASPEKATA SRPSKOG NACIONAL-FAŠISTIČKOG SINDROMA

*Ekskluzivizam, integralizam, belicizam*

### **Osam teza o ponovnom zagrljaju sa đavolom**

#### **1: INTELEKTUALCI I ZLOČINJENJE**

U ogledu „Neka pitanja filozofije morala”, Hana Arent je ravno pre šest decenija objasnila kako i zašto se dešavaju situacije da „intelektualci lako mogu krenuti putem zločina”. Njena impresija da „prošlost i dalje postaje sve gora kako godine prolaze” bukvalno se može uzeti za ocenu stanja u našem društvu, koje ni danas nema dovoljno volje i snage da, „nekako izađe na kraj” sa tamnom stranom svoje nedavne prošlosti iz 90ih godina prošlog veka.

Dakle, ove, u mnogome globalno prevratničke, ratno populističke, 2025. godine, slobodno možemo da kažemo da smo još u „tamnom vilajetu” višedecenijske epohe tranzicionog eksperimenta „suverenističke” izgradnje i konsolidacije novih struktura postkomunističkih „država-etnonacija”. Kao takvi, suočeni smo sa istim, klasičnim problemom izvora i manifestacija nacional-fašizma, đavolski podlih prevara političara, filistarskog lukavstva korumpiranih intelektualaca i brutalno-banalnog zla, razlivenog po svim koritima svakodnevnice.

---

<sup>1</sup> dr Jovan Komšić, Redovni profesor Univerziteta u Novom Sadu – u penziji

## 2: EVROPSKI IZAZOV - OBNAVLJANJE STARE DILEME

Apelom evropskih intelektualaca „za spas Evrope” (uoči majskih izbora za EU Parlament, 2019), ocenjeno je da se, zbog jačanja nacionalizma i populizma, stari kontinent danas suočava sa izazovima kakvi nisu viđeni od 30ih godina 20. yEka. Ključno moramo zazvoniti uzbunu protiv svih paljevina duše i duha koji, od Pariza do Rima, preko Barselone, Budimpešte, Drezdena, Beča i Varšave, žele da naprave lomaču od naših sloboda. U ovom čudnom porazu ‘Evrope’ koji se pojavljuje na horizontu, u ovoj novoj krizi evropske savesti koja obećava da sruši sve što je naša društva učinilo velikim, časnim i prosperitetnim, nalazi se izazov veći od bilo kog drugog još od 1930-ih - izazov liberalnoj demokratiji i njenim vrednostima”, poručili su potpisnici apela.

Reklo bi se, dakle, da na dnevni red nastupa nešto, što liči na fundamentalnu dilemu SS Hauptsturmfirera Helmuta Šuberta, ekonomiste postavljenog pri RKFDV (Komisije Rajha za jačanje nemačkog naroda) - a čije formiranje od strane Hajnriha Himlera je „umnogome bilo pravi početak ratne transformacije SS u državu u državi”. U knjizi „Hitlerovo carstvo”, istoričar Mark Mazover pokazuje da se 1942. godine ova dilema svodila na opciju: a/ „prosperiteta i globalizacije”, ili, pak, na b/ politiku „etničke homogenosti i stagnaciju”.

## 3: TRANZICIONI KONTEKST - NEDOUMICE, PARADOKSI, APORIJE

„Sve što sam smatrao, ili što sam naučen da smatram potpuno nemogućim, sve se to dogodilo”, zapisao je Vinston Čerčil, tridesetih godina prošlog veka.

Danas nas izneverava pouzdanje u lekovitu moć vremena i razočarava činjenica da „osnivačko, državotvorno nasilje”, s početka i kraja poslednje decenije prošlog veka, teško može biti potpuno istinito dekonstruisano i u kratkom vremenskom roku humanistički prevladano unutar bića postratnih, novodemo kratkih nacija. Zbog toga, kao i zbog globalnog konteksta deregulacije međunarodnog poretka, bliža i dalja budućnost ljudi i nacije, omamljene idejama ekskluzivizma, integralizma i posledičnog belicizma nije nimalo obećavajuća.

#### 4: ĐAVOLJA POSLA - LUKAVO PROMETANJE DOBRA U ZLO

Pod utiskom druge velike prošlovekovne katastrofe, o nacional-fašističkim đavoljim namerama i poslovima govorio je 1945. godine i veliki književnik, antifašista, Tomas Man. Da bi poraženim i osramoćenim Nemcima pružio šansu održive denacifikacije, izjavio je: „... ne postoje dve Nemačke, jedna zla i jedna dobra, nego samo jedna kojoj je ono njezino najbolje đavoljom lukavošću prometnuto u zlo”.

Naravno, ako prihvatimo ovakav način razmišljanja, a mnogo toga kazuje da ga ne treba odbaciti, suočavamo se sa ogromnim iskušenjem pravilnog „dešifrovanja” prirode tog posredujućeg, mefistovski destruktivnog činioca, zahvaljujući kome se dobro - i to ono najbolje, što je čovek uspeo da postigne civilizujući i humanizujući vlastiti svet - promeće u veliko zlo.

Takva jednačina rešava se, ne baš uspešno, već osam decenija. I, kako stvari stoje, rešavaće se večito - dokle god postoji čovekova potreba za moćno organizovanom „zamišljenom”, ali ne i „izmišljenom” zajednicom. Iskustva moderne epohe nalažu da izvore takve teškoće ne treba tražiti samo - niti pre svega - u jednom, dominantnom faktoru. Ne retko se misli da nacional-

fašističko posrnuće biva skoro zakonitom posledicom „kulture bede” i otpora širokih slojeva procesima iskorenjivanja iz „zavičaja” lovačko-agrarnih obrazaca plemenskog načina života.

Međutim, iako predstavlja „zemlju crnicu” savremenog ideološkog i političkog ekstremizma, nedotupavnost većinskih slojeva nisko-obrazovane populacije - koja, kako pokazuju vrsni znalci društva i države, prebiva „u vlasti nužde i neznanja” i više je prijemčiva moći i vladanju, nego istini i slobodi - ne mora zakonito da proizvede režim totalne vlasti i diktature nad potrebama.

Najveći problem su, zapravo, ambiciozni i beskrupulozni demagozi. Kao slika i prilika nerazvijene, krhke, varljive i kvarljive spoznajno-moralne strukture demosa, oni su zanosni „budioći uspavanog naroda“ i katalizatori negativne političke dijalektike, koju indukuje nekakav „nagon za širenjem u svakom životno sposobnom narodu“ (R. fon Jering). Zato, „Apel za spas Evrope“ s punim razlogom naglašava da „Evropu napadaju lažni proroci koji su pijani od ozlojeđenosti i bunčaju kada dobiju priliku da iskoriste svetlo pozornice”.

I nije samo izborna telo Evropskog parlamenta suočeno sa opasnim virusom demagoškog zavođenja lakovernog, prostodušnog i krizom uplašenog posednika biračkog prava. Naprotiv. Na ovim našim, simulakrumski „kandidatskim” stranama, Tomas Manov đavo odnosi šalu temeljnije i dugotrajnije nego u evropskoj zajednici država.

## 5: PARADIGMA SRPSKOG „PREPORODNOG” EKSKLUZIVIZMA

„Ekskluzivizam” je sklonost isključivosti. „Ekskluzivista” je onaj koji isključuje, odbacuje sve drugo osim onoga što sam zastupa (Rečnik SH jezika).

Izvore i duhovnu povest transformativne epohe srpskog, a onda, zakonito, i hrvatskog, albanskog i drugih susedskih sindroma nacional-fašizma ne možemo posmatrati izolovano od njima imanentne paradigme „neprijatelja”. Okosnicu ultra-nacionalističkog opravdanja suverene nacije-države čini načelo nemogućnosti sapripadanja sa „tuđincima” (*Volksfremde*) u istoj političkoj zajednici. To, stoga, što se država tretira kao „samo razumljivi” okvir „političke merodavnosti supstancijalno istovr snog naroda na čitavoj njegovoj teritoriji” (K. Šmit).

Odatle i prva asocijacija autora ovih teza na formativnu paradigmu „srpskog preporoda” i „jakog Srpstva” devedesetih. Reč je o detalju razgovora srpskih prvaka u Bosni i Hercegovini, Nikole Koljevića i Radovana Karadžića, sa tadašnjim ambasadorom SAD u SFR Jugoslaviji, Vorenom Zimermanom, 14. maja 1992. godine, zabeležen u knjizi „Poreklo jedne katastrofe”. Tako, Zimerman primećuje da je „možda odgovaralo situaciji” da jedan od njegovih poslednjih sastanaka u Jugoslaviji - „osuđenoj na propast” - bude sastanak „s ovim stravičnim parom, profesorom engleske književnosti i psihijatrom”. Dodaje: „valjda bi Šekspir i Frojd razumeli snagu iracionalnog koja je navodila ove i druge bezumnike na uništenje ljudskog tkiva u Jugoslaviji”. Na Zimermanovu konstataciju da je strategija bosanskih Srba „stvoriti nove ‘činjenice’ utvrđivanjem granica ‘Republike Srpske’ silom, a zatim ratifikovati te činjenice putem pregovora”, Karadžić je odgovorio: „Rat su nam nametnuli Hrvati i Muslimani... danas oni (Srbi, koje su ‘vekovima drugi izdavali’ - prim. J. K.) ne mogu da žive s drugim narodima. Moraju imati svoj sopstveni odvojen život. Oni su ratnička rasa i mogu se pouzdati samo u sebe, da silom uzmu ono što im pripada... naš prvi cilj je nezavisnost, da bismo mogli da živimo u jednoj zemlji drugde” je Sarajeva, kao prestonice predviđene „samo za Srbe”, Karadžić je odgovorio: „Mi zamišljamo Sarajevo kao Berlin dok je još zid postojao”!?

## 6: IDEOLOŠKI IZVORI I VRLO NEUGODNE ANALOGIJE

Iako nisam siguran da formulu za razotkrivanje tajne đavoljskog prometanja dobra u zlo možemo naći u prividno neutralnoj, od moralne supstance „oslobođenoj” Karl Šmitovoj dijagnozi politike i političkog (1927), ipak, nalazim jakog razloga da uputim na jedno mesto, na kome budući vrhunski teoretičar nacionalsocijalizma - posredstvom paradigme „razlikovanja prijatelja i neprijatelja” - objašnjava fenomen „egzistencijalnog učešća” i „ekstreman slučaj konflikta”. Šmit, naime, podvlači da jedino sam učesnik može „... odlučiti da li u konkretnom slučaju konflikta drugost stranca znači negaciju sopstvenog načina egzistencije, pa se zbog toga odbija ili savlađuje kako bi sačuvao vlastiti, bivstvovanju primeren način života”.

Šmitovi partijski drugovi, Himlerovi bliski saradnici (grupa Štukart - Hen - Best), bili su 1941. godine upadljivo rezolutniji. Sa namerom da unaprede „povezivanje teorije i prakse“, osnovali su RVL časopis (*Reich, Volksordnung, Lebensraum*). Tragom Hitlerovog govora, 6. oktobra 1939. godine, pred Rajhstagom, o „novom poretku etnografskih konstelacija” i „nastajanju boljih linija podele” - od tada postojećih, za osnovnu premisu svog kolektivno-autorskog stanovišta uzeli su tezu da „potencijalni doprinos nacionalsocijalizma regionalnom i kontinentalnom miru zavisi na prvom mestu od njegove sposobnosti da nametne etničku separaciju”. Sledstveno stanovištu da „različiti narodi jednostavno nisu mogli živeti zajedno u skladu”, SS teoretičari isključivali su „asimilaciju jer ona vodi ‘mešanju krvi’, a to bi, po njima, „za vladajući rasu bilo fatalno”.

## 7: INTEGRALIZAM – ČEDO NEODREĐENOSTI I RODNO MESTO PROŽIMANJA REŽIMSKE I OPOZICIONE, „NACIONALNO DEMOKRATSKE” IDEOLOGIJE

Od Antike do danas, poznato je da svaka moć, kako ona na tronu vlasti, tako i među pretendentima, skriva svoje stvarne namere. Kad su posredi takve neodređenosti, možda je najjezgovitije i najdirektnije Gebelsovo (Jozef) objašnjenje. U razgovoru sa novinarima, 5. aprila 1940. godine, na temu „životnog prostora”, kazao je: „Naravno da imamo neke ideje što se toga tiče. Ali ako bismo ih rekli, to bi nam smesta stvorilo još neprijatelja... Danas pričamo o *Lebensraum*-u. Svako neka ga shvati kako želi. Kada dođe vreme za to, vrlo dobro ćemo znati šta želimo”.

Elem, zbog poslovične nejasnoće nacionalističkih projekata, naročito je u relaciji: ciljevi - sredstva - posledice izazovan i delikatan zadatak kritičke evaluacije svake nove varijacije „nacionalnog i državnog jedinstva”. Zato je, u kontekstu sada ponovno „podgrejane” ideje ćosićevsko-karadžićevskog „srpskog integralizma” - ne samo na strani vlasti, već i na strani jednog dela opozicije i studentsko-građanskih protesta (2025) - „znanje o značenju željenoga” itekako bitno za sticanje predstave o daljim stazama i bogazama, kojima će se kretati naše i druga „ruritanska stada” (Gelner) u zapadno-balkanskom regionu.

Možda se iza poslovično frekventnih priča o političkoj, duhovnoj, kulturnoj, ekonomskoj, turističkoj i inoj „sabornosti“ ~~klonirana opokupražavajućih, kulturološko-politički~~ „liberalno-demokratske” misli preovlađujućim stereotipima i mitovima - čvrsto užljebljenim u korpus službenog nacionalizma, ali i „neslužbene” tradicije.

Ili je posredi samo drugo pakovanje klasične, ćosićevsko-miloševićevsko-karadžićevske paradigme, koja amalgamira i vlast

i tzv. nacionalo-demokratsku opoziciju „notnim sveskama” za vagnerovsku muziku *Grossraum-a*, *Lebensraum-a* i sličnih fantazmi.

Najzad, upitajmo se: može li nagoveštaj nove opozicione, vidovdanske nacionalno-kulturne strategije, sa artikulacijom „srpskog stanovišta” - kao: a/ naglašeno evroskeptičnog; b/ kao „neprihvatanja haške politike krivice”; c/ začinjenog afirmacijom „umetničko-pesničkog kredibiliteta” Radovana Karadžića (navodno izfaze koja je prethodila „bavljenju politikom”), uključujući: d/ poentuekskluzivno etničkog, a ne građanskog suvereniteta Srba u BiH—uopšte da se sačuva od rizika mefistofelovskog prometanja „samorazumljive” želje „da smo zajedno” u košmarnu zbiljunovog velikog nereda i bitke svih protiv svijua?

## 8:MEHANIZAM ODRŽANJA VLASTI U AMBIJENTU USIJANIH KONFLIKATA

Budući da je sve do sada rečeno moguće podvesti pod autorski pokušaj „čišćenja pojmova” - implicitno oslonjen na poznatu tezu Umberta Eka o „večnom fašizmu” i upozorenje da se „fašizam može vratiti i pod najnevinijom maskom”, sve sa obavezom „... da ga razotkrijemo i da upremo prstom na svaki od njegovih primera svakog dana, na svakom mestu na svetu” - onda se finalna teza ovog nacrtu o aktuelnim aspektima nacional-fašističkog sindroma neizbežno mora okrenuti izvorima *arcana dominationis* na ovom, našem „parčetu” savremenog sveta. Reč je o režimskim mehanizmima ozbiljnog narušavanja liberalnih principa Ustava Republike Srbije; kvarenja ukupne javne scene i zarobljavanja države i društva. Sve su brutalniji nagoveštaji daljeg survavanja iz hibridnog (stabilokratskog) modela, u konsolidovani autoritarni režim vlasti.

Umesto naloga legitimiteta i odgovornosti svake iole demokratske vlasti i legalnih, vladavinsko-pravnih odgovora države na masovne, protestne studentsko-građanske zahteve za: a/ detaljnu istragu koruptivnih korena užasne nesreće na železničkoj stanici u Novom Sadu, 1. novembra 2024; b/ za oslobađanje režimski skoro potpuno kontrolisanih medija, kao i za: c/ raspisivanje i garanciju slobodnih i poštenih izbora, u javnost se plasiraju, sa najvišeg mesta, najave mnogo represivnijeg zakonodavstva.

Da li to može da nas zaputi ka Verner Bestovoj doktrini (1940) i zakonskim okvirima „doslovno neograničene policijske moći”, uključujući šmitovski model kreacije prava - saglasno načelu: „Vođa stvara (štiti) pravo”, ostaje da se vidi.

Na nama je da doprinesemo tome da naša država i društvo, koliko god je moguće, izbegnu takav vladavinski scenario. Jer, u takvom zagrljaju sa đavolom, najviše bi stradalo ono što je i najdragocenije među nama - mladost Srbije.



## FAŠIZAM U SAVREMENOM DRUŠTVU

### Da li živimo fašizam?

Fašizam u savremenom društvu se pojavljuje u različitim historijsko društvenim okolnostima. Neoliberalizam kao dominantna ideologija današnjice, gdje je pravo na profit temeljni interes, dovelo je do polarizacije u društvima gdje je najveći procenat bogatstva u vlasništvu veoma malog procenta ljudi, gdje većina stanovništva živi u nehumanim uslovima, veliki dio u siromaštvu i uopće teškom socijalnom položaju, gdje se fašizam ne pojavljuje u svom klasičnom obliku, nego se manifestuje u suptilnijim formama kao neofašizam, krajnja desnica i autoritativni populizama i primitivizam, koji djeluju u okviru formalno demokratskog sistema.

U takvim društvenim sistemima imamo izbore, zakone, institucije koje polako postaju slabe, zarobljene od političkih oligarhija i svode se na procedure bez suštinskog sadržaja.

Ovi oblici fašizma ne mogu se shvatiti bez uvida u društvene krize koje nažalost danas živimo.

---

<sup>1</sup>Vehid Šehić, diplomirani pravnik;, član i predsjednik Izborne komisije u BiH; sudija i potpredsednik Okružnog suda u Tuzli; advokat; zamjenik opštinskog tužioca u Opštinskom tužilaštvu u Tuzli. Dobitnik Povelje „Sloboda narodu“; Dobitnik Povelje za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda Heslinškog komiteta za ljudska prava u BiH. Član Savjeta i kopredsjedavajući za BiH Igmanske inicijative. Jedan od osnivača i predsednik Foruma građana Tuzle.

Politička i ekonomska nestabilnost, sve veća socijalna nejednakost, terorizam, stvaraju atmosferu straha i nesigurnosti koje su pogodno tlo za nastajanje autoritarnih režima koji neminovno vode potrebi za čvrtom rukom i kontrolom društva kao i kontrolom institucija države, a produkt takvog sistema je strah koji je postao snažno političko sredstvo i time se legitimišu repre sivne mjere što za posljedicu ima kršenje ljudskih i građanskih prava i sloboda.

Postavlja se pitanje kako se suprostaviti ovim novim oblicima fašizma. Kao prvo, treba imati odgovorno i aktivno društvo. Do takvog cilja se dolazi kroz kvalitetno obrazovanje, afirmaciju kritičkog mišljenja jer se na takav način može prepoznati autoritarne tendencije u jednom društvu.

Uloga objektivnih i profesionalnih medija, građanske solidarnosti i društvenog angažmana pojedinaca je put ka ozdravljenju ovih bolesti društava, vodeći računa da ove retrogradne ideje počinju netolerancijom, isključivosti, širenjem stereotipa o drugom i drugačijem, što je put ka mržnji, a na kraju i nasilju. Ako bi danas analizirali mnoge države u svijetu možemo primjetiti sve više totalitarnih ideologija na koji način se demokratija i ljudska i građanska prava potiskuju. Slabljenje demokratskih institucija, ograničavanje slobode govora, zarobljenih medija i institucija, vodi koncentraciji moći u rukama malog broja ljudi.

Ovakva društva su pogodna da se stvara kult vođe kroz idealizaciju političkog lidera kao spasitelja nacije i države, onemogućavanja kritičkog razmišljanja gdje se svaka kritika doživljava kao napad na državu i narod.

U današnjem savremenom društvu, uloga medija i društvenih mreža je jako značajna jer se oni koriste za širenje mržnje u javnom prostoru rukovodeći se u prvom redu populizmom. S druge strane, takva društva kao posljedicu imaju revizionizam i

falsifikovanje historije. Vrlo često u javnom prostoru smo svedoci da svako ima parvo na svoje mišljenje, ali kada se govori o fašizmu on se mora svatiti kao prijetnja, a ne mišljenje.

Ako bi analizirali sadašnjost postjugoslavenskih društava i trenutno stanje u njima, sa sigurnišću možemo reći da se kod ponašanja određenog broja političara mogu prepoznati i karakteristike neofašizma. Revizionizam i falsifikovanje historije na bivšem Jugoslavenskom prostoru je jako izražen kroz nacionalne grupe predmeta. Kada se govori o Drugom svjetskom ratu, svedoci smo rehabilitacije osoba koje su tokom pomenutog rata bili na strani zločinačkih ideologija, oslonjenih na nacističku Njemačku i fašističku Italiju, a danas se oni predstavljaju kao zaštitnici nacionalnih interesa svojih naroda dok se antifašistički pokret predstavlja kao zločinački. To je posebno krenulo poslije uvođenja demokracije i višestranačkih izbora 90-ih godina te su se u našem javnom prostoru mijenjali nazivi ulica imenima ljudi koji nisu pripadali ideologiji antifašizma kao temeljne vrijednosti na kojima počiva Evropska unija jer istorijske činjenice ukazuju da su oni bili aktivni dio zločinačkih ideologija proisteklih u Italiji i Njemačkoj.

Nažalost, takva situacija se prenijela i u obrazovni sistem te se mlađe generacije obrazuju i upoznavaju s našom prošlošću na apsolutno neprihvatljiv i neutemeljen način. Licemjerstvo je danas dominantna karakteristika kod mnogih političara, a to možemo vidjeti i u odnosu prema antifašističkom nasljeđu. Pošto Evropska unija počiva na načelima antifašizma, radi čega je kao svoj datum uzela 9. maj, kao Dan pobjede nad fašizmom, vrlo često kod obilježavanja tog datuma možemo čuti, ali i vidjeti da se spominje da je to samo Dan Evrope ne naglašavajući da je to i Dan pobjede nad fašizmom. Svjedoci smo masovnog uništavanja spomenika koji svjedoče o Partizanskom pokretu koji je bio i dio antihitlerovske koalicije tokom Drugog svjetskog rata ili su uništeni ili se

ostavljaju da ih zub vremena pojede. Kao posljedica toga je i nesporna činjenica da ratni zločinci koji su osuđeni za ratne zločine tokom rata od 1991 do 1995 godine se predstavljaju kao nacionalni heroji i zaštitnici svojih naroda. Vrlo često ulice i trgovi u našim gradovima dobijaju nazive po njihovim imenima što pokazuje da nismo stvorili društveni ambijent da se istinski suočimo s činjenicama iz proteklog rata nego se pokušava tražiti alibi u činjenici kako oni tvrde da se u odbrambenom ratu ne mogu činiti ratni zločini.

Iz tih razloga, smatram da je jedina efikasna borba protiv ovakvih pojava stvaranje snažnijeg antifašističkog pokreta, ne samo na prostoru bivše Jugoslavije nego i Evrope, jer upravo Evropa ima veliku odgovornost zbog činjenice da su te zločinačke ideologije i nastale na njenom tlu. Treba se aktivirati i građansko društvo treba da pokaže građansku hrabrost jer moramo naučiti neke lekcije iz prošlosti da se suprostavimo ovakvim tendencijama, da u fokusu naših aktivnosti mora biti borba za čovjeka, njegovo ljudsko dostojanstvo, pravo na dostojanstven život, kao i kritičko razmišljanje, a obaveza svakog pojedinca je da se izbori za vlastitu slobodu jer ćemo tako stvoriti ambijent za kritičko i na činjenicama zasnovano mišljenje.

Ono što posebno zabrinjava je činjenica da se taj virus zla širi ne samo u Evropi nego i širom svijeta. Takve ideologije imaju pogodno tlo zbog velikog ekonomskog i socijalnog raslojavanja, stalnih kriza, ratova koji se vode širom svijeta, na što vrlo često demokratske snage nemaju adekvatan i efikasan odgovor, a što koriste autoritarni sistemi, nove desničarske ideologije koje nažalost imaju sve više pristalica stvarajući, zbog krize u kojoj živimo, pokrete antisemitizma, islamofobije, antimigrantskih i drugih destruktivnih pojava u društvu. Sve to u konačnici stvara strah i nesigurnost kod građana što opet autoritarni sistemi izuzetno i efikasno zloupotrebljavaju.

Nikola Krstić<sup>1</sup>

## KRAJ LIBERALNODEMOKRATSKE BAJKE KAKVU POZNAJEMO: SVET IZMEĐU GAZE I UKRAJINE

Liberalna demokratija se decenijama predstavljala kao vrhunac civilizacijskog razvoja - kao model koji je jednom zauvek rešio pitanje slobode, ljudskih prava i društvenog progresa. Barem takav brend se plasira u najšire mase. Taj model je prodat svetu kao kraj istorije, kako je to politikolog Francis Fukujama trijumfalno formulisao nakon Hladnog rata. Ali danas, između Gaze i Ukrajine, između genocida jednog naroda i razaranja jedne države – vidimo da je to, zapravo, ne samo kraj te iluzije, već potpuni krah.

Kada je Rusija napala Ukrajinu 2022. godine, činilo se da su stvari kristalno jasne. Putinova imperijalna pomahnitalost bila je savršeni negativ Zapadnog sveta – potvrda da liberalna demokratija ima svog neprijatelja, svog „drugog“. Evropa se ujedinila, mediji su brujali o odbrani civilizacije, a sankcije su predstavljene kao moralni refleksi. U tom trenutku, svet je bio podeljen na dobre i zle momke, na braniocima slobode i varvare sa Istoka. Knjige ruskih pisaca skidane su s policia, ruska umetnost proglašavana nepoželjnom, a obični ljudi postajali su simboli kolektivne krivice.

---

<sup>1</sup>Nikola Krstić je novinar i stalni saradnik sarajevskog medija „Nomad“. Povremeno mu se objavljuju komentari u beogradskom dnevnom listu „Danas“, te uređuje mesečnik „Dosije o medijima“ Nezavisnog udruženja novinara Srbije. Pisao je za mnoge medije u Srbiji i regionu na temu nacionalizma, fašizma, kapitalizma i drugih srodnih referenci

Liberalna demokratija je ponovo izvela svoj stari trik - moralnu histeriju kao zamenu za političku doslednost. Upravo zato, svaka rasprava o navodnom trijumfu liberalne demokratije ne može biti odvojena od večne borbe fašizma i antifašizma. Jer, ono što danas gledamo između genocida u najvećem otvorenom koncentracionom logoru XXI veka i ružiranja jedne evropske države jeste povampirenje logike koja je u 20. veku vodila ka najgorim oblicima masovnog zločina, a to je bila logika totalne dehumanizacije, militari zvanog nacionalizma i ekonomskog darvinizma. Paradoks savremenog sveta jeste da se fašizam vraća ne u onoj arhaičnoj formi uniformisane nacije i diktatora na balkonu, već kroz razučena polja upravljane mržnje, bezbednosne paranoje, korporativne dominacije i kolonijalnog paternalizma koji se maskiraju u liberalnodemokratske forme. Antifašizam danas podrazumeva prepoznavanje tih novih oblika autoritarne, rasne i ekonomske dominacije, a samim time bi trebalo da prepozna šta se sve krije ispod naslaga liberalnodemokratskog kapitalizma, što u daljem tekstu će biti pokušano da se odgovori.

### *Prve frakture*

Jedna od većih pukotina te liberalnodemokratske bajke počinje da se ogleda upravo u Americi; ona se personifikovala u ridokosom ultrabogatašu koji je ponovo došao na čelo Sjedinjenih Američkih Država – Donaldu Trampu. Vođen ogoljenim autokratizmom i simpatijama prema Vladimiru Putinu, počeo je da se odvađa od družbe evropskog prstena i da zajedno sa ružkim gospodarom rata na tlu Evrope stvara novu mapu sveta. Razume se, u međuvremenu imaju oni svoje uspone i padove u samom tonu dijaloga, ali ukrajinska budućnost počinje da liči na onu bosanskohercegovačku o kojoj su Slobodan Milošević i Franjo Tuđman razgovarali u Karađorđevu. Pitanje je vremena da li će iz Ukrajine niknuti neka nova Republika Ruska po uzoru na ovu Dodikovu

Srpsku. U tom smislu, ruska agresija simboliše čak onu klasičnu reprodukciju fašističkog obrasca kroz kult nasilnog vođe, militarizaciju društva, potčinjavanje manjina, ekspanzionizam i negacija prava jedne države na postojanje. Ali ono što otkriva krhkost liberalne Evrope jeste to što čak i u odbrani od Putinove agresije ne uspeva da prevaziđe sopstvene kolonijalne obrasce.

No, profesor Univerziteta u Ljubljani Mitja Velikonja u svojoj knjizi „Ukrajinske vinjete“ opisuje u kakvom je stanju Ukrajina usled agresije Rusije na nju. U njoj je pisao i o tome kako je na ovu državu uticao spoj neoliberalizma, nacionalizma i sveopšteg bogaćenja novopečene klase, koja je bila tu i pre nego što je rat krenuo. „Iako poseduje bogate prirodne resurse, razvijenu industriju i strateški položaj, Ukrajina je bila u rasulu i pre rata. Prema rečima poznatog slovenačkog tranzitologa, ukrajinska tranzicija je u znaku vladavine domaćeg kapitala (koji je sasvim klijentelistički podredio politici), a taj je kapital rentijerski, parazitski, neproduktivan (kapitalisti ulažu u nekretnine, u bankarske oaze, u svetski centar, ali ne u razvoj svoje zemlje), dok država ostaje područje sukoba između različitih kapitalskih frakcija“, piše autor. On navodi da „već u uvodu svoje knjige 'Ukrajinska noć' Marsi Šor povlači jasne analogije između delovanja 'američkog kapitalizma i post-sovjetskih oligarhija'“. „Ukrajinski istoričar Plohi kaže da tajkunske klanove čine grupe 'mladih, ambicioznih i nemilosrdnih poslovnih ljudi', koji su se basnoslovno, nekontrolisano, bezočno obogatili u vreme raspada Sovjetskog saveza, ulazeći u kriminalne poslove i privatizaciju 'koja se sastojala od rasprodaje državnog imetka u vrednosti od samo jednog delića njegove stvarne vrednosti'. Metode njihovog bogaćenja su bile inovativnost, oportunistički, ulizištvo, potkupljivanje, pa čak i obračuni vatrenim oružjem. Legalni lopovluk, dakle“, piše profesor usvojoj knjizi.

Dalje uokviruje: „Kako je zapisao njegov kolega Jekelčik, u državi se razbokorio 'najgori oblik pajtaškog kapitalizma': 'novi bogataši su se naglo obogatili jer su se povezali sa vlašću ili su čak bili na važnim političkim položajima, a pojedinci su čak ulazili u gangsterski biznis'. Pošto uđu u unosne insider deals, oni sponzorišu stranke, a ove ih onda za uzvrat imenuju na važna politička mesta čime im jamče imunitet. (...) Pobednici tranzicije – nacionalističke političke elite, oligarsi, tajkuni – u sprezi sa novim protagonistima, trgovcima oružjem i ratnim zločincima, mogu samo još više da učvrste moć.“

Sve ove reči su izuzetno primenjive i na sadašnju Srbiju, samo što je kod nas išlo to u malo drugačijem smeru, budući da smo prvobitno imali rat i raspad, a tek onda smo ušli u tranzitni vrtlog u kojem smo se u potpunosti izgubili. Međutim, postavlja se i pitanje da li tranzicija uopšte i ima izlaz za zemlje kao što su Srbija ili pak Ukrajina, ili one, zapravo, i služe da budu zauvek zarobljene u toj vetrometini u kojoj nikada neće biti dovoljno dobre, dostojne, demokratske, vladavinopravne, ljudskopravaške i transparentne. Sve su to mrtva slova na papiru u koje mogu samo da poveruju oni koji su ostali zarobljeni u prethodnom milenijumu. Naravno, razume se, nije Srbiju nikakva viša sila dovela do nepravедnog položaja, niti su se protiv nje urotili masoni, Vatikan i duboka država Zapada, već je ona zbog svog neostvarenog tisuću - godišnjeg sna, koji je kulminirao tokom devedesetih godina prošlog stoleća, završila kao kolonijalna jama nad kojom se samo smenjuju njeni upravnici. A tranzicione države poput Ukrajine i Srbije pokazuju još jednu mračnu dimenziju: da je fašizam istorijski bio najlakše ukorenjiv tamo gde su ekonomska razaranja, korupcija i oligarska sprega stvorile uslove u kojima autoritarna stabilnost izgleda privlačnije od demokratske neizvesnosti.

Velikonja dalje u svojoj knjizi piše: „Politika uvek ima potrebu da iza nje stoji čvrsta ideološka podloga, a to danas nude po-

bedonosni neoliberalizam i etnonacionalizam. Oba su od konstitutivnog značaja za tranzicijske države, čine njihovo idejno jezgro i praktičnu posledicu, a sakrivaju se iza krupnih reči kakve su 'de- demokratizacija', 'integracija', 'sloboda', 'zaštita ljudskih prava' itd. Ni jedna ni druga ne znaju za pojam solidarnosti: u neoliberalizmu vlada opsesivni individualizam, u etnonacionalizmu plemenska zatvorenost u sebe same, a uvek i svuda deluju neraskidivo zajedno, komplementarno. Za obe ideologije je osnovni princip onaj koji se izražava poznatom metaforom da je čovek čoveku vuk, te da je jedina prava sredina za vuka – krdo vukova. Posledica njihovog delovanja jeste devastacija društva, desocijalizacija, poimanje solidarnosti kao nečeg lošeg.“ Dalje piše i to da „neoliberalizam kreira klasne razlike, nacionalizam ih etnički niveliše.“ „Ukratko rečeno, ono što neoliberalizam materijalno osiromaši, to etnonacionalizam idejno opravda“, navodi on u svojoj knjizi.

### *Vekovi pljačkanja*

Ipak, moramo se vratiti i još par koraka unazad i objasniti kako se kroz istoriju imperijalni centar ophodio prema ostatku sveta, odnosno stare kolonijalne sile, kako bismo uspeli da spojimo sadašnji trenutak za čitavom istorijskom centrifugom. Urguvajski pisac i novinar Eduardo Galeano je u svojoj knjizi „Otvorene vene Latinske Amerike“ veoma pitko opisao viševjekovno stradanje južnoameričkog kontinenta, od samog otkrivanja, pa sve do 1970. godine. Izrabljivanje, eksploatacija, masovna uništenja naroda, slomovi civilizacija, zločini, beskrajni ratovi, glad i pomor, pučevi, politička previranja, i to sve pod budnim okom, čvrstim i krvavim ručerdama evropskih vucibatina, koji su pod opravdanjem donošenja civilizacije, zapravo, pljačkali taj kontinent i doveli ga do ruba propasti, da bi posle Drugog svetskog rata Sjedinjene Američke Države preuzele vođstvo u tom tlačenju i

podgrevanju usijanog lonca. I to sve ne može da opiše ni približne užase koji su se tamo vekovima odvijali.

Kiša koja navodnjava centre imperijalističke sile, piše Galeano, davi ogromna predgrađa sistema. Isto tako, i sasvim simetrično, ono što je dobro za naše vladajuće klase – vladajuće prema unutra, potčinjene onima spolja – prokletstvo je većine ljudi osuđenih na život tovarnih životinja. Galeano uočava da snaga ce- lokupnog imperijalnog sistema počiva na neophodnoj nejednako- sti delova koji ga čine, a ta nejednakost poprima sve dra ma tič nije razmere. Zemlje ugnjetavači, smatra on, postaju sve bogatije u ap- solutnom smislu, ali još više u relativnom smislu, po dinamici rastuće nejednakosti. Centralni kapitalizam može sebi dozvoliti da stvara i veruje u sopstvene mitove o bogatstvu, ali se mitovi ne jedu – a to najbolje znaju siromašne zemlje koje čine deo perifer- nog kapitalizma, piše urugvajski revolucionar koji je pisao i o naftnoj groznici koja je tresla mnoge iz Prvog sveta, ali pošto više nisu mogli poput svojih predaka da uleću u zemlju tek tako, istrebljuju stanovništvo, ruše i pale sve što im se nađe pred očima, smislili su da kroz konglomerate, konzorcijume, strane investicije, fondove i multinacionalne korporacije rovare iznutra i pretvore sve te države u svoje pozorišne lutke, koje će se svađati jedne sa drugima, dok će oni ubirati kajmak i drati svima njima sloj po sloj kože s leđa.

„Ove multinacionalne korporacije ne pripadaju brojnim zemljama u kojima posluju: pojednostavljeno, multinacionalne su u meri u kojoj sa četiri strane sveta odvlače ogromne količine nafte i dolara ka centrima moći kapitalističkog sistema. Uzgred, ne moraju da izvoze kapital da bi finansirale širenje svojih poslova; pri- hodi oteti siromašnim zemljama ne samo da vode pravolinijski u male gradove, gde stanuju najveći moćnici, već se i delimično re- investiraju kako bi se učvrstila i proširila međunarodna mreža op- eracija. Struktura kartela podrazumeva nadmoć u brojnim

zemlja ma i prodiranje u njihove vlade; nafta upija predsednike i diktatore, ističući strukturne deformacije društva koje sebi stavlja na uslugu. To su firme koje sa olovkom iznad mape sveta odlučuju gde će biti zone eksploatacije, a gde zone rezervi, i one su te koje određuju cene koje proizvođači naplaćuju, a potrošači plaćaju“, piše autor.

Dalje piše: „Što se ostalog tiče, ulaganja koja pretvaraju latinoameričke fabrike u obične komadiće svetskog zupčanika ogromnih korporacija uopšte ne menjaju međunarodnu podelu rada. Zakon spojenih sudova kroz koje cirkuliše kapital i roba između siromašnih i bogatih zemalja ne trpi ni najmanju promenu. Latinska Amerika nastavlja da izvozi svoju nezaposlenost i svoju bedu: sirovine koje su potrebne svetskom tržištu i od čije prodaje zavisi privreda regiona, i određene industrijske proizvode koje uz jefinu radnu snagu obrađuju podružnice multinacionalnih korporacija. Neravnomerna razmena funkcioniše kao i uvek: niske plate u Latinskoj Americi doprinose finansiranju visokih plata u Sjedinjenim Američkim Državama i u Evropi.“

Galeano navodi da ne manjka političara i tehnokrata spremnih da pokažu da je invazija stranog „industrijalističkog“ kapitala pogodna za oblasti u kojima izbije. „Za razliku od drevnog imperijalizma, ovaj imperijalizam novog veka zapravo bi podrazumevao civilizovanu akciju, blagoslov za potlačene zemlje, na onaj način na koji po prvi put pismo izjave ljubavi dominirajuće sile, u datom momentu odgovara njihovim pravim namerama. Kriva savest ne bi tražila izgovore, jer ne bi bila kriva: trenutni imperijalizam bi širio tehnologiju i napredak, a čak bi bilo neukusno koristiti ovu staru i omraženu reč za njegovo definisanje. Svaki put kad imperijalizam veliča svoje vlastite vrline, pogodno je, međutim, proveriti džepove. I dokazati da ovaj novi model imperijalizma ne dovodi do napretka svojih kolonija iako obogaćuje njihove polove razvoja; ne umanjuje društvene regionalne tenzije,

već ih pogoršava; još više širi siromaštvo i koncentriše bogatstvo: daje plate dvadeset puta manje nego u Detroitu, a cene su tri puta veće nego u Njujork; postao je vlasnik unutrašnjeg tržišta kao i ključnih resura proizvodnog aparata; vlada napretkom, odlučuje o njegovom toku i određuje mu granice; raspolaže državnim kreditom i usmerava spoljnu trgovinu po svom nahođenju; ne samo da privatizuje industriju već i prihode koje ta industrija daje; dovodi do propadanja resursa tako što menja pravac suštinskog dela ekonomskog viška usmeravajući ga ka inostranstvu; ne ulaže kapital u razvoj, već ga uzima“, piše u svojoj knjizi.

On kasnije u svom epilogu, koji je napisao sedam godina nakon što je izašla knjiga, kaže: „Godina 1976, uvoz je porastao za dvadeset i pet procenata, u dobroj meri kako bi se finansirala luksuzna roba koja plavi venecuelansko tržište kao vodopad. Fetiš na robu kao simboli moći, ljudsko postojanje svedeno na veze konkurencije i potrošnje: usred okeana nerazvijenosti, privilegovana manjina imitira način života i modu najbogatijih članova najraskošnijih društava na svetu: u buci Karakasa, kao u Njujorku, „prirodna“ bogatstva par ekselans – vazduh, svetlo, tišina – postaju sve skuplja i sve ih je manje. 'Pažljivo', upozorava Huan Pablo Perese Alfonso, glava venecuelanskog nacionalizma i prorok oporavka nafte: 'Može se umreti od hrane', kaže, 'isto kao i od gladi'.“

U duhu rečenog, ako kolonijalizam posmatramo kao dugotrajni režim istorijskig rasizma, eksploatacije i brisanja čitavih naroda, onda nije teško videti da je fašizam bio samo njegov evropski povratak kući, radikalizacija tehnologija dominacije koje su vekovima testirane u Africi, Aziji i Latinskoj Americi. Antifašizam, shvaćen ozbiljno, zato ne može biti odvojen od antikolonijalne borbe. Često se u Srbiji sa podsmehom pričalo o takozvanim banana-republikama, o toj naizglednoj civilizacijskoj razlici između nas i tamo nekih Južnoamerikanaca, Afrikanaca i Azijata, ali otako je kolonijalizam došao u svoj dom, kao što smo rekli, tokom

Drugog svetskog rata, ne postoji više razlika između Srbije i Vene- cuele. Ta pomodarska i uobražena maštovitost o nekakvoj kosmi- čkoj predodređenosti evropskih zemalja ovih dana padaju u vodu.

### *Ogoljavanje horora*

Ali ono što je do kraja ogolilo sve, jeste Gaza. U trenutku kada je Izrael započeo najveće istrebljenje jednog naroda u 21. veku, globalni liberalni poredak izgubio je poslednje zrno moralnog kredibiliteta. Dok je u Ukrajini sve bilo jasno – Rusija je agresor, Evropa se brani, demokratija mora pobediti – nad Gazom je nastala tišina. Tišina koja traje, tišina koja para, pa čak i sada kada je genocid zvanično završen. Jer ono što Netanjahuov režim radi Palestincima, to se u stvari može videti kao izveženi kolonijalizam, koji vrlo lako može da zapreti i da se vrati rodnoj kući. Upravo se u Gazi, kao pod mikroskopom, vidi ono što teorija fašističkih ideja promovisu kroz procese totalne dehumanizacije, te tamošnji režim čitavu populaciju pretvara u takozvani bezbednosni problem, maltene, u biološki višak koji se može kažnjavati kolektivno, bombardovati bez razlike i držati u nivou svakog minimuma ljudskosti. To je isti mehanizam koji je istorijski definisao fašizam, spajanje kolonijalne prakse, rasnog poretka i tehnološki unapređenog militarizma, samo sada primenjen pod okriljem navodne odbrane od terorizma, budući da se propagira da Izrael brani demokratiju.

Može se, bez problema, reći da je Izrael u stvari upravo najveće ogledalo svega onoga što bi i Prvi svet i Rusija hteli u svom korenu da budu. Filozof i publicista Boris Buden je o tom fenomenu dobro rekao objašnjavajući apsurd svrstavanja u jedan ili drugi blok: „Kao što oni koji se u svojim fantazijama svrstavaju u jedinstveni front protiv zapadnog imperijalizma, zaboravljaju da je njihov Putin veliki obožavatelj Netanjahua koji bi sa svojim protivnicima najradije obračunao kao ovaj s Palestincima.“

Čitava ta liberalnodemokratsko licemerje se najviše ogleda u na generalnim skupštinama u Ujedinjenim nacijama, više kao karikaturni teatar svetske šizofrenije. Godine 2014, kada se na Generalnoj skupštini odlučivalo o teritorijalnom integritetu Ukrajine posle ruske aneksije Krima, Izrael se jednostavno — uzdržao. A već nekoliko godina kasnije, na treću godišnjicu agresije Rusije, usvojena je rezolucija koju su inicirale Ukrajina i zemlje EU, pozivajući na deeskalaciju, prekid sukoba i mirno rešenje. Na tom glasanju, Izrael je bio među zemljama koje su glasale protiv, rame uz rame sa Sjedinjenim Državama i Rusijom. U isto vreme, Ukraji na i Izrael, zajedno sa SAD, glasaju protiv rezolucije koja poziva na okončanje blokade Gaze.

U toj predstavi, da se malo spustimo na lokal, Srbija ima svoju grotesknu epizodu. Naprednjačka vlast se, navodno, lomi između Istoka i Zapada, ali ta fleksibilnost je lažna, budući da je ova vlast tezgaroška i u službi, pre svega, krupnog kapitala. Pa, tako u martu 2024, Srbija je prvo glasala „za“ rezoluciju kojom se osuđuje ruska agresija na Ukrajinu, da bi ubrzo potom to „za“ pretvorila u „uzdržano“. Usledio je domaći spektakl objašnjenja i izgovora, medijski cirkus o grešci u procedure.

Ali ta epizoda je samo uvertira u dublju moralnu kompromitaciju. Dok Aleksandar Vučić pred kamerama raspiruje svesrpsku paranoju i besni nad nepravdom takozvanog zapadnog sveta – šta god on bio više - Srbija istovremeno izvozi municiju Izraelu, šalje oružje Ukrajini preko posrednika iz NATO kruga i dozvoljava ruskim marincima da se obučavaju na svom tlu.

Ipak, na tragu tih reči, Sonja Kuzmančev-Stanojević u svojoj knjizi „Neoliberalizam i nasilje komodifikacije svega: Granice tržišta i ekonomske racionalnosti kapitala“ piše i o razlozima uspešnosti neoliberalizma u Srbiji, odnosno ideologije u kojoj je apsolutno sve dozvoljeno u korist materijalnog statusa. „U uslovima razvijenog kapitalizma, gde se građanin transformiše u pre-

duzetnika i potrošača, gde slabi demokratija i jača populizam, negativne tendencije neoliberalizma se, negde u manjoj, negde u većoj meri, nužno ublažavaju preostalim jakim institucijama, žilavim demokratskim procedurama, mehanizmima socijalne zaštite, kontra-pokretima, itd. Jači i rogovatniji neoliberalizam, bez sistema, bez zaštite, neoliberalizam polu-periferije kakav postoji u Srbiji, uz partokratiju kao njenu svojevrsnu 'sudbinu', dovodi do toga da se na ovim prostorima negativne tendencije neoliberalnog kapitalizma preslikavaju u jačem obliku, pokazujući još jednom i vrlo jasno, da autokratija nije smetnja neoliberalizmu. Naprotiv, u uslovima kada je potrebno uvesti krajnje nepopularne i nehumane reforme, autokratski lideri i neizgrađeni demokratski, ali i zaštitni mehanizmi, idealan su spoj“, piše autorka.

Dalje, Generalna skupština UN je 19. novembra 2024. usvojila rezoluciju kojom se od Izraela zahteva da, u skladu s međunarodnim pravom, omogući humanitarnu pomoć Palestincima i sarađuje sa UN agencijama. Agencija UNRWA, čiji su radnici ginuli na terenu (više od 248 ubijenih), apelovala je na solidarnost sveta. Srbija se – gle ironije – uzdržala. Uz nju, rame uz rame su bile Hrvatska, Ukrajina, Kanada, SAD, Mađarska, Argentina, Češka... pravi mali savez uzdržanih, dakle, saučesnika po pasivnosti.

Ni tu se farsičnost ne završava. U oktobru 2024, više od sto članica UN potpisalo je pismo podrške generalnom sekretaru Antoniju Guterešu, nakon što ga je izraelska vlada proglasila nepoželjnim. Od svih bivših jugoslovenskih republika, samo Srbija i Hrvatska nisu potpisale pismo podrške. Slovenija, BiH, Crna Gora i Severna Makedonija jesu. Pismo nisu potpisale ni SAD, ni Ukrajina, ni desetak zemalja EU. Dakle, kompanija u kojoj se Srbija oseća najudobnije jeste upravo ona koja profitira od rata, dok moralne deklaracije smatra luksuzom.

Srbija nije potpisala ni apel protiv izraelskih oružanih napada na pripadnike mirovne misije UN u Libanu, iako u toj misiji učestvuju njeni vojnicima. Paralelno, 14. oktobra 2024, Savet Evrope donosi odluku o restriktivnim merama prema Iranu zbog vojne podrške Rusiji i oružanim grupama na Bliskom istoku i Crvenom moru – odluku s kojom se Srbija ni tada nije uskladila.

O licemerju i tobožnjoj uzvišenoj pameti Evrope i Sjedinjenih Američkih Država pisao je nemački sociolog Hans Joas u knjizi „Da li su ljudska prava zapadni izum?“, pa kaže ovako: „Između antičkih i modernih robovskih društava postoje dve bitne razlike: to su uloga rase i rasizma, i činjenica da su kolonijalne sile robovska društva držala daleko od metropola – na periferiji svojih kolonijalnih imperija. Pošto je ova geografska udaljenost Evropljanima omogućavala da zadrže čistu savest i zanemare sopstvenu ulogu u istoriji ropstva – oni su bili skloni da žitelje takvih 'perifernih oblasti' ne smatraju Evropljanima – treba naglasiti da je ropstvo u ovom smislu postojalo u svakoj 'pomorskoj evropskoj naciji, svakom narodu koji je izlazio na Antlantik (i još nekima), i svakoj zemlji kako u Južnoj, tako i u Severnoj Americi. (...) Radni i životni uslovi robova su se pogoršali, ali se povećao privredni značaj ropstva za nastanak i razvoj industrijskog kapitalizma. Greši svako ko ropstvo smatra ostatkom prošlosti u svetu koje je prolazio kroz proces brze modernizacije. Suočavamo se sa paradoksom da je, sa jedne strane, ideja slobodne Evropljane sačuvala od ropstva i porobljavanja, a da je, sa druge, koncepcija neografičnog svojinskog prava doprinela razvoju i proširenju si ste ma robovskog rada na plantažama.“

Nemački sociolog dalje piše: „Ipak, uvid u istoriju evropskih kolonija pruža nam realističnu sliku istorije evropskog odnosa prema mučenju posle njegovog zvaničnog ukidanja u Evropi; i to izvan konteksta totalitarnih oblika vladavine. Pored svog ponosa zbog ukidanja mučenja u osamnaestom veku, i pored svesti da to

ukidanje predstavlja jedan od velikih dokaza humanitarnog progressa ne smemo prevideti ulogu koju je mučenje imalo u evropskim kolonijama, kao ni činjenicu da ono u njima nikada nije bilo ukinuto. Kao što u Sjedinjenim Državama postoji sklonost da se istorija crnaca odvoji od opšte istorije te države, tako i u evropskoj javnosti – ne i u stručnim krugovima istoričara – i danas postoji tendencija da se istorija kolonijalizma odvoji od istorije države ili da se ponovo upotrebi stari model opravdanja kolonijalizma. Ali mi moramo uvek u vidu imati činjenicu da dostignuća evropske istorije slobode i prava po pravilu nikada nisu važila za urođeničko stanovništvo evropskih kolonija. To važi i za sam proces kolonijalizacije koji je, zavisno od pojedinačnih slučajeva, sproveden različitom brzinom i sa različitim stepenom primene sile – ali nikada bez nje – ali je povremeno tamo gde su postojali jak otpor ili egalitarne seoske zajednice bez jasno utvrđene i prepoznatljive strukture vlasti, taj proces bio praćen demonstrativnom preteranom upotrebom sile.“

Joas uočava da su u isto vreme Velika Britanija i Francuska, dok su se aktivno zalagale za institucionalizaciju ljudskih prava na evropskoj ravni, one ne samo što su te standarde zanemarivale u svojim kolonijama, već su u pokušaju da uguše antikolonijalne pokrete išle u suprotnom pravcu.

### *Profit iznad svih*

Sve to svedoči o jednom paradoksu koji prevazilazi Vučića i Srbiju. Rat u Ukrajini i genocid u Gazi postali su dva krila iste industrije smrti. Kao i tokom Drugog svetskog rata, kompanije su profitirale nad krvoprolićima, pa čak i nad samim Holokaustom, koji je bio prouzrokovan nacističkim terorom. Dok se ljudi ubijaju i gradovi pretvaraju u ruševine, drugi zarađuju. Velikim svetskim odbrambenim korporacijama rat je postao generativni model rasta. Prihod najvećih proizvođača oružja porastao je 2023. opravdano

direktnom tražnjom koju su stvorili sukobi u Ukrajini i masovno istrebljenje u Gazi — globalne prihode Top-100 firmi SIPRI je za- beležio u porastu, dok su ukupni prihodi industrije dostigli stotine milijardi dolara.

To ima takođe sve svoj ustaljeni put čiji je kišobran tobožnja odbrana demokratije i osnovnih civilizacijskih vrednosti. Prvo je direktna potražnja: države nabavljaju municiju, dronove, oklopna vozila i sisteme za nadzor, često hitno i po visokim maržama. Primeri su jasni — kompanije poput Elbit Systems u Izraelu beleže porast prihoda i narudžbi vezanih za konflikte u regionu; mnogi zapadni proizvođači takođe su pratili sličan trend rasta prodaje i narudžbi.

Drugo je finansijska dimenzija: ratovi pumpaju cene akcija odbrambenih kompanija i aktiviraju lanac dobavljača — od elektroničkih komponenti do logistike i podizvođača — što stvara dobit ne samo za direktne proizvođače oružja, već i za investicione fondove i banke koje finansiraju proizvodnju. Investitori su brzo prepoznali sigurnu luku u odbrambenom sektoru; vrednosti i promet akcija nekih firmi su skočili, dok su prihodi i narudžbe povećavali kratkoročne profite.

Treći kanal je rekonstrukcija i kontrola — pre i posle borbi postoji tržište za obnovu, infrastrukturne ugovore, privatne bezbednosne usluge i tehnologije nadzor. To znači da rat ne stvara profit samo prodajom oružja, već i zarađivanjem na onome što do- lazi nakon krvoprolića: ugovorima o izgradnji, koncesijama i upravljanju resursima, što se može sada videti sa najavljenom Trampovom rivijerom u Gazi i eventualnim isisavanjem rudnih resursa iz Ukrajine. Tu je i politička koristoljubljujost: državna pomoć pokreće potražnju kod saveznika i pospešuje izvoz oružja, što dodatno obogaćuje proizvođače u onim zemljama koje pružaju pomoć.

Na kraju, postoji i moralni bankrot: institucije i kompanije koje bi morale da reaguju etički, često ostaju samo oportunistički

igrači. UN-ovi izveštaji o takozvanoj ekonomiji okupacije i o tome kako su entiteti umreženi s politikama koje omogućavaju nasilje ukazuju na to da su neki domaći i međunarodni akteri zapravo pro- fitno interesovani za održavanje i eskalaciju konflikta, umesto za njegovo rešavanje. To nije samo teorija zavere — izveštaji dokumentuju tokove finansija, porudžbine i rast vojne potrošnje koji prate ratne cikluse.

Ivan Cingel to odlično primećuje i upoređuje sa ostalim sličnim projektima u svom tekstu „Gaženje Gaze: Neoliberalizam u stadiju Trumpa”, te piše da se „klasna borba vodi otuda danas primarno u prostoru, oko 'prava na grad'“. „Od Beograda-na-vodi, preko nerealizirane Bandićeve varijante ili novosadske u tijeku do sad crnogorske: oni bi zidali megaprojekte-na-vodi, a mi ne damo. Iza njih stoji cinična politička moć, iza nas solidarnost organiziranja po Harveyu (David; prim. aut)“, piše on.

„Da bi radila 'mašina urbanog rasta', nužno je manipulirati cijenama zemljišta. Za nazidati Beograd-na-vodi, kao idealan egzemplar akumulacije razvlaštenjem, valjalo je prvo srazniti postojeći građevni fond Savamale, razvlastiti stanovnike tamošnjih udžerica. Ciljano se udara, elaborira Harvey, mesarskom sjekirom po sirotijim zonama: 'apsorpcija viška putem urbane preobrazbe ima još mračniji aspekt. Ona implicira ponovljene udare urbanog restrukturiranja 'kreativnom destrukcijom'. To gotovo uvijek ima klasnu dimenziju jer obično siromašni, potlačeni i oni lišeni političke moći najprije i najviše pate u tom procesu. Nasilje je potrebno kako bi se ostvario novi urbani svijet na ruševinama staroga”, navodi Cingel, pa dalje dodaje: „U pozadini Trumpovog prtljanja s carinama i simulacije reindustrijalizacije Rust Belta, stoji ta tvrda činjenica agresivnog neoliberalizma: Gazu se sraznjuje sa zemljom u ime nikad viđenih razmjera akumulacije razvlaštenjem, bazirane na potpuno suludoj magnitudi nasilja prema siromašnima, potlačenima, nemoćnima.“

Dakle — dok govore o demokratskim vrednostima, realna politička ekonomija ratova pokazuje drugo lice: liberalna demokracija se stavila u službu profitabilne aktivnosti za niz korporativnih i državnih aktera. To objašnjava institucionalno ćutanje i selektivnu moralnost, budući da ti profiti hrane političke moći koja, zauzvrat, usmerava politiku, lobiranja i diplomatska glasanja. To je, dakle, začarani krug koji proizvodi nove konflikte baš onoliko koliko ih miri.

Kada se stvari ovako postave, deluje kao da je to sve zamršeno i komplikovano, ali to je samo ukoliko gledate kroz sterilnu moralnu prizmu, kojom nam komesari iz tobože slobodarskog i demokratskog sveta mažu oči, dok ona praktična funkcija liberalnodemokratske fasade u ovom prokletom i sve više razorenom svetu je jasna.

Još je Vladimir I. Lenjin zapisao u svojoj knjizi „Država i revolucija” (skraćeni naziv) da „u kapitalističkom društvu – ako pretpostavimo njegov najpovoljniji razvitak – imamo manje ili više potpun demokratizam u demokratskoj republici”. On navodi da taj demokratizam je uvek stegnut tesnim okvirom kapitalističke eksploatacije i zbog toga uvek ostaje, u suštini, demokratizam za manjinu, samo za posedničke klase, samo za bogate. „Sloboda kapitalističkog društva uvek ostaje približno takva kakva je bila sloboda u antičkim grčkim republikama: sloboda za robovlasnike. Savremeni robovi su, zbog uslova kapitalističke eksploatacije, toliko pritišnjeni bedom i siromaštvom da im nije ‘ni do demokratije’ ‘ni do politike’, da je u običnom, mirnom toku događaja većina stanovništva odstranjena od učešća u društveno-političkom životu”, pisao je on. U produžetku je istakao i Marksa koji je, kako on navodi, odlično uočio tu suštinu kapitalističke demokratije, kad je u svojoj analizi iskustva Komune rekao: ugnjetavanim dozvoljavaju da jednom u nekoliko godina rešavaju koji će ih predstavnik ugnjetачke klase u parlamentu predstavljati i tlačiti.

Ona služi da bude vratolomna disciplina moralizma koja prikriva prodor krupnog kapitala koji se u ovim danima batrga na koju i čiju će stranu, zapravo, poći. Ukoliko je Ukrajina bila bojno polje na kojem se, jelte, sukobljava Istok vs. Zapad, onda je izraelski genocid nad palestinskim stanovništvom postao nadpolitički projekat u kojem su u tome svi zajedno do poslednjeg Palestinca.

U svojoj srži, liberalna demokratija nije više neutralan politički, a možda nikada nije ni bila, ona sada predstavlja ogoljeni pakt kapitala i političke moći koji je vekovima proizvodio hijerarhiju, eksploataciju i nejednakost – samo u rafiniranijem, civilizovanom obliku. Demokratija je bila paravan za ono što je zapravo globalni sistem akumulacije i kontrole. Zapadni liberalni univerzalizam – koji pretpostavlja jednakost – razbijen je upravo na mestima poput Gaze. Ta selektivna empatija otkriva istinu da je liberalnodemokratska ideja uslovljena rasno, klasno i kulturološki. Ona vredi dok ne ugrožava kapital i moć, dok njena propast ne mora nužno značiti povratak u mrak, već, naprotiv – to može biti trenutak preispitivanja i revidiranja, trenutak kada shvatamo da je demokratija moguća – a možda usuditi se i reći suštinski prava – samo izvan logike kapitala. U suprotnom će se večno lutati u ovom limbu u kojem će se konstatno javljati fašizam kao sistematizovana reakcija odbrane krupnog kapitala kroz procese dehumanizacije nepodobnih, militarizacije masa i hijerarhijske, rasne ili klasne dominacije nad drugima. I time možemo da zaključimo, onda se jasno vidi da se svet između Gaze i Ukrajine nalazi u fazi njegove globalne rekonfiguracije i pokušaja adaptiranja neofašističkih ideja u novom dobu. Antifašizam – ako se tako može reći – danas znači borbu protiv svih tih mehanizama koji proizvode katastrofizaciju naših života i prepoznavanje svih vukova u jagnječim kožama, bez obzira dolaze li iz Moskve, Vašingtona, Tel Aviva ili Beograda.



Zlatoje Martinov<sup>1</sup>

„SVETO TROJSTVO“ – NACIONALIZAM,  
POPULIZAM, SUVERENIZAM:  
TRI IZRAZA ISTE SUŠTINE - NEOFAŠIZAM

U ovom radu obradićemo pojmove *populizam*, *nacionalizam* i *suverenizam* koji su danas u frekventnom opticaju i koje smatramo izvorom novih otvorenih ili latentnih oblika fašizma i nacizma. Uz analizu dostupnih izvora i literature ukazaćemo na velike sličnosti današnje krize neoliberalnog kapitalizma sa krizom iz dvadesetih i tridesetih godina 20. veka u kojoj je i tada upravo ovo „sveto trojstvo“ odigralo ključnu ulogu.

*Teorijske osnove populizma, nacionalizma i suverenizma*

su u tesnoj vezi i empirijski i konceptualno. **Populizam i nacionalizam** Mnoge od najprominentnijih populističkih politika danas, jesu u suštini nacionalističke – uključujući i populističku krajnju desnicu – a nacionalizam najčešće u sebi sadrži populističku, narodnjačku, komponentu. Narodnjaštvo - koje je istorijski izvor populizma - i zapadnjački liberalizam su asolutno nespojivi. Stoga se populizam mnogo više oslanja na totalitarne i neliberalne ideologije.

---

<sup>1</sup>Mr Zlatoje Martinov, Magistar ekonomskih nauka. Publicista i pisac, osim književnim, bavi se istorijskim i politikoloskim temama. Objavio je više radova u književnim i naučnim časopisima kao i nekoliko knjiga iz pomenutih oblasti. Bio je glavni urednik beogradske „Republike” lista građanskog samooslobođanja (2010-2015). Trenutno je predsednik Saveza antifašista Srbije.

Na ovom mestu je prilika da u kraćim crtama ukažemo na važnost razlikovanja istorijski poznatih oblika nacionalizma (etnički nacionalizam i tzv. građanski nacionalizam)

Nema sumnje da je nacionalizam, i u tome se slažu mnogi, moderna pojava o kojoj se ne može ozbiljno govoriti pre početka Novog veka, odnosno industrijske i velike Francuske revolucije. Nacija je revolucionisala društveni i ekonomski razvoj i predstavljala pozitivnu pretpostavku stvaranja savremenih političkih društava. Marks je takođe naglašavao taj pozitivni karakter nacije kao fenomena, ali je na nju gledao kao na istorijski prolaznu kategoriju, ali i važnu pretpostavku za sveukupni civilizacijski razvoj u određenoj etapi ljudskog društva.

U najvećem broju teorija na Zapadu govori se o političkoj odnosno građanskoj naciji. Još je Hans Kon (Hans Kohn) svojom teorijom o dihotomnosti shvatanja nacije utvrdio da građanski nacionalizam nije u suprotnosti sa afirmacijom ideje o jedinstvu čovečanstva i sa idealom individualne slobode. Naprotiv, nacionalizam koji je nastao u doba Prosvetiteljstva u XVIII veku, pretežno je bio politički pokret za ograničavanje moći feudalnog monarha i za osiguranje građanskih prava i sloboda. Tako je Francuska revolucija konstituisala današnju modernu francusku naciju. Cilj takvog nacionalizma bio je stvaranje buržoaskog liberalnog društva koje afirmiše individualne sposobnosti i odgovara modernom tehničko-tehnološkom napretku i kapitalu koji sve više jača.

Ali Nemačka, iako na Zapadu, odudara u tom pogledu od ostalih zemalja. Nacionalna razjedinjenost i težnja da se brojne male nemačke države ujedine i stvore jedinstvena nemačka nacija pod pruskom upravom, stvorili su tokom XIX veka kod Nemaca jak nacionalni romantičarski pokret kako u umetnosti tako i u politici. Sličan romantizam u gotovo podudarnom vremenu kad i nemački, vladao je kod razjedinjenih Italijana. Garibaldijev

ustanak rasplamsao je nacionalna osećanja. I kod konačno ujedinjenih Nemaca i Italijana prevladao je *etnički* tip nacionalizma nasuprot građanskom<sup>2</sup>.

Potencijali etničkog nacionalizma za razvoj demokratskih odnosa u društvu su minorni. Zato se u njemu neretko javljaju ideje ekonomske i kulturno-verske autarhije, potpunog odbacivanja liberalnih vrednosti, insistiranje na konzervativnim verskim načelima o jačanju duha, a ne tela, a kod naroda Istoka (Rusija i balkanske državnice) čak se neretko poriče važnost ekonomskog napretka i lagodnost ovozemaljskog života, zagovara se skromnost ne samo u moralnom već i u ekonomsko-materijalnom smislu, koja je čoveku dovoljna za puko preživljavanje i za pripremu duha za „carstvo nebesko“<sup>3</sup>.

Generalno, ovaj tip nacionalizma veliča kolektivni duh nacije kao *organski nedeljive celine*<sup>4</sup>. Etnički nacionalizam je zato težio da u sopstvenoj tradiciji traži ne samo potvrdu svog „izvornog“ identiteta, već istovremno i potvrdu razlikovanja od drugih naroda. I tu se već začinju koreni fašizma i nacional-socijalizma. Takva shvatanja, dakle, predstavljala su idealnu podlogu za razvoj nacifašizma. Potenciran teškom ekonomskom krizom, on se i dogodio upravo u Italiji i Nemačkoj.

***Suverenizam***, pak, sve više postaje *ideologija* za mnoge populističko-nacionalne grupacije koje ga smatraju najvećim dobrom koje se mora štiti. Stoga ovakav vid suverenizma koji danas dominira u krajnjoj desnici možemo slobodno definisati kao vid *apsolutizacije države i nacije*. Naime, to su slučajevi kada država odbija da prenese deo svog suvereniteta na neku nad-

<sup>2</sup> Zlatoje Martinov, „Interpretacije teorija o nacionalizmu“, *Republika*, god.19, br. 412-413, Beograd, septembar 2007, s.5

<sup>3</sup> Isto, 6

<sup>4</sup> Organicističke teorije su tipične i za fašizam i za nacizam i neizostavan su deo njihove ideologije.

nacionalnu organizaciju odnosno integrativnu zajednicu, ili ako ga je u nekom periodu i prenela, sada se trudi da svoj suverenitet povrati.

Simbolizovana retorikom o preuzimanju kontrole nad sopstvenom teritorijom, ova nova ideologija teži da odbaci slobodnu trgovinu braneći se oštrim protekcionističkim merama, kao i da vrši, neretko čak i dramatično antihumanu, kontrolu svojih granica u suočavanju sa migracijama<sup>5</sup>.

U kombinaciji sa nacionalizmom i populizmom suverenizam čini pogodnu osnovu za stvaranje ekonomske autarhije i političke autoritarnosti, a istorijski primeri, kako znamo, pokazuju da takva samodržačka društva lako skliznu u istinski totalitarizam.

## 2. Istorijski fašizam i nacizam

*Fašizam i nacionalsocijalizam*, pak, treba karakterisati isključivo kao *istorijske kategorije*, što znači da pod fašizmom podrazumevamo isključivo italijanski fašizam, a pod nacionalsocijalizmom isključivo nemački nacizam. Kada je tridesetih godina 20. veka većina evropskih desničara prihvatila ideje fašizma i nacizma, i docnije njihove zemlje bile fašizirane, u tim zemljama su postojale samo *različite varijante* izvornog fašizma odnosno izvornog nacizma koje su bile uslovljene istorijskom, društvenom i i kulturnom osobenošću svake države pojedinačno.<sup>6</sup>

---

<sup>5</sup>Primeri postavljanja visokih žičanih ograda i pretnja da će u nju biti sprovedena električna struja kao i neviđena brutalnost granične policije prema migrantima iz azijskih i afričkih zemalja, karakterisali su mnoge zemlje, a naročito Orbanovu Mađarsku 2015. godine.

<sup>6</sup>Baš kao i danas: fašizam i nacizam u istorijskom smislu ne postoje, ali postoje njihovi pojavni oblici, njihovi pojedini elementi u mnogim državama Evrope i sveta. Putinizam i trampizam su vrlo bliski ovim dvema ideologijama. Ono što im je svima zajedničko *i onda i danas* jeste autoritarnost, borba protiv komunizma i liberalne demokratije.

I jedan i drugi pokret, i fašizam i nacionalni socijalizam (docnije po osvajanju vlasti postaju društveni i politički sistemi) imaju svoj izvor u u *nacionalizmu* a nastali su u periodu svetske krize kapitalizma. Oni dakle izviru iz kapitalizma odnosno njegovih najvećih kriza koje se ciklično i zakonomerno javljaju kako je to utvrdio Marks još u 19. veku. Iako fašizam i nacizam prividno izgledaju kao opoziti kapitalizmu, oni ga ne ukidaju već ga smeštaju u nacionalne okvire: rad i kapital prilagođavaju državnim ( u slučaju fašizma) odnosno nacionalnim interesima (u slučaju nacizma). To stoga što je multinacionalna odnosno transnacionalna osobina kapitala („Kapital ne zna za naciju“ – K.Marks) u direktnoj suprotnosti sa ideologijom i nacional-socijalizma i fašizma jer je njihova ideološka osnova ekskluzivni nacionalizam; bez političkog i ekonomskog nacionalizma nema fašizma ni nacizma. Nacionalizam i autoritarnost njihove su zajedničke su karakteristike.<sup>7</sup> Naime kad se nacionalizam razdvoji od univerzalnih moralnih postulata (poštovanje drugih naroda i njihove kulture i tradicije) i postane *ekskluzivan* zasnovan na superiornosti plemena, rase i istorijske tradicije i koji funkcioniše na načelima nacionalne izuzetnosti, postaje vrlo blizak ovim dvema ideologijama.

O visokom stepenu sličnosti ove dve ideologije i dva politička sistema govore i nemački nacisti još dok nisu preuzeli vlast u Nemačkoj.<sup>8</sup> Tako se tokom procesa pred minhenskim sudom dvadesetih godina XX veka, Hitler u svojoj odbrani pozivao na Musolinija, tvrdeći kako njegov nacional-socijalistički pokret nije teroristički, već legitiman politički pokret koji zagovara politički i ekonomski sistem koji postoji u Italiji sa kojom i

---

<sup>7</sup> Nisu svi nacionalisti fašisti i nacisti, ali susvi fašisti i nacisti - nacionalisti.

<sup>8</sup> Ipak u Trećem Rajhu nikada nisu svoj sistem nazivali fašizmom niti sebe fašistima, već isključivo nacionalsocijalizmom (Nationalsozialismus), a sebe nacionalsocijalistima.

Vajmarska Nemačka održava diplomatske odnose.<sup>9</sup> Već na vlasti, Hitler je 1935. godine napisao predgovor za nemački prevod jedne italijanske knjige o fašizmu<sup>10</sup> i tu izjavio da se ne može sporiti unutrašnja srodnost italijanskog i nemačkog viđenja nove ideje o državi i društvu.

Iste godine i Jozef Gebels (Joseph Goebbels) objavljuje brošuru „Fašizam i njegovi praktični rezultati“. On nedvo smi sleno daje prioritet fašizmu kao prvom pokretu „koji je bacio na kolena marksizam ne iz reakcionarnih već iz socijalnih motiva” i veoma je impresioniran totalitarnom voljom fašizma koji je „vaspitanje omladine i narodnih masa, ali i umetnost, književnost, film i arhitekturu s takvom odlučnošću stavio u službu novog jedinstva partije i države, da prednjači deset godina ~~Nacion~~ ~~Nemačko~~ ~~Kiml~~ (1922) i preuzimanja vlasti, Musolini

još izvesno vreme toleriše postojanje drugih političkih stranaka i parlamentarni život, sve dok nije učvrstio svoje pozicije. Već 1925.

godine uvodi se fašistička diktatura i ukida parlamentarizam.

Italijanska privreda dobija oblik državnog kapitalizma, vrši se koncentracija i centralizacija kapitala, ne dozvoljava se njegov izlaz iz zemlje. Nastale su organizacije radnika i kapitalista u pojedinim privrednim granama nazvane korporacijama čiji je zadatak bio da na nacional-patriotskoj osnovi regulišu radne odnose. Ideju o korporativnoj državi Musolini je preuzeo od Žorža Sorela.<sup>12</sup> Osnovni cilj je bio eliminisanje klasa i klasne borbe i stvaranja mira u državi, socijalne sigurnosti i solidarnosti svih

---

<sup>9</sup> Ernest Nolte, *Fašizam u svojoj epohi*, Prosveta, Beograd, 1990. s. 145

<sup>10</sup> Reč je o knjizi Vinćenca Meletija (Vincenzo Meletti) *Wesen, Wollen, Wirken des Faschismus*, Berlin, 1935.

<sup>11</sup> Joseph Goebbels, *Der Faschismus und seine praktischen Ergebnisse*, Berlin, 1935., s.35

<sup>12</sup> Todor Kuljić, *Fašizam*, Nolit, 1977., s.78

staleža (aristokratije, buržoazije, radništva i seljaštva) na osnovici ideje da jedina „klasa“ treba da bude ceo italijanski narod. U korpo rativizmu vlasnici kapitala se eufemistički nazi vaju poslodavcima, a radnici posloprimcima i svi moraju biti među sobno solidarni u ime višeg nacionalnog cilja. Da bi državna odnosno partijska kontrola privrede bila potpuna od 1934. godine uvedena je planska privreda.

Nemački nacionalni socijalizam (nacizam) od 1933. godine sledi gotovo sve političke, ekonomske i društvene oblike italijanskog fašizma. Osnovna razlika sastoji se u činjenici da Hitlerova Nemačka nema korporativni sistem kao Italija. Nemačka umesto toga gradi narodnu zajednicu (*Volksgemeinschaft*) u kojoj postoje samo pripadnici nacije (Nemci) a ne staleži kao u Italiji. Formira se „Nemački front rada“ (*Deutsche Arbeiterfront*) u kojem kapitalisti i radnici ne smeju biti klasno suprotstavljeni, već uz nadzor države uređuju svoje interese koji, pak, moraju biti potpuno usaglašeni sa opštim interesima nemačkog naroda. Narod je navodno neprikosnoven, država sa svojim institucijama je tu da služi narodu, a Pokret nacional-socijalista oličen u partiji (NSDAP) upravlja državom u ime naroda, na način da „svakom pripadniku nemačke nacije omogući socijalnu pravdu“<sup>13</sup> Kao i u Italiji i u Nemačkoj je 1934. godine uvedena planska privreda i redovni četvorogodišnji planovi.

Van socijalno-ekonomske sfere, nemački nacionalni socijalizam se od italijanskog fašizma razlikuje i po tome što zagovara *rasizam i antisemitizam* kao i potpuno istrebljenje čitavih „rasno nečistih“ naroda. Fašizam načelno nema rasističku osnovu i tek 1938.godine Musolini, očito nakon velikog političkog uspona

---

<sup>13</sup>„Iščupati iz korena marksistički materijalizam i finansijsku kapitalističku pozadinu iz nemačkog života, to je ona velika misija novog pokreta nemačkih radnika, koji će, kad to postignu, steći pravo da određuju svoju sopstvenu budućnost.“ Videti: Alfred Rozenberg, *Mit dvadesetog veka*, Metaphysica, Beograd, 2013., s.19

Hitlera i u želji da ne zaostane za njim, u jednom svom govoru u Bolonji, prvi put upozorava italijanske Jevreje da moraju biti lojalni građani ako žele da i dalje žive u Italiji.<sup>14</sup> Masovnih progona Jevreja nije bilo, ali to ne znači da nije bilo slučajeva njihove diskriminacije u javnom i društvenom životu fašističke Italije. U fašizmu nisu kao u nacizmu postojale plinske komore za Jevreje (premda je bilo logora za sve protivnike fašizma bez obzira na nacionalnost), niti je rasna misao imala veći značaj. Fašizam je uvek više jačao Državu nego Naciju, dok je nacionalni socijalizam činio upravo obratno<sup>15</sup>. Pokazaće se čak da je nacional-socijalizam bliži Morasovoj Francuskoj akciji (L' Action Francaise) nego fašizmu te da se na neki način može posmatrati kao sinteza ova dva starija pravca.<sup>16</sup> Privatni kapital ni fašizam ni nacional-socijalizam ne samo da nisu ukinuli, nego su ga naprotiv stimulisali i bili u simbiozi sa njim. Musolini sa Anjelijem vlasnikom Fijata, a veliki nemački kapitalisti poput Krupa (Krupp), Tisena (Tüsen), Boša (Bosch), Meseršmita (Messerschmit), Šafta (Schaft), Simensa (Siemens), Krauha (Krauch) zauzimali su značajna mesta u „Generalnom savetu nemačke privrede“, potpuno se potčinjavajući političko-

---

<sup>14</sup> U oktobru 1938. godine doneti su u Italiji rasni zakoni po ugledu na Nemačku, ali nisu bili striktno sprovedeni. Italijanski ministar spoljnih poslova Galeaco Čano (Galeazzo Ciano) u svom dnevniku pod datumom 3. decembar 1937. beleži: „Smatram da nama ne ide u račun da se kod nas razmahne hajka protiv Židova. Kod nas to pitanje ne postoji. Malo ih je i osim izuzetaka, dobri su.“ (Galeazzo Ciano, *Dnevnik I (1937-1938)*, NIP Zagreb, Zagreb 1954. s.43)

<sup>15</sup> Deviza fašizma je bila „Tutto nello stato, nulla contro lo stato“ (Sve za državu, ništa protiv države) up. Ernest Nolte, nav. delo, s. 230., dok je Hitler, sasvim suprotno, 1933.godine, na početku svoje vladavine radnicima u Kelnu poručio: „Neće odsad nama upravljati Država, već naša Partija. Mi smo država!“ up. Radovan Pavić, „Hitlerovi govori 1922-1939-1943“, u: *Politička misao*, vol. XXI, br. 4, Zagreb, 1984.

<sup>16</sup> Ernest Nolte, nav. delo, s. 285

ideološkoj moći nemačkog nacizma, ali umnogome određujući njegov ne samo društveno-ekonomski nego i militaristički karakter. U ovom potonjem se najviše isticao krupni bankarski magnat Herman Jozef Abs (Hermann Joseph Abs), koji je zastupao „najdrastičniju koncepciju organizovanja i finansiranja privrede prema modelu racionalno planiranog rata“.<sup>17</sup>

I fašizam i nacionalni socijalizam su zapravo bili ogledalo kapitalističkog društveno-ekonomskog sistema krizno ogoljenog u teškim protivurečnostima sopstvenog bića. Oni su bili neka vrsta autoimune bolesti iscrpenog modela liberalnog kapitalizma. Pokušaj njegovog „ozdravljenja“ destrukcijom svih liberalnih i demokratskih vrednosti, njegovom „nacionalizacijom“ i sprečavanjem postojanja svake nadnacionalne strukture i internacionalne solidarnosti radnika i ljudi uopšte, kao i militarizacijom privrede i društva, ne samo da nije uspeo, nego je doveo čovečanstvo do katastrofe dosad neviđenih razmera.

Ova teorijska distinkcija između fašizma i nacionalizma (nacizma) čini nam se sasvim opravdanom upravo stoga što se u kolokvijalnom govoru, u najširoj javnosti ali i u naučnim krugovima termin fašizam koristi i za nemački nacional-socijalizam odnosno nacizam. Kako smo prethodno već istakli<sup>18</sup>, Nemci sebe apsolutno nikada nisu zvali fašistima već isključivo i jedino nacionalsocijalistima.

Opravdanje za poistovećivanje termina fašizam i nacizam moglo bi se naći u činjenici njihove najtešnje saradnje u izazivanju najrazornijeg rata u dosadašnjoj ljudskoj istoriji. Stoga bi termin *nacifašizam* možda najviše odgovarao njihovim ideološko-političkim oblicima jer se oba sistema mogu definisati kroz nekoliko zajedničkih obeležja: a) autoritarna nacionalistička država, b) autoritarni vođa (Führer, Duce), c) unutrašnja represija („ripresa

---

<sup>17</sup> Todor Kuljić, nav. delo, 128

<sup>18</sup> Videti fusonotu 7

totale“) d) ekonomski i socijalni nacionalizam, i e) rasizam i antisemitizam naročito u slučaju Nemačke (teorija krvi i tla, tzv. Blut und Boden) i f) zakonomerna težnja za teritorijalnom ekspanzijom i ratovima radi ostvarenja „životnog prostora“ (nemački *Lebensraum*) odnosno italijanskog gospodstva nad Sredozemljem (*Mare Nostrum*).<sup>19</sup>

*Rast i širenje popularnosti fašističkog i nacional-socijalističkog društvenog modela u Evropi i kod nas (1929-1939)*

Teške posledice koje je Prvi svetski rat ostavio u mnogim evropskim zemljama pre svega zbog razaranja privrede koje se ogledalo u padu industrijske i poljoprivredne proizvodnje što je sa svoje strane tih prvih poratnih godina izazvalo oskudice svih vrsta pa i glad, potom siromaštvo dobrog dela građana čak i onih u najrazvijenijim zemljama, socijalni bunt i krvavo ugušene revolucije u Mađarskoj i Nemačkoj, kao i neuspeh inter ven cionističkih snaga da uguše Lenjinovu boljševičku revoluciju u Rusiji, nagonile su evropsku buržoaziju na sve tešnje veze sa desničarskim, konzervativnim partijama.

Musolinijevo ustoličenje u Italiji, mnogima je izgledalo kao prilika da se Evropa usprotivi daljem širenju radničkog pokreta i spreči uticaj boljševičke Rusije na evropsku radničku klasu. A kad je oktobra 1929. godine došlo do Velike svetske ekonomske krize, totalnog sloma na svetskim berzama, do svojevrsne hiperprodukcije koja je značila novo opadanje proizvodnje, otpuštanje

---

<sup>19</sup> U svom eseju o Ur-fašizmu, Umberto Eko navodi čak 14 načela „večnog fašizma“: Nacionalizam, kult tradicije, antimodernizam, iracionalizam, neslaganje kao izdaja, strah od različitosti, kolektivna frustracija, sklonost ka teorijama zavere, konstantni borbeni duh, preziranje slabijeg, kult smrti, populizam, mačizam, novogovor. Up. <https://pecanik.net/vjecni-fasizam/> pristupljeno 10.10. 2025.

miliona radnika i mogućnost novih revolucionarnih vrenja, buržoaska Evropa je shvatila da se mora još intenzivnije i tešnje povezati sa krajnjom desnicom koja je sebe nazivala fašističkom koja je u Italiji već bila na vlasti i koja je zagovarala oštar prekid sa dotašnjim sistemom liberalne ekonomije i međunarodne trgovine kao i potpunu suverenost nacija i država.

Tako je, na primer, ukupan obim industrijske proizvodnje u svetu, u jednoj od najtežih godina tokom Velike depresije, iznosio 1932. godine manje od 75 odsto svetske proizvodnje u odnosu na 1928. godinu, dok je iste godine u Vajmarskoj Nemačkoj industrijska proizvodnja činila samo 54 odsto u odnosu na pretkriznu 1928. godinu. Usled tolikog pada proizvodnje za samo četiri godine, stvorena je ogromna nezaposlenost od čak 6 miliona radnika, pa je tu krizu i nezadovoljstvo širokih narodnih masa Hitlerova Nacional-socijalistička radnička partija (NSDAP) umešno koristila u borbi za osvajanje vlasti.<sup>20</sup>

Bilans Velike svetske krize samo u Sjedinjenim američkim državama pokazuje da je 60 miliona Amerikanaca bilo u bedi, 16.600 banaka je palo u stečaj i čak 12.700.000 ljudi je bilo nezaposleno.<sup>21</sup> O teškom stanju svetske ekonomije govori podatak

---

<sup>20</sup>Đušan Lukač, *Treći Rajh i zemlje jugoistočne Evrope I (1933-1936)*, Vojnoizdavački zavod, Balkanološki Institut SANU, Prosveta, Rad, Partizanska knjiga Ljubljana, Beograd, 1982., s. 17

<sup>21</sup>*Politika*, god. XXX br. 8802, 24. mart 1933.s. 4. U istom broju francuski novinar Žil Soerve piše za *Politiku* sledeće: „Najveća opasnost u krizi koja pustoši Sjedinjene Države je u tome što se predsednik ukazuje kao nekakav čudotvorac na koga se takoreći može kladiti na blagostanje i što bi najveća mana Amerikanaca strast za „gamblingom“, mogla da vaskrsne u jednom novom obliku zbog tog čoveka koga smatraju da je poslat od samog Proviđenja“.

Koliko samo sličnosti sa današnjim verovanjem dobrog dela Amerikanaca da je Donald Tramp navodni „spasilac Amerike“. Mada je teško porediti jednog razboritog Frenklina Ruzvelta sa čovekom kome su diktatura i totalitarizam bliži od demokratskih načela.

o padu međunarodne trgovine za više od trećine (38,5 %) u 1932. godini u odnosu na 1928. godinu, pri čemu su gotovo u istom procentu smanjeni i svetski izvoz (38,4%) i svetski uvoz (38,6%). Pad svetskog trgovinskog prometa uzrokovale su oštre protekcionističke mere većine država. Država i privreda se sve više poklapaju i postaju jedno.<sup>22</sup>

Od tada pa do početka Drugog svetskog rata, Evropu je preplavio talas opšteg uverenja da je liberalno-demokratski model kapitalizma pred završetkom svoje ere i da je na pomolu izgradnja novog političkog, društvenog i ekonomskog sistema kome će bitne elemente davati autoritarne odnosno nacionalne tj. suverene nističke države. Liberalizam, kao društveni sistem, po takvom uverenju, nužno se raspada jer ne može da drži na okupu podvojene čestice društva koje je razdelio njegov materijalistički i individua listički princip.

Hitlerova Nemačka i Musolinijeva Italija postale su tako uzor mnogima, a naročito tadašnjoj evropskoj desnici. Bio je to „nov pogled na svet” koji je favorizovao „monolitan narod, bez klasnih podela”, autoritarnog vođu, povratak tradiciji, porodici i religiji, nasuprot međunarodnom kapitalu koji „razara nacionalno biće i njegovu tradiciju”, ali i nasuprot marksističkom shvatanju socijalizma tj. internacionalističkoj klasnoj solidarnosti radnika. Bio je to takođe i pogled koji je favorizovao rasnu nacionalnu čistotu. Zagovarana je „Nova Evropa” ali kao „Evropa suverenih naroda”, a ne kao Evropa građana. U mnogim evropskim državama počelo se ozbiljno raspravljati o potrebi unutrašnjih reformi čiji je cilj prilagođavanje novoj konstelaciji snaga u Evropi. „Današnja Evropa je na izdisaju i na pragu smo stvaranja nove Evrope, Evrope suverenih nacionalnih država, zato dole sa angloameričkom kulturom, dole sa Engle-

---

<sup>22</sup> *Politika*, god. XXX br. 8867, 18. januar 1933. s. 1-2

skom, ta svetska imperija mora na kolena!” izjavio je egzaltirano norveški pisac, nobelovac Knut Hamsun 1939. godine.<sup>23</sup>

Dovoljno je samo pomenuti i opšte poznato oduševljenje engleskog kralja Edvarda VIII nacional-socijalizmom, njegovu skandaloznu posetu Hitleru (1937), doduše nakon abdikacije, uprkos žestokom protivljenju britanske vlade i samog kralja Džordža VI, kao i jaku pronacističku struju u engleskoj desnici tridesetih godina, baš kao i američki Kju Kluks Klan i brojne druge desničarske organizacije u SAD koje su izazivale incidente i rasne sukobe veličajući Hitlerovu rasnu politiku i zagovarali tzv. „belu Ameriku“. Konzervativna politička grupacija „America first“, zalagala se za izolacionističku politiku i bila je protiv mešanja SAD u evropski rat, protiv američke pomoći Britaniji, za saradnju sa Hitlerom i protiv ulaska SAD u Drugi svetski rat. Pomenimo i neke evropske desničarske partije i političke grupacije koje su tridesetih godina XX veka snažno podržavale Hitlera: belgijski Reksisti, finski Lapo-pokret, britanska Fašistička unija, španska Falanga, mađarski Strelasti krstovi, rumunska Gvozdena garda, Ruska fašistička partija Konstantina Roždajevskog, ustaše Ante Pavelića, Zbor Dimitrija Ljotića u Kraljevini Jugoslaviji i drugi.

---

<sup>23</sup>Nisam vrijedan da svečano govorim o Adolfu Hitleru. Bio je ratnik, ratnik za čovječanstvo i propovjednik evanđelja o pravima svih naroda. Predstavljao je pojavu reformatora najvišeg stupnja, a povijesna mu je sudba bila da je morao djelovati u vremenu najbesprimjerenije surovosti koja ga je na kraju oborila. Tako bi običan Zapadnoevropljanin trebao gledati na Adolfa Hitlera, a mi, njegovi bliski pristaše, priklanjamo glave pred njegovom smrću.”

Članak je izašao u ponedjeljak 7. maja 1945, u dnevnim novinama *Aftenposten* u Oslu, samo dan pre završetka Drugog svetskog rata.

<https://www.jergovic.com/subotnja-matineja/knut-hamsun-genij-u-hulji-2/>,  
Pristupljeno 10.03. 2019.

U takvoj atmosferi koja je vladala u celoj Evropi tog vremena, pod snažnim utiskom nemačkog „privrednog čuda“ ali i rastuće vojne moći, i kod nas su simpatije za autoritarno, populističko vladanje Hitlera iskazivali mnogi srpski intelektualci još tridesetih godina.<sup>24</sup>

U krugovima vlade Dragiše Cvetkovića vođene su česte diskusije o potrebi usklađivanja politike i privrede u skladu sa novim vremenom i promenjenim okolnostima.

Tako je na konferenciji u Vukovoj Gorici kod Karlovca sa predstavnicima Mačekove HSS održane 27. juna 1940, Cvetković izjavio: „Sadašnje međunarodne prilike toliko su izmenile ceo rad, kapital i sve ekonomske principe i doktrine, da se sasvim prirodno i kod nas sve starije teorije i raniji pogledi na život moraju iz osnova menjati. Pri rešavanju radničkih i socijalnih pitanja moraju se u obzir uzimati rezultati nemačkog nacionalnog socijalizma i italijanskog korporativnog sistema.“<sup>25</sup> U diskusiji o ekonomskim i socijalnim reformama došlo je do izražaja gledište da njihov nosilac mora biti „jaka nacionalna država“ i da umesto liberalne treba biti uvedena planska privreda kao u Nemačkoj i Čekoslovačkoj. Cvetkovićevu ideju da Jugoslavija postane korporativna država podržao je „Jugoslovenski radnik“, organ JUGORASA, u svom tekstu pod naslovom „Korporativna država“. U tekstu se veli: „Odavno je trebalo biti svima jasno da naša zemlja ne može da izdrži nikakvu utakmicu na čelu sa starim mehanizmom liberalne privrede u kojoj su sve nacionalne vrednosti podređene interesima profita.“<sup>26</sup>

---

<sup>24</sup>Navešćemo samo neke od najpoznatijih: Dimitrije Ljotić, Vladimir Velmar Janković, Branimir Maleš, Đoko Slijepčević, Nikolaj Velimirović, Miloš Crnjanski, Sima Pandurović, Vladimir Vujić, Svetislav Stefanović, Ljubomir Micić, Velibor Jonić, Miroslav Spaljković, Dimitrije Najdanović, Boško Tokin, Lazar Prokić...

<sup>25</sup> *Politika* br. 11518, 28. 06. 1940.

<sup>26</sup> *Jugoslovenskiradnik*, 6.07.1940

Provladin list „Vreme“ smatrao je da prilagođavanje novom poretku u svetu stvar koja je izvan svake diskusije. „Stara Evropa je pokazala nesposobnost, a nova je u stvaranju. Nova načela će vladati evropskim političkim i ekonomskim životom, a teško državi koja se na vreme ne prestroji na nov ekonomski poredak već ostane zavorena u sistemu liberalno-tržišnog načina privređivanja i usled tržišnih zakonitosti i kapitalističkog profita potpuno izvrgne svoju nacionalnu privredu katastrofi. Nemačka i Italija su danas svetionici suverenizma, nacionalnog socijalizma, brige za socijalni položaj svojih radnika i seljaka, svog naroda, nasuprot surovosti internacionalnog kapitala.“<sup>27</sup>

Ni Cvetkovići koalicioni partneri iz Mačekove Hrvatske seljačke stranke nisu zaostajali u hvaljenju ekonomsko-socijalnog sistema Nemačke i Italije. Tako je „Hrvatski dnevnik“, organ HSS pisao: „Nova Europa mora postati ekonomskom i političkom zajednicom na sreću i velikih i malih naroda. Njemačka i Italija ostvarit će ono, što nisu mogle učiniti niti Amerika, niti Velika Britanija i Francuska, nosioci starih koncepcija.“<sup>28</sup>

\* \* \*

I fašizam i nacionalni socijalizam bili su dakle *reaktivni* fenomeni odnosno proizvod su opšte krize i dekadencije liberalnog kapitalizma koja je vladala uoči i nakon Prvog svetskog rata kao i tokom i nakon Velike svetske ekonomske krize iz 1929.godine. Prihvatanjem fašizma i nacizma kao mogućeg izlječenja politički, ekonomski i moralno obolele Evrope i sveta, otišlo se u drugu krajnost, u totalitarističke vode. Znamo kako se sve završilo.

---

<sup>27</sup> Vreme 11. 07. 1940.

<sup>28</sup> *Hrvatski dnevnik*, br. 1495, Zagreb, 29. 06. 1940.

Ovakvi stavovi prirodno su doveli do fašizacije razbijenih delova Kraljevine Jugoslavije 1941. i stvaranja NDH. (Up. Zlatoje Martinov, *NDH i Nedićeva Srbija, sličnosti i razlike*, Orionat, Beograd 2018.)

#### *4. Savremeni oblici fašizma i nacizma*

Frapantna sličnost današnjeg haosa u međunarodnom poretku sa nekadašnjim prilikama ukazuje na veliku političku, ekonomsku, društvenu i moralnu krizu kojoj upravo svedočimo, pa samim tim i na opasnost od pojave recidiva nacifašizma odnosno njegovih novih oblika. Pojačano je delovanje radikalne ili „nove desnice“ koja se kao i tridesetih godina 20. veka protivi slobodnoj trgovini; uvode se protekcionističke mere oličene u gotovo 100-tnim carinama, postoji jako protivljenje svakom obliku nadnacionalnih integracija, zagovara se obnova apsolutnog suverenizma nacija, (Putin, Tramp, Orban, Fico) glorifikuje se nacija kao izvor i utoka svega postojećeg (Rozenbergov nacistički ideal), zagovara se povratak tradiciji i borba protiv svakog oblika modernizma (osim tehničko-tehnološkog) kao tobože tuđeg i neprihvatljivog nametanja. I naravno sasvim otvoreno se neguju rasizam i ksenofobija pre svega u odnosu na migrante iz azijskih i afričkih zemalja.

##### *4.1. Radikalna(alternativna) desnicau Americikao oblik novog nacifašizma*

Opet je, kao nekad, jedna velika ciklična kriza savremenog svetskog kapitalizma, ovoga puta ona iz 2008. godine, iznedrila ili možda bolje reći samo ogolila ogromne probleme ne samo u socijalnoj sferi kod najrazvijenijih država Zapada već i one na svetskoj političkoj sceni. O socijalnom stanju stanovništva, pre svih radničke klase i srednjeg sloja, njihovoj sve izraženijoj pauperizaciji i s druge strane bogaćenju tankog sloja grupe korporacijskih i bankarskih vlasnika i menadžera, o rastućoj neza po slenosti i rastu kriminala i korupcije, dosta je pisano u svetu i kod nas. Osim opšteg pogoršanja životnog standarda, pojavili su se i brojni strahovi: strah od terorizma, od različitosti i drugosti naročito u slučajevima povećanih migracionih kretanja stanovništva Bliskog

istoka i sa afričkog kontinenta ka Evropi, strah od gubljenja nacionalnog i rasnog identiteta i sl.

Savremeni svet je baš kao i pre devedeset godina ušao u stanje društvene i političke neizvesnosti, straha od budućnosti i opšte konfuzije. Evropska i svetska levica decenijama unazad stigmatizovana, još je uvek fragmentarna i bez ozbiljne organizacije. Stare, pak, buržoaske demokratije (SAD, EU) suočene sa iscrpećnom modelom organizacije privrede i društva, sve više gube uticaj na društvo i politiku. Klasična desnica nema više rešenja za nagonilane ekonomske i socijalne probleme u svojim društvima i sve više trpi kritiku novih ekstremnijih snaga oličenih u tzv. *alternativnoj desnici* (skr. „Alt-right“) nastaloj početkom ovog veka u Americi, a nakon krize iz 2008. godine jako raširenoj i u Evropi. Knjigom Džemsa Hantera *Kulturni ratovi – borba za definiciju Amerike* (1991) počinje era reafirmacije konzervativizma u SAD, a samim tim i uspon ove *nove desnice* kao novog političkog fenomena. Sam naziv, alternativna desnica duguje jednom od svojih osnivača, Ričardu Spenseru, koji je 2008. godine osnovao internet sajt sa ovim imenom.

Šta je zapravo „alternativna desnica“?

Prema „Manifestu Alt-Right“, alternativna desnica se zalaže za povratak konzervativnih vrednosti u SAD, i za tzv. „kulturni rat“ protiv globalizma i svih oblika univerzalizma poput, multikulturalnosti, otvorenog društva, ljudskih prava, feminizma a za *jačanje države i moralnog preporoda nacije*. Posebno ističu značaj obnove patrijarhalnog hrišćansko vaspitanja mladih, antiglobalizam i antiislamizam. Oni polaze od stavova svog duhovnog oca Patrika Bjukenena, američkog sociologa, koji smatra da je kulturni rat stara američka desnica izgubila još šezdesetih godina XX veka tzv. kulturnom revolucijom koja je donela ukidanje rasne segregacije, dovela do emancipacije američke žene, uvela seksualne slobode oličene u hipi pokretu i tzv. seksualnoj revoluciji. Tada

su, po njemu, nestale tradicionalne vrednosti američkog društva i počelo je razaranje braka i porodice.<sup>29</sup>

Tadašnji liberali, pacifisti i borci protiv vijetnamskog rata, zagovarali ljudskih prava i sloboda, ali i levičari svih vrsta iz redovane nezavisnih intelektualaca, potvrdnjama Bjukenaena, preuzelisukulturne medijske institucije američkog društva. Za propast američkog konzervativnog društva Bjukenaen krivitzv. Frankfurtsku filozofsku školu koja se iz Evrope krajem pedesetih godina seli u Njujork (Adorno, From, Markuze) i koja je, „posejala ideje globalizma, internacionalizma i marksizma“.<sup>30</sup>

U „Manifestu“ se optužuju stari desničari (veći deo republikanaca) za „izdaju“ konzervativizma koji je do šezdesetih godina krasio tradicionalno američko društvo u kome je dominirala bela populacija, vladao kult porodice, pobožnost, moral, ali i kapital koji senije selio iz Amerike već jedoprinosio američkom prosperitetu, i danasve vlada je jaka nacionalna emocija. Jak vladar, jaka država, slab parlament, sloboda medija koja bi štitila isključivo patrijarhalne i patriotsko-nacionalne vrednosti i tradiciju, glavni su politički ciljevi alternativne desnice.

*Alt-right*-u i u SAD i u Evropi najveći uzor je ruski predsednik Vladimir Putin, koji, ponjima, vraća dignitet svojoj naciji, vojno i politički je jača i neguje tradicionalne, patrijarhalne vrednosti. U političkom smislu on vlada praktično bez parlamenta (iako parlament formalno postoji), dakle autokratski, čvrstom rukom, što je takođe ideal alternativne desnice na Zapadu. Putin je velik protivnik liberalne demokratskog poretka.<sup>31</sup> Marina

---

<sup>29</sup> *Garrick Bachman, How American sovereignty and social justice are being sacrificed to the gods of the global economy*, Little Brown, Boston, 1998. p.67

<sup>30</sup> Isto, 69

<sup>31</sup> „Liberalizam je prevaziđen, nadživeo je svoju svrhu“, rekao je Vladimir Putin na samitu G-20 u Japanu 2019. godine. „Liberali ne mogu jednostavno da diktiraju bilo šta bilo kome“. On je dodao da je liberalizam u sukobu s

Lepen, Viktor Orban, Andrej Babiš i Gert Vilders su takođe omiljeni političari alternativne desnice. Od intelektualaca uzori su im Osvald Špengler i njegovo delo *Propast Zapada*)<sup>32</sup>, Karl Šmit, Aleksandar Dugin, Patrik Bjukenen i drugi.

Alternativna desnica, kako vidimo, ne usmerava svoj front borbe samo protiv levice odnosno „neomarksističke opasnosti“, već i protiv neoliberalnog kapitalizma „koji svojom globalizmom poništava tradicionalne nacionalne vrednosti“. U Manifestu se veli: „Globalistički kapital neprestano radi na rušenju suverenosti i rastakanju američke države i nacije. Nacija i vera su ugrožene“. Oni, međutim, ne zagovaraju ukidanje kapitalizma kao eksploatatorskog društveno-ekonomskog sistema, naprotiv, samo žele da on kao sistem služi sopstvenoj naciji.

Zato su u američkoj predizbornoj kampanji 2016. godine alternativni desničari ne samo oni iz SAD nego i iz Evrope, a Putin posebno, mnogi tvrde čak i direktnim mešanjem u izbore, davali ogromnu podršku Donaldu Trampu verujući da će on „spasiti naciju“ i „Ameriku opet učiniti velikom“. Tramp, protivnik demokratskih načela, populista, suverenista i nacionalista sklon autoritarnom načinu vladanja puki je proizvod višegodišnjeg previranja u američkom društvu usled političke, društvene i ekonomske krize.

---

„interesima ogromne većine stanovništva jer zasenjuje naciju, kulturu, tradiciju i tradicionalne porodične vrednosti miliona ljudi koji čine glavnu svet- sku populaciju“. Videti: <https://www.nedeljnik.rs/putin-liberalizam-je-prevaziden-nadziveo-je-svoju-svrhu/> 28.06.2019.

32

Ovde je neophodno dodati da Osvald Špengler nije „protiv Zapada“ u smislu u kojem su to levičari i krajnji desničari, dakle u ideološkom smislu. On uopšte i nije „protiv Zapada“, već u svom obimnom kapitalnom delu samo ukazuje na njegovu dekadenciju i na neminovni kraj zapadne civilizacije („kojoj i sam pripadam“ kako na jednom mestu kaže) koja je trajala hiljadu godina što je, po njemu, optimum trajanja neke civilizacije.

Još tokom Trampove prve predizborne kampanje (2016) alternativna desnica je u svoj program uključila i klasni momenat: borbu za radnička prava, ali uglavnom za *američke bele* radnike. Zagovornici su, naime, dostojanstva belog čoveka i bele Amerike jer veruju kako je prilivom imigranta iz Latinske Amerike, Azije i Afrike ugrožen američki nacionalni i rasni identitet. To je sada, 2025. godine, i službena politika SAD-a.

#### 4.2. *Radikalna desnica u Evropi*

Evropsku politiku na početku dvadeset prvog veka karakterišu obrasci izborne nestabilnosti, uz ekonomsku i tekuću izbegličku krizu. To je omogućilo populističkim strankama na krajnjoj desnici da iskoriste izborne neuspehe mejnstrim partija levog centra i umerenih desnih partija. „Sveto trojstvo“ *populizam-nacionalizam-suverenizam* povezuje globalizaciju sa Evropskom unijom. To je stoga što samo postojanje Evropske unije kao nadnacionalne organizacije, po mišljenju nove desnice, potkopava temelje nacionalnih država. Radikalni desničari Evropsku uniju smatraju kulminacijom globalizma odnosno slobodne trgovine i slobodnog kretanja kapitala, ali i migracijâ, čega se nacionalisti i populisti plaše. <sup>33</sup>

Radikalna desnica (populisti, nacionalisti, suverenisti) unazad deset-petnaest godina ostvarila je najveće izborne pobeđe ne samo u istočnim zemljama EU ( u Mađarskoj Orbanov „Fides“, u Češkoj Babišev „ANO“, u Slovačkoj Ficov „Smer“) već i u razvijenim zapadnim zemljama EU u odnosu na levicu i stranke levog centra. Glavne stranke levog centra su pretrpele najveće gubitke.

Radikalna desnica čija je politika nosila značajne elemente nacifašizma značajno je iskoristila političku, ekonomsku i

---

<sup>33</sup> Kastoryano, Riva *An Identity for Europe; The Relevance of Multiculturalism in EU construction*. Palgrave Macmillan, 2009.p.

migrantsku krizu da izgradi veliku podršku u najširim masama.<sup>34</sup> Stvar se od 2015. godine kretala po principu akceleracije. Koliko su fašistoidni narativi krajnje desnice uzeli maha neka posluži primer Poljske u kojoj je na parlamentarnim izborima 2015. godine pobedila ekstremno nacionalistička stranka „Pravo i pravda“: svi novinari u državnim medijima, uključujući nacionalnu televiziju, dobili su momentalne otkaze, a na posao su vraćeni samo oni za koje se proverom utvrdilo da su „dobri Poljaci i katolici“ i da nisu „zaraženi virusom neoliberalizma i levičarenja“. Isto se desilo i u državnoj upravi, gde su svi koji su postavljeni za vreme prethodne, liberalne vlade, ekspresno zamenjeni kadrovima stranke „Pravo i Pravda“.

Objašnjenje za čistku koje je dao tadašnji ministar spoljnih poslova Vitold Vašikovski, u intervjuu za nemački radio, ima rasni element istorijskog nacizma. Naime poručio da je „prethodna, liberalna vlada gurala zemlju u smeru *mešovine kultura i rasa*, (podvlačenje Z.M.) ka diktaturi feministkinja, LGBT-populacije i zelenih levičara koji koriste obnovljive izvore energije i mrze religiju“.<sup>35</sup>

Dolazak populiste, nacionaliste i suvereniste Trampa na vlast u SAD (2016 i 2024) i Bregzit (2016) do kojeg je dovela masovna medijska propaganda koju je širila Faražova krajnje desna antievropska „Reformska stranka“ – dva su najveća postignuća evropske i američke profašističke desnice. Upečatljivi su i primeri austrijskih parlamentarnih izbora 2017. godine na kojima je pronacistička „Slobodarska partija Austrije“ (FPÖ) na kraju ušla u koaliciju sa desnocentričnom Austrijskom narodnom partijom (ÖVP) i italijanski parlamentarni izbori 2018. godine, na kojima je radikalno desna Liga za sever ušla u koaliciju sa

---

<sup>34</sup> Kaya, Ayhan, „The Rise of Populist Extremism in Europe: Lost in Diversity and Unity“, in: CoHERE, 2017.

<sup>35</sup> *Vreme*, 23 januar 2016.

Pokretom pet zvezdica, da bi se trend nastavio na parlamentarnim izborima četiri godine kasnije 2022, pobjedom krajnje desničarke Đorđe Meloni. Drugi Trampov mandat, povratak Fica na vlast u Slovačkoj (2025), Babiša u Češkoj (2025) i nedavna pobjeda desničarskog ekstremiste Karola Navrockog na predsjedničkim izborima u Poljskoj, jasno pokazuju zabrinjavajući trend jačanja populističke, nacionalističke i suverenističke politike.

### *Zaključak*

Zašto je svetu danas potreban antifašizam?

Antifašizam je potreban čovečanstvu između ostalog i zato što sve češće slušamo zlokobne glasove koji dopiru sa radikalno desne strane političkog spektra širom sveta.<sup>36</sup> Radikalna desnica osim svog nedvosmislenog antikomunizma, naciju i njenu suverenost smatra vrhunskim političkim idealom: sve što derogira nacionalne vrednosti mora biti energično odbačeno. Nacija je iznad svega, ona je „izvor i utoka svega postojećeg“ kako ju je 1936. definisao nacistički ideolog Alfred Rozenberg. Zato je za desnicu nacionalizam prirodno stanje. A on pre ili kasnije vodi u sukobe i ratove.

Radikalna ali i umerena levica, pak, tvrdi da je antifašizam danas nepotreban, da je prevaziđen jer istorijskog fašizma odavno nema, pobjeđen je 1945.godine. Pritom se zaboravlja da je antifašizam danas u svetu „nacionalizovan“ od strane desnice (u Srbiji od strane sadašnje vlasti i novočetnika), pa je istinski antifašizam proglašen za komunistički konstrukt.<sup>37</sup> Tako se javio

---

<sup>36</sup> Mounk, Yascha. *The People vs. Democracy: Why Our Freedom Is in Danger and How to Save It*. Harvard University Press. 2018., p.123

<sup>37</sup> Nedavna Trampova zabrana delovanja antifašističkih organizacija na tlu SAD, pokazuje pravu prirodu njegove autoritarne vladavine i ukazuje na postupnu, ali sve izvesniju fašizaciju savremene Amerike.

fenomen *anti-antifašizma*. Iako lingvističko-semantički gledano on ne znači ništa drugo do „fašizam“ jer dve negacije daju afirmaciju, treba istaći da je ta lingvistički nemoguća kovanica zapravo posledica negiranja *izvornog* antifašizma od strane nacionalista i populista.

Stvar je i sa istorijskog i sa savremenog aspekta, sasvim jasna: *autoritarizam, nacionalizam, militarizam, ekonomski protekcionizam, kult ličnosti, zakoni represije*, iako, kao u slučaju Italije i Nemačke iz dvadesetih i tridesetih godina prošlog veka, ili Putinove Rusije danas, mogu *kratkoročno* delovati čak i efikasno na unutrašnji ekonomski razvoj, na dugi rok, međutim, svojom ekskluzivističkom nacionalističkom i ekspanzionističkom politikom oni *zakonomerno* dovode u ratnu opasnost kako sopstveno društvo tako i tuđa društva i narode, čitav svet zapravo, što nam je istorija pre nešto manje od devedeset godina belodano pokazala. Antifašizam još od 1945. godine nikad nije svetu bio potrebniji nego danas.

### *Literatura*

- Bošković, Hijacint *Filozofskikorijeni fašizma*, Dom i svijet, Zagreb, 2000.
- Buchanan, Patrick J. *The Great Betrayal : how American sovereignty and social justice are being sacrificed to the gods of the global economy*, Little Brown, Boston, 1998.
- Ciano, Galeazzo, *Dnevnik I (1937–1938)*, NIP Zagreb, Zagreb, 1954.
- Ciano, Galeazzo, *Dnevnik II (1939–1943)*, NIP Zagreb, Zagreb, 1954.
- Goebbels, Joseph *Der Faschismus und seine praktischen Ergebnisse*, Berlin, 1935.
- Farrell, Nicholas *Mussolini: novi život*, Zagreb, 2008.
- Gilroy, Paul. *Against the Race: Imagining Political Culture Beyond the Color Line*. Belknap Press, 2000

- Kastoryano, Riva. *An Identity for Europe; The Relevance of Multiculturalism in EU construction*. Palgrave Macmillan, 2009.
- Kaya, Ayhan. „The Rise of Populist Extremism in Europe: Lost in Diversity and Unity“, in: CoHERE. 2017.
- Kuljić, Todor *Fašizam*, Nolit, Beograd, 1977.
- Martinov, Zlatoje *NDH i Nedićeva Srbija – sličnosti i razlike*, Orionart, Beograd, 2018.
- Martinov, Zlatoje „Interpretacije teorija o nacionalizmu“, *Republika*, god. XIX, br. 412-413, septembar 2007.
- Mounk, Yascha. *The People vs. Democracy: Why Our Freedom Is in Danger and How to Save It*. Harvard University Press. 2018
- Nolte, Ernest *Fašizam u svojoj epohi*, Prosveta, Beograd, 1990.
- Petrović, Nenad *Ideologija varvarstva – fašističke i nacional-socijalističke ideje kod intelektualaca u Beogradu (1929–1941)*, Mostart, Beograd, 2015
- Rosenberg Alfred, *Mit dvadesetog veka*, Metaphysica, Beograd, 2013.

Rade Veljanovski 1

## INDIKATORI PREPOZNAVANJA FAŠIZMA, NEKADA I DANAS

Indikatori nisu definicije, niti pravila. Oni su tek iskra koja nagoveštava, upozorava, ukazuje, upućuje, na pojavu koja možda samo tinja i koja se neće ni pokazati u punom zamahu, ali se i to može dogoditi i s toga se ne sme ignorisati, jer njeno zanemari- vanje, potencijalno može da dovede do krupnih posledica. To posebno treba imati na umu kada je reč o društvenim procesima i pojavama, koji su se u različitim oblicima već događali u prošlosti, pogotovo ako su ishodišta bila tragična po ljude, imovinu, okolinu, u užim ili širim razmerama. Stoga je prepoznavanje i same najave i potencijalne mogućnosti za obnavljanje već viđenog, poželjno, zapravo imperativ.

Fašizam, kao pojam koji označava određenu ideologiju i konkretne društvene okolnosti, nastao je u ne tako davnoj prošlosti, a i danas održava pažnju javnosti, svojim zlokočnim zna- čenjem, koje se, nažalost, u poslednje vreme relativizuje, iskrivljuje, pa i potiskuje iz javne svesti ili se pripisuje i onim pojedincima i grupama koje se i dalje suprotstavljaju ponašanjima kojepojam izvorno označava. Tako već duži niz godina ima

---

<sup>36</sup> Prof. dr Rade Veljanovski je redovni profesor Fakulteta političkih nauka, Univerziteta u Beogradu, u penziji. Radio je i na Filozofskom fakultetu, univerziteta u Novom Sadu i na Visokoj školi novinarstva u Sarajevu. Novinarstvom i medjima se bavi pedeset godina, a već dve i po decenije radi na medijskim zakonima. Bio je glavni i odgovorni urednik Prvog programa i direktor Radio Beograda. Trenutno je potpredsednik Saveza antifašista Srbije.

primera da se antifašizam proscribe kao nepoželjna društvena aktivnost, a njegovi zagovornici izjednačavaju sa nastavljajcima ideologije fašizma ili se predstavljaju u još gorem svetlu. Dan pobeđe međunarodnog antifašističkog pokreta nad fašizmom, zamenjen je danom Evrope, o zločinima fašista i njihovih saradnika, se sve manje govori, a antifašističkim organizacijama se prebacuje da destabilizuju društvo, čak se proglašavaju za terorističke. Na delu je, kako primećuje jedan broj istoričara i sociologa, istraživača ovih pojava, anti-antifašizam.

Problem definicije fašizma postojao je u teoriji i ranije, ali se ipak došlo do neke vrste okvirnog zajedničkog pristupa koji u nekoliko teza objašnjava suštinu. Fašizam kao protivnik, ali i saveznik buržoazije, kao ideologija srednjih slojeva i lumpenproletarijata, proizvod kulturnog i moralnog rasula, fašizam kao nacionalkorporativizam, u krajnjoj liniji kao totalitarizam, reakcionarna ideologija koja stvara sistem zasnovan na otvorenoj diktaturi i agresiji. Nastao je iz nezadovoljstva prema društveno-ekonomskim okolnostima u prvoj polovini XX veka, a to nezadovoljstvo rezultira mržnjom prema liberalizmu, parlamentarizmu i demokratiji, sa izrazitim antiintelektualnim pristupom i širi strah od prosvetiteljstva i levičarske revolucije. Profesor univerziteta Viskonsin-Medison, Stenli Pejn govori o fašizmu kao o novonastalom obliku društvene svesti koji se u momentu nastajanja razlikuje od ostalih: „Fašizam je jedinstven po tome što se opire svim postojećim političkim opcijama – levici, desnici, centru. On je bio antiliberalan, antikomunistički (kao i antisocijalistički u socijalno demokratskom smislu) i antikonzervativan, iako je bio spreman na sklapanje privremenih koalicija s drugim grupama, naročito ultradesničarima.“<sup>2</sup>

---

<sup>2</sup> Pejn, G.S, Fašizam, (2009). *Enciklopedijadruštvenih nauka*, Adam Kuper i Džesika Kuper, Službeni glasnik, Beograd

Fašizmu, nastalom u Italiji, prethodi najpre socijalni pokret kao orijentacija ka nedovoljno određenom obliku socijalizma, ali kada je Musolini još 1914. godine izbačen iz redova socijalista i smenjen sa položaja urednika lista „Avanti“, on osniva Savez revolucionarne akcije, a zatim organizaciju Fasci Italijani di combattimento (Italijanske borbene grupe). Nemogućnost da obezbedi široku podršku masa za svoj program, Musolinija dovodi do odluke da posegne za nacionalizmom, pa se ideja socijalizma pretvara u ideju nacionalnog socijalizma koja ima logičan sled u ujedinjenju sa nacionalistima 1921. godine, kada nastaje Nacionalna fašistička partija. Time je zasnovana temeljna odrednica fašizma čija je suština zaokret ka nacionalnom, pre naglašavanje nacionalnog do ekstremnog nacionalizma. Ideološka osnova ove političke organizacije postaje sinteza organskog militantnog nacionalizma i od tada je sve podređeno nacionalnom, odnosno nacionalnoj državi, sa geslom: jedna država, jedan narod, jedan vođa. Takav koncept društvenog uređenja vidi osnov političkog delovanja u jednoj partiji koja je koncipirana po istom nacionalnom principu i podređena vođi. Politički sistem, uz vođstvo takve partije, nastoji da prevaziđe sve klasne i grupne razlike, ali i individualne težnje i da sve podredi zajedništvu oličenom u nacionalnoj državi. To je autoritarni sistem koji potiskuje slobodnu komunikaciju i delovanje opozicije. Tako osnovni simbol „fascis“, snop uvezanog pruća sa utaknutom sekirom, pozajmljen iz vremena antičkog Rima, postaje otelotvorena ideja, koja mobilize mase.

Ovakav pristup državi i njenom razvoju dopao se Adolfu Hitleru koji je prihvatio osnovni model nacionalne države, vođstvo jedne partije i uspostavljanje autoritarne centralizovane vlasti oličene u vođi. U Nemačkoj, kao i u Italiji ukorenjuje se stav: vlast vođe prema dole; odgovornost svih prema gore. Nemačka je u to vreme bila izrazito pogodno tlo za prihvatanje fašističkih ideja

zbog svežih sećanja na poraz u Prvom svetskom ratu i unižavanje njene uloge u međunarodnim razmerama. Osećaj stida i poraženosti bio je veoma upotrebljiv kao podsticaj za pokretanje nemačkog društva u pravcu samoobnove, ali i revanšizma i ekspanzionističkih težnji čija realizacija je trebalo da obezbedi proširenje životnog prostora za narod čiste krvi, arijevsku rasu, odnosno osvajanje teritorija susednih, ali i drugih država.

Nemački oblik fašizma postao je još čvršći zagrljaj takvog viđenja socijalizma i nacionalizma oblikujući novi pojam nacionalsocijalizam, odnosno nacizam. Kao i u Italiji, država i nacija su iznad svega, svi su dužni da čine sve u korist države, ništa protiv države ili mimo države. Ako neko nešto učini protiv države, makar to bila i osnovana kritika, to se smatralo napadom ne samo na državu, već i na naciju, nacionalnu partiju i samog dučea ili firera kao najvišeg simbola nacionalnog jedinstva i sudbinske povezanosti. „Po Hitlerovu dolasku na vlast još jedna okolnost je počela da podstiče većinu sta novništva na odanost nacističkoj državi. Za milione ljudi Hitlerova država pois tovetila se s Nemačkom. Čim se on jednom dokopao državne vlasti, borba protiv njega značila je u suštini isključivanje iz nemačke zajednice; kada su druge političke partije bile ukinute, a nacistička partija 'postala' Ne mačka, opirati se njoj značilo je opirati se Nemačkoj.“<sup>3</sup> U ime države uspostavljena je potpuna, totalna kontrola nad svim oblicima društvenosti. I u Italiji i u Nemačkoj zakone je mogla da donosi vlada bez odluke parlamenta, što je ekstreman primer suspendovanja demokratije.

Italijanski i nemački fašizam, odnosno nacizam, nisu bili jedini primeri ovakvog odnosa prema društvenom razvoju. Istorija beleži frankizam u Španiji, peronizam u Argentini, slične pokrete u Mađarskoj, Bugarskoj, Rumuniji, Finskoj, Japanu, ali i u Francuskoj, Velikoj Britaniji i SAD. Razume se da ovakvim

---

<sup>3</sup> From, E. (2016), *Bekstvo od slobode*, ITC Centar plus, Beograd

pojavama treba dodati i fašističke i profašističke organizacije i oblike delovanja u Jugoslavji u vreme Drugog svetskog rata. U teoriji koja se bavi fenomenom fašizma odavno je postojalo razmišljanje, da li je sličnih pojava bilo i pre prve polovine XX veka, a još važnije pitanje je ima li ih i posle završetka Drugog svetskog rata? Po nekim mišljenjima sličnih pojava kao u doba eksplozije fašizma i nacizma bilo je još u doba Rima, a i kasnije u raznim sukobima i nacionalnim razmiricama, ali Hana Arendt, na primer, negira ovakve sličnosti sa prethodnim i potonjim pojavama i oblicima zla, smatrajući da je fašizam isključivo odlika perioda od nastanka u Italiji do završetka drugog svetskog rata. Ne ulazeći dublje u ovu analizu, mora se konstatovati da je međunacionalnih sukoba, sa surovim ishodištima, kada je po etničkom osnovu stradalo hiljade ljudi, bilo mnogo kroz istoriju. Što se posleratnog perioda tiče, nažalost, i u njemu ima ovakvih pojava. Kao što nedavno zaključuje TV kanal „Nacionalna geografija“: „Kult koji je Hitler stvorio je toksičan, ali nije nestao“. Uopšte nije bitno da li se oni koji nastavljaju taj kult, pozivaju na Hitlera i direktno slede njegova načela, ili su na istoj liniji čak negirajući Hitlera. Time je opravdanije baviti se i dalje detektovanjem skrivenih i neskrivenih nagoveštaja i posebno realizacijom sličnih namera kao što su bile one koje su obeležile fašizam u minulim decenijama prošlog veka.

### *Indikatori fašizma u prošlosti*

Najveći deo onoga što određuje fašizam u prošlosti, posebno u periodu kada je buknuo, razorio svet, doveo do nekoliko desetina miliona ljudskih žrtava i ogromnih razaranja i proizveo užase holokausta, genocida, etničkog šišćenja, poznato je, istorijski istraženo i arhivirano. Kao osnovne karakteristike fašizma i nacizma od dvadesetih godina prošlog veka do završetka Drugog svetskog rata najčešće se pominju: osećaj poražene nacije,

shvatanje po kome su država i nacija sve, a pojedinac – individua ništa, kult vođe, vraćanje prošlosti i traženja uzora, heroja, ideja u njoj, obnavljanje mitova, pozivanje na istorijske granice. Fašisti, pogotovo nacisti, stvorili su opsesivnu ideju krvi i tla, po kojoj je njihov etnicitet vredniji od drugih i zbog toga treba da čuva svoju, ne samo nacionalnu, već rasnu čistotu i da se ne meša sa drugim narodima, pogotovo Jevrejima. Ideja arijevske čistote sadaržala je imperijalnu ekspanzionističku notu, jer je uzvišenoj naciji bio potreban novi, veći životni prostor, čime je trebalo opravdati osvajanja i okupaciju teritorija u neposrednom susedstvu, ali i dalje od toga.

Fašizam kao društveni i politički sistem zasnovan je na totalitarnom konceptu koji je podrazumevao potpunu kontrolu privrede i realacije rada i kapitala od strane države. Takav sistem izbegavao je debatu, raspravu, čak i parlamerntarnu, a prednost davao voluntarističkim pristupima i akcijama, pre svega onima zasnovanim na ličnoj volji vođe. Odlika fašizma je da se suprotstavlja liberalizmu, marksizmu, demokratskom socijalizmu i demokratiji uopšte. Takav poredak suzbijao je samoupravu, bilo koji oblik pluralizma ili federativni oblik uređenja, a nametao centralizam, odlučivanje odozgo, neprikosnovenu veru u odluke jednog čoveka.

Jedan od indikatora prepoznavanja fašizma svakako je raspirivanje osećaja sopstvene ugroženosti od drugih, kako imenovanih naroda i država tako i hipotetične opasnosti koja je izmišljena, da bi mobilisala na sveopštu pripremu za sukobe i ratove. „Znamo da je danas celokupno javno mnjenje protiv nas“, piše Adolf Hitler u knjizi *Moj poredak sveta*. Iz toga sledi nužnost okupljanja svih sunarodnika pod jedan krov, obezbediti etničko i državno jedinstvo svih pripadnika nacije ma gde živeli, što je istovremeno i konstruisanje legitimiteta da se teritorija na kojoj oni žive ima obuhvatiti jedinstevnim granicama iako to nikada

ranije nije bilo tako. Govoreći o nacionalsocijalističkom pokretu, Hitler za njega kaže: „Bori se za osnovna životna sredstva naroda zato što štiti njegova prava na postojanje i bori se za potreban prostor jer on predstavlja pravo ovog naroda da živi.“<sup>4</sup> Razmatrajući pitanja spoljne politike on i nju instrumentalizuje u cilju promocije osvajačkih planova: „Narodi koji žive na takvom zemljištu na kojem je gotovo nemoguće živeti, u osnovi nastoje da prošire svoju teritoriju, odnosno životni prostor, barem dotle dok se nalaze pod zdravim vođstvom.“<sup>5</sup>

„Društvo funkcioniše na principu kolektivne svesti“ pisao je Emil Dirkem. „Osnovna karakteristika kolektivne svesti je prinuda, kolektivna svest deluje na pojedince kao spoljna sila, potpuno nezavisna od njih, jer predstavlja osoben entitet nesvodljiv na pojedince i njihovu svest“.<sup>6</sup> Autoritarna proizvodnja kolektivne svesti poseže za svim sredstvima, posebno uticanjem na obra zovanje, kulturu i javno komuniciranje. Musolini je dvadesetih godina prošlog veka pokušao da izuzetnu popu larnost, koju je poznata pedagoškinja Marija Montesori zadobila posti gav ši nesvakidašnji uspeh u obrazovanju dece sa posebnim potre bama, zloupotrebi u korist svoje fašističke ideologije. Ponu dio joj je izvanredne uslove za rad da bi njen pristup obrazovanju predstavio kao uspeh fašističke države, ali je ona odbila diktatora.

Analizirajući osobenosti fašističke ideologije u idejno-istorijskom okviru Todor Kuljić navodi pojave: „od nivoa gole propagande podređene dnevno-političkim potrebama, do jezgra iracionalističke filozofije i konzervativizma, svojstvenih kako fašizmu tako i drugim oblicima buržoaske ideologije. Ideološko

---

<sup>4</sup> Hitler, A, (2006), *Moj poredak sveta*, Metaphysica, Beograd, str. 53

<sup>5</sup> Isto, str, 56

<sup>6</sup> Kolektivna svest, prema Političkoj enciklopediji, Savremena administracija, (1975), Beograd

suočavanje svesti sa praksom odvaja ideološki privid od realnog stanja, odnosno pokazuje društvenu uslovljenost lažne, iskrivljene svesti vladajućih grupa usled njihovih posebnih interesa.“<sup>7</sup> Kuljić u knjizi *Fašizam* podseća i da je buržoaski konzervativac Karl Šmit u svojim ranim radovima pisao da će „država moći da preživi jedino ako bude utemeljana na vanrednom stanju i zasnovana na diktaturi“.

Permanentna propaganda politike i ideologije vladajuće partije i zloupotreba najuticajnijih medija, koja potiskuje sve druge sa političke scene, suštinski je proizvodnja svesti koja ne dopušta odstupanje od mejnstrim mišljenja, suzbija, ograničava, onemoгуćava slobodan protok informacija i slobodu izražavanja i posebno promovise kult vođe kao neprikosnovenog kreatora sa dašnjosti i budućnosti, ali i nekoga ko o prošlosti saopštava neupitne stavove. Ta idolopoklonička, demagoška misao, praktično postaje nova religija koja postojeća religijska shvatanja obezvređuje, ali ih i upotrebljava kada oseti da joj je u interesu. U njoj rituali postaju stalni oblici okupljanja masa koje klicanjem i odbravanjem vođi izražavaju „jedinstvo“ sa nacijom i državom, a zapravo politikom koja sve više postaje politika jednoulja. U tim ritualima se posebno insistira na govoru o „nama i njima“, podseća na loše stvari iz prošlosti, na sukobe, pogibije i zločine, razume se one koji su učinjeni prema našem narodu. Zločini koje su naši sunarodnici učinili prema drugima se prećutkuju. Uz podsećanje na tešku prošlost, proturaju se nagoveštaji da se ona može obnoviti i da je zato važno biti stalno spreman, čime se podstiče revanšizam i postiže saglasnost za militarizovanje masa, jačanje odbranbenih kapaciteta i stalno naoružavanje, uz isticanje kulta ratnika.

Svi ovi oblici učvršćivanja i pre naglašavanja nacionalnog, postavljanja nacije na pijedestal, imaju logičan sled u nastajanju šovinizma, kao reakcionarne ideologije ekstremnog oblika

---

<sup>7</sup> Kuljić, T. (2021), *Fašizam*, Čigoja, Beograd, str. 189

nacionalizma. Jačanje ovakvog oblika svesti i neodupiranje njemu, dovodi do shvatanja superiornosti sopstvene nacije, nacionalne isključivosti i u krajnjoj liniji do mrženje i antagonizma prema drugim narodima. U osnovi šovinizma je rasistički pristup koji nacije deli na više i niže i koji opravdava nasilni, ekspanzionistički odnos prema drugima koji se smatraju inferiornim. Tako fašizam postaje sinonim za nasilje, zverstva, mržnju, čak kolektivnu šizofreniju, što dovodi do potrebe za istrebljenjem, poništavanjem drugih naroda, što svoje ishodište najčešće ima u genocidu. U takvim okolnostima nastaju partijske falange, paravojne i razne druge militarističke organizacije, usmerene ne samo prema drugim nacijama i izmišljenim neprijateljima već i prema oponentima u sopstvenoj društvenoj zajednici, koji se proglašavaju izdajnicima, neprijateljima, špijunima, koji rade pod uticajem stranog faktora. Represija prema neistomišljenicima postaje „legitiman“ način borbe za odbranu nacionalnih interesa, u čemu se ne preza ni od zatvorskog kažnjavanja pa ni od ugrožavanja života onih koji se usuđuju da drugačije misle.

### *Izazovi antifašizma danas*

Iako se vremenski sve više udaljava od Drugog svetskog rata i po nekom manifestacijom obeležava osam decenija borbe protiv fašizma, svet se sve više suočava sa njegovim recidivima i novim oblicima autoritarnosti, mržnje, revanšizma, koji u određenim sredinama i regionima sveta poprimaju elemente fašizma i genocidnosti. Događaji na teritoriji Izraela i Palestine, teror koji se ispoljava u Gazi, ogroman broj žrtava, talaca, beskućnika, ljudi koji su životno ugroženi, bez domova i ikakve perspektive, tragičan su epilog nezalečenih rana i sporova koji tinjaju decenjama još od završetka Drugog svetskog rata. Suština sukoba je međunacionalni, i međukonfesionalni konflikt, nespremnost ljudi da žive zajedno jedni sa drugima, isključivost u nametanju svog

suvereniteta, što u potpunosti onemogućava ostvarivanje svih ljudskih prava stanovništva koje se našlo u epicentru sukoba. Reč genocid, nikako nije prejaka da označi ono što se u Gazi događa kao intervencija Izraela, bez obzira što je sa obe strane bilo surovosti koje su odnele mnogo života i uzrokovale velika razaranja. Rat u Ukrajini, kao posledica raspada nekadašnjeg Sovjetskog Saveza, u svojoj suštini je takođe surov međunacionalni sukob naroda bliskih i mnogim sudbinskim vezama povezanih. Pravo jačeg promovise se kao normalnost u sukobu, u okolnostima kada svetska zajednica nema pravo rešenja da zaustavi tragediju i time se nacionalističke, ekspanzionističke aktivnosti nastavljaju do nepredvidivog kraja. Mnogi drugi sukobi i ratovi od završetka Drugog svetskog rata imali su drastične oblike ispoljavanja fašizma i genocidnosti. Najsuroviji primer je svakako dugogodišnji rat u Vijetnamu ali i ratovi koji su vođeni u Kambodži i kasnije u Avganistanu, Iraku u raznim afričkim zemljama.

Savremena međunarodna migrantska kriza, uzrokovana neravnomernim istorijskim razvojem, višedecenijskim kolonijalizmom i neokolonijalizmom, sukobima, eksploatacijom, name ta njem tuđe volje i surovih ekomoskih zakonitosti neoliberalnog kapitalizma, pokrenula je mnoge ljude iz njihovih tradicionalnih staništa u zemlje u kojima očekuju bolji život. To je proizvelo reakciju u tim zemljama, osećaj ugroženosti i otpora i antagoniziralo domaće stanovništvo i one koji su se doselili, do sukoba, mržnje i nerskrivenih namera za odstranjivanjem onih koji nisu starosedeoci. Jačanje desnice, ispoljavanje ekstremnog nacionalizma i rasizma, jer je većina migranata tamnije boje kože, jača širom sveta i opasno podseća na vremena od pre jednog veka i kasnije.

Zbivanja na području bivše Jugoslavije na kraju prethodnog veka takođe treba posmatrati i iz tog aspekta, obnove i ostvarivanja

fašistoidnih ideja i njihove primene, na šta nedvosmisleno ukazuju mnogi detalji i konkretni primeri, političkih odluka, surovosti na ratištu, progona stanovništva, ratnih zločina i primera genocida. Sve su to opasne pojave i istovremeno najave mogućih širih sukoba u budućnosti, koji itekako mogu sadržati elemente fašizma, što sve poziva na otpor onih koji se sa time ne mire.

### *Obnavljanje zla – slučaj Srbije*

Raspadom Jugoslavije Srbija je ostala sama, jer su se sve ostale republike bivše zajedničke države udaljile od nje. Razlog koji se oficijelno ne priznaje, a malo je i onih krugova i pojedinaca koji, iako ne pripadaju režimskom monolitu, razumno, objektivno i odgovorno promišljaju period razlaza, je u tome što je upravo Srbija bila najveći uzročnik raspada. Nesposobno da unutrašnje probleme reši na celishodan način, a odbijajući da, kao deo federacije, dopusti da se kriza sa Kosovom i Metohijom rešava na nivou savezne države, rukovodstvo Srbije je poseglo za birokratskim autoritarnim merama koje su destabilizovale i Srbiju i Jugoslaviju. Da bi mobilisalo mase za svoje političke ciljeve, rukovodstvo je poseglo za populizmom i sve više agresivnim nacionalizmom, na način koji veoma podseća na zbivanja u Italiji i Nemačkoj u prvoj polovini prošog veka. U takvim okolnostima započeo je talas označavanja spoljnih i unutrašnjih neprijatelja, obnavljan antagonistički odnos prema drugim republikama, pre svega Hrvatskoj i Sloveniji, napadano svako drugačije mišljenje, započeto disciplinovanje medija, a da apsurd bude potpun, u isto vreme uvedeno je višestranačje. Prvi sistemski indikator drastičnog izostanka demokratije jeste njen privid u ozvaničavanju političkog pluralizma, a u stvarnosti višestranačje je dopušteno pre svega da da bi se bolje evidentirali svi koji su bili protiv režima Slobodana Miloševića, ali i zbog imperativa promena posle pada Berlinskog zida.

Od druge polovine osamdesetih, prošlog veka, sve glasnije, a u režiji vlasti i njenih glasnogovornika, obnavljana su sećanja na istorijske pobede i poraze, na žrtve u sopstvenom narodu, prvo kritikovana, a zatim prihvaćena memorandumska priča o ugroženosti Srba i Srbije u Jugoslaviji. Sve to događalo se uz prenaplašavanje nacionalnog i uzdizanje Socijalističke partije Srbije i njenog predsednika, kao jedinih mogućih izbavitelja. Na ideologiju socijalizma, dodata je ideologija nacionalizma i tako je dobijena domaća verzija nacionalsocijalizma. Kult ličnosti je obnovljen više nego ikada ranije, a sve pojačano obeležavanjem šest stotina godina od Kosovske bitke, podsećanjem na vekovna stradanja, istorijske mitove i kulturni i rasni nacionalizmi, probuđeni su i u drugim republikama i rat je bio neizbežan. Bilo je to vreme u kome su u Srbiji obnovljene i nastavljene niti nastale još polovinom XIX veka u Načertaniju Ilije Garašanina i projekciji stvaranja velike države južnih Slovena, ali sa srpskim vođstvom i dominacijom. Ove niti koje su se prepoznavale i u delovanju srpske elite u prvoj polovini XX veka, bile su osnov za ukorenjivanje nacionalističkih velikosrpskih planova u toku rata. „Sa izbijanjem drugog svetskog rata i raspadom Srpskog kulturnog kluba njegove koncepcije o srpskom nacionalnom pitanju bivaju preuzete od strane Draže Mihajlovića kome su se ubrzo pridružila i tri istaknuta člana Srpskog kulturnog kluba – Dragiša Vasić, Milan Žujović i Stevan Moljević. Upravo je ovaj poslednji, autor četničkog nacionalnog programa urađenog 30. juna 1941. u Nikšiću pod nazivom 'O granicama, društvenom uređenju i spoljnoj politici 'Velike Srbije' u obnovljenoj Jugoslaviji posle Drugog svetskog rata“.<sup>8</sup> Ideja ovog plana bila je okupljanje svih Srba pod jedan krov, odnosno zaokruživanje granica oko svih područja na kojima su živeli Srbi,

---

<sup>8</sup> Sekulović, A. (2016), *Rehabilitacija Draže Mihajlovića, političko nasilje nad istinom i pravdom*, Savez antifašista Srbije, MostArt, Beograd-Zemun

a koje se prostiru na teritoriji Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Crne Gore.

Analizirajući primere nacionalizma u prošlosti i sadašnjosti, profesor sociologije na Dablinskom univerzitetu Siniša Malešević podseća na mišljenje Maksa Vebera po kome glavnu ulogu u razvoju društva imaju „dugotrajni procesi koji oblikuju ljudsko mišljenje i djelovanje... da na društveno ponašanje duboko utječu povijesni 'skretničari'... i da bi se, donekle, razumio karakter nacija i nacionalističkih ideologija danas, ključno je poduhvatiti se analize u dugom trajanju.“<sup>9</sup> Nacionalistička ideologija u Srbiji se u tom smislu može posmatrati u trajanju od oko 170 godina, s tim što se može smatrati da je u početku više bio u pitanju nacionalni romantizam, kao i kod drugih naroda, ali se vremenom, uz ulogu raznih „skretničara“, kako kaže Veber, transformisala u izraziti etnički nacionalizam.

Realizacija velikosrpskog plana tokom Drugog svetskog rata nije bila moguća bez krvi, žrtava, zločina, progona nesrpskog stanovništva, što je pokrenuto već na početku rata. Ono što je započeto, ali nije uspjelo u Drugom svetskom ratu, nastavljeno je tokom devedesetih: Balvan revolucijom u Kninskoj krajini, razaranjem Vukovara, sukobima u Slavoniji i drugim krajevima Hrvatske, opsadom Sarajeva. Odmah posle stvaranja Republike Srpske i odluke o „razgraničenju“ srpskog naroda od druga dva u Bosni i Hercegovini, o čemu je zvanični dokument usvojen 12. maja 1992. godine, usledile su akcije ostvarivanja mračnih namera. Započelo je razaranje Sarajeva, a razdvajanje naroda u zajedničkoj državi, potpredsednica, a zatim predsednica Republike Srpske Biljana Plavšić nazvala je „etničkim inženjeringom“. Ovakva politika rezultirala je hiljadama ljudskih žrtva u sva tri naroda i na kraju genocidom u Srebrenici, pre koga je general

---

<sup>9</sup> Malešević, S (2021), *Zašto je nacionalizam tako moćan?* Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, STR. 323

Ratko Mladić, govoreći o Bošnjacima izjavio: „došlo je vreme da im vratimo za pet stotina godina pod Turcima“. Srebrenički genocid srpski režim negira, na načine koji srozavaju ugled zemlje i pred domaćom i međunarodnom javnošću i održavaju među -etnički antagonizam. I Biljana Plavšić i Ratko Mladić kao i Radovan Karadžić i drugi, osuđeni su za ratne zločine od strane Haškog tribunala, ali u zvaničnoj politici Srbije oni nisu zločinci već se predstavljaju kao branioci srpskih nacionalnih interesa. Na isti način se godinama svakodnevno na režimskim medijima promovisu takođe osuđeni ratni zločinci, Vojislav Šešelj, Veselin Šljivančanin, Nikola Šainović, general Lazarević, a nedavno je general Pavković, koji je u Hagu osuđen zbog zločina na Kosovu i Metohiji po svim tačkama optužnice, dočekan kao heroj uz hvalospeve i patriotske songove koji ga veličaju.

Današnja revizija istorije predstavlja četnički pokret kao antifašistički, zanemarujući činjenice po kojima je on po mnogim svojim osobenostima i delovanju, autentični fašizam, jer je bio zasnovan na mržnji prema drugim narodima i konfesijama, sprovodio etničko čišćenje i teror, oslobađajući teritorije za narod koji treba da dominira i da se proširi u istorijski zamišljenim granicama. Postojanje državne tvorevine kao što je Nezavisna država Hrvatska, koja je takođe bila autentični fašizam u drugom po brojnosti narodu u bivšoj Jugoslaviji i koja je u smrt poslala hiljade Srba, Jevreja, Roma, ali i samih Hrvata rodoljuba, nije moglo da umanji i potisne tragične zločinačke efekte četničkog pokreta, koji je kako navodi Aleksandar Sekulović, sramno rehabilitovan u Srbiji.

U današnje vreme se prepravljnje istorije obavlja kroz obrazovni proces i udžbenike istorije u kojima se Narodno-oslobodilački partizanski pokret izjednačava sa četničkim pokretom, a isto tako i njihovi predvodnici Josip Broz Tito i Draža Mihajlović. U raznim kulturnim manifestacijama obnavljaju se

sećanja na delovanje Ljotićevog „Zbora“ i Nedićevu vlast u Srbiji u toku Drugog svetskog rata. Sa najviših nivoa vlasti promovisu se ideje o nacionalnim predmetima i udžbenicima, a najavljuje se izdavanje srpskih nauka iz korpusa disciplina Filozofskog fakulteta u Nišu, pre svega istorije, srpskog i ruskog jezika i književnosti. Opuštanje i udaljavanje mnogih nastavnika i profesora iz obrazovnog procesa zato što se protive autoritarnosti i rigidnosti vlasti upotpunjuju nedemokratski odnos režima koji poništava ustavne i zakonske garancije slobode i pluralizma i širi prostor ideologizovanog pristupa obrazovanju.

Problematične intervencije države, kao i u prosveti, događaju se i u kulturi u kojoj se na rukovodeća mesta postavljaju ljudi koji su ne samo lojalni nacionalističkoj vlasti, već spadaju u ideologe desničarske svesti. Primer postavljanja Dragoslava Bokana na mesto predsednika Upravnog odbora Narodnog pozorišta i druge kadrovske promene u ovoj instituciji kulture, kao i u Srpskom narodnom pozorištu u Novom Sadu i drugim institucijama, to potvrđuju.

Pored obrazovanja i kulture, medijska sfera je najviše napadnuta i u velikoj meri osvojena od desničarskih krugova koji više ne prezaju od potpuno ogoljene propagande vlastodržaca i njihovih autoritarnih, nacionalističkih, velikosrpskih tendencija. U medijima koji su pristali na ulogu propagandnih poluga režima ili koji su baš zbog toga i nastali, svakodnevno se može čuti govor mržnje, promocija nacionalističkih stavova, grubo vređanje naroda i državnih institucija susednih država. Gaženje svih kriterijuma objektivnosti, pristojnosti i korektnosti ide dotle da se dopušta izjašnjavanje o tome kako Mađarskoj treba pomoći da izađe na Jadransko more, a to bi trebalo da se dogodi kroz prostor zapadno od linije Karlobag – Ogulin – Karlovac – Virovitica, čime bi Hrvatska prestala da postoji, jer bi se do te linije proširila Srbija. Po ovom shvatanju koje se bez ikakve uzdržanosti saopštava na

pojednim televizijama, Slovenije takođe ne bi bilo, jer je, po tom pristupu, to teritorija koja pripada Italiji.

Kosovo je Srbiji najbolnja tačka i pitanje koje ispunjava društvenu atmosferu čak i kada se ne pominje svakodnevno. Srbija nema snage da se objektivno, razumno i odgovorno suoči sa realnošću koja je proizvedena upravo delovanjem srpskih vlasti krajem osamdesetih i tokom devedesetih godina prošlog veka. Pogubnom politikom režima Slobodana Miloševića Kosovo je praktično istisnuto iz Srbije, uz žrtve i zločine sa obe strane, ali sa nesumnjivom upotrebom prekomerne sile od strane države, zbog čega je nekadašnja južna pokrajina odlučila da proglasi svoju samostalnost i za to dobila podršku značajnog dela međunarodne zajednice. Tako je stvorena nova mitološka osnova za jačanje nacionalističkih pretenzija, jer je izgubljen deo koji je i kroz istoriju održavao magiju nacionalnih korena i trajanja. Aktuelni režim u Srbiji pod vođstvom Aleksandra Vučića, nastavlja politiku devedesetih negirajući bilo kakvu odgovornost za izlazak Kosova iz Srbije, fingirajući brigu o „južnoj pokrajini“ i srpskom stanovništvu i održavajući status zamrznutog konflikta uz raspiri vanje iluzije o „neodvojivom delu Srbije“.

Vlast Srbije ne uspeva da uspostavi tolerantan odnos sa novonastalim entitetom, pokazujući samo nameru da Kosovo reintegriše u svoj državni okvir, nadajući se da će se to dogoditi u nekakvom novom odnosu snaga na međunaronoj sceni, uz pomoć moćnih saveznika Rusije i Kine. Do tada se sukobi između srpskog stanovništva i kosovske vlasti zaoštravaju, dok Beograd obećanjima i simulacijom brige i aktivnog odnosa prema problemu drži preostale Srbe u statusu talaca, ne dopuštajući im da samostalno, bez tutorstva, sami izaberu svoj put i eventualno se prilagode novoj situaciji. I u slučaju Kosova nacionalistička agenda je potpuno jasna. Predstavnici vlasti i njihovi istomišljenici govore o Kosovu i Metohiji kao neodvojivom delu Srbije, a kada

pominju „naš narod na Kosovu“ i pod tim podrazumevaju isključivo Srbe, šta to znači? Celo Kosovo je srpsko, a naš narod su samo pripadnici naše nacije čiji je broj dvadeset puta manji nego albanskog stanovništva.

### *Rezime*

Odlike, karakteristike, indikatore fašizma u prošlosti nema potrebe ponavljati jer su poznati i analizirani, istorijski i sociološki obrađeni. Ono što se danas može uočiti kao opasna najava obnavljanja tragičnih pojava, stavova i zalaganja, kao odlika neofašizma, važno je uključiti u savremenu debatu o društvenim odnosima koji nisu imuni od od obnavljanja istorijskog zla. U današnjoj Srbiji, nažalost takvih pojava ima. Neke od njih liče na ono što se događalo u prošlosti, a neke imaju direktne korene u istorijskim događanjima. Neke sasvim nove indicije samo na prvi pogled deluju kao da su produkt novog doba, mada manje, više i one imaju svoje začetke u prošlim vremenima.

**Frustracija poražene nacije** je osećaj koji se neuspešno prikriva posle ratova devdesetih, uz iskrivljavanje činjenica tvrdnjama da je te ratove Srbila izgubila zbog međunarodne zavere protiv nje i strane intervencije kojom je završeno krvoproliće na Kosovu i Metohiji, a ne zbog sopstvene represivne politike.

**Obnavljanje antagonizama iz prošlosti i podsticanje revanšizma** prema drugim narodima na prostoru bivše Jugoslavije uz naglašavanje zločina prema Srbima, pre svega u Jasenovcu, uz prećutkivanje zločina srpskih kvislinških snaga u Drugom svet-skom ratu i negiranje odgovornosti za ratove koji su vođeni devedesetih.

**Rehabilitacija četničkog pokreta i njegovog vođe Draže Mihajlovića** i izjednačavanje četnika i partizana, što je potpuno nezasnovano na činjenicama iz Drugog svetskog rata. U ponašanju vlasti i njenih pristalica vidljiva je reafirmacija četništva kao idologije mržnje i usmeravanje javnog mišljenja na tu stranu.

**Negiranje zločina tokom devedesetih** koje su na području nekadašnje Jugoslavije u ime Srbije i srpskog naroda počinili pripadnici nekadašnje Jugoslovenske narodne armije i paravojnih jedinica predvođenih najvećim srpskim nacionalistima i ljudima regrutovanim iz kriminalnog miljea.

**Negiranje genocida u Srebrenici** koji je u međunarodnim razmerama i pravnim institucijama tako kategorisan.

**Permanentna promocija i veličanje pravosnažno osuđenih ratnih zločinaca** kojima se daje ogroman prostor u medijima naklonjenim režimu.

**Obnavljanje mitova prošlosti**, pre svih kosovskog mita i pozivanje na kosovski zavet.

**Ideja velike Srbije** koja se ne promovise direktno, ali iz izjava najviših predstavnika vlasti, a još više njihovih istomišljenika iz kulturnih i naučnih krugova, ova ideja se održava živom.

**Raspirivanje osećaja ugrožene nacije** zbog čega se jačaju odbrambene snage, vojska i policija i ulažu velika sredstva u nabavku naoružanja. Afirmišu se heroji iz prošlosti i herojima proglašavaju oni koji to ne zaslužuju, čime se jača kult ratnika i sugerira da se oružjem mogu ostvariti ciljevi koje nije moguće ostvariti drugačije.

**Omalovažavanje i vredanje pripadnika drugih naroda** u regionu, ali i onih koji žive na području Srbije.

**Nepriincipijelan odnos prema Bosni i Hercegovini** i podrška Republici Srpskoj koja suštinski destabilizuje zajedničku državu i čini je nefunkcionalnom.

**Negiranje crnogorske nacije** i podstrekivanje onih koji su istomišljenici režima u Srbiji na otpor samosvojnosti crnogorske države.

**Izbegavanje odgovornosti za Kosovo i Metohiju**, uz nerealne tvrdnje da je Kosovo sastavni deo Srbije, iako se ono već 26 godina osamostalilo i konstituisalo kao posebna država.

**Zloupotreba religije** i uticaj crkve na državne i političke tokove, kao i na obrazovni proces.

**Suspendovanje demokratije**, koje je počelo još pre uvođenja višestranačja, u drugoj polovini osamdesetih, kada je počeo progon političkih neistomišljenika u institucijama sistema i u medijima, a uz pauzu od 2001. do 2012. godine, nastavilo se do danas kroz onemogućavanje slobodnih izbora, nekonzistentan rad Narodne skupštine i skupština na pokrajinskom i lokalnom nivou, urušavanje institucija, jačanje korupcije i prihvatanje lojalnosti prema vođi i vladajućoj partiji kao osnovne društvene vrednosti.

**Suzbijanje slobode izražavanja** i pritisak na učesnike u političkom životu, građane i novinare i formiranje informativno-propagandnog aparata od desetak televizija sa nacionalnim pokrivanjem i isto toliko dnevnih listova i još velikog broja pokrajinskih, regionalnih i lokalnih javnih glasila.

**Kult vođe** i obnavljanje ideje: jedna država, jedan narod, jedan vođa. Kult koji se ostvaruje pre svega po volji samog pojedinca, predsednika države. Nikada u prošlosti, a ni u savremenom svetu jedan visoko rangirani državnik nije toliko bio prisutan u medijima kao što je danas Aleksandar Vučić. Neuporediva je njegova medijska vizuelizacija sa primerima Josipa Broza Tita ili Slobodana Miloševića. U tome ima velike odgovornosti i samih medija, ali je bazična odgovornost pre svega na pojedincu koji nameće svoju volju promovišući se svakodnevno.

Reč je, daskle, o indikatorima, onima koji društveno biće čine nezdravim, a potencijalno prete da uzrokuju još težim posledicama. Ako od svih zloslutnih indikatora treba izdvojiti jedan i jednom rečju označiti najveću opasnost od obnavljanja tragičnih pojava prošlosti, onda je to bez sumnje **nacionalizam**. Nacionalizam je u Srbiji etabliran, on je ideološki osnov sistema, o njemu je postignut konsenzus još 2006. godine usvajanjem

Ustava, a pitanje svih pitanja ustavno-pravnog ustrojstva i razvoja države postala je frustracija nastala odvajanjem Kosova. Tada je u preambuli (za koju mnogi pravници tvrde da ona to nije), upisano da je Kosovo i Metohija sastavni deo teritorije Srbije i da: „iz takvog položaja Pokrajine Kosovo i Metohija slede ustavne obaveze Srbije na Kosovu i Metohiji u svim unutrašnjim i spoljnim političkim odnosima“<sup>10</sup> Kosovo je već tada bilo čitavih sedam godina van državnog sistema Srbije, a od tada do kraja 2025. godine njegova institucionalna vezanost za Srbiju smanjivala se iz dana u dan. Ipak, predsednici države i dalje preuzimaju dužnost izgovarajući zakletvu po kojoj će: „sve svoje snage posvetiti očuvanju suverenosti i celine teritorije Republike Srbije, uključujući i Kosovo i Metohiju kao njen sastavni deo“<sup>11</sup>. Srbija je tada umesto države svih njenih građana, postala „država srpskog naroda i svih građana koji u njoj žive“, dobila je himnu u kojoj se od boga traži pravda za srpski narod i srpski rod i u kojoj se ne pominje ni jedan drugi etnicitet, simboli na zastavi i grbu su krst sa ocilima i kruna. Dakle simbolika, heraldika, isključivo srpska sa elementima kontradiktornim samom Ustavu, koji Srbiju proglašava za laičku državu i republiku, a ona ima religijska i monarhistička obeležja. Za takav Ustav glasali su svi u parlamentu, od pobednika posle petog oktobra 2000. preko bivših vladalaca i na ovaj ili onaj način saradnika ili protivnika vlasti. Euforiju nacionalnog konsenzusa podizali su svi mediji, bivši režimski, oni koji su i tada bili na strani bivšeg režima, mediji naklonjeni novoj vlasti i oni koji su nastojali da budu objektivni i neutralni. U ovakvoj društvenoj atmosferi začeti su odnosi vlasti i opozicije u raznim varijantama jedne i druge strane, ali nacionalno pitanje je sve više postajalo ideja vodilja kako vladajućih struktura, tako i opozicionih i raznih intelektualnih krugova, pa i pred-

<sup>10</sup> Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik, Beograd, 2016.

<sup>11</sup> Isto, Član 114

stavnika akademske zajednice. Taj trend očigledan je i 25 godina posle demokratskih promena u Srbiji, a ogleda se u tome što veliki deo opozicije, kao i vlast, ne uviđa realnost u odnosu na Kosovo, nema problem sa veličanjem ratnih zločinaca i njihovim proglašavanjem za čuvare srpstva i heroje, negira genocid u Srebrenici, ne reaguje na nacionalističke i šovinističke ispade i ograman broj parola širom Srbije na kojima se nagoveštava povratak vojske na Kosovo. Odnos prema zemljama i narodima u regionu, takođe otkriva stanje svesti koje nije dobro i može da aktuelizuje razmirice iz prošlosti. Nacionalizam, dakle, sa svim svojim sastojcima, upozorava, da je jedini izlaz u pristupu da svaki pojedinac i svaki narod treba u sebi da suzbija sve one stavove, osobine i porive koji ga antagoniziraju sa drugim pojedincima i narodima. U suprotnom, fašizam može da se obnovi u još tragičnijem obliku.

## *Literatura*

Arent, H. (1998), *Izvori totalitarizma*, Feministička izdavačka kuća 94, Beograd

Blackwellova *Enciklopedija političke misli*, (2003), Demetra, Zagreb

From, E. (2016), *Bekstvo od slobode*, ITC Centar plus, Beograd

Denić, B. (1996), *Etnički nacionalizam*, Radio B92, Beograd

*Enciklopedija političke kulture*, (1993), Savremena administracija; Beograd

Griffin, R. (2023), *Marciare e marcire: proliferacija marševa proisteklih nakon događaja od 28-29 oktobra 1922 u Rimu*, zbornik *Fašizamunašoj epohi*, ur. M. Đurković, Beograd

Kuljić, T. (2021), *Fašizam*, Čigoja, Beograd

- Kuljić, T. (2023), *Antifašizam sub speciae* moći i konverzije, zbornik *Fašizam u našoj epohi*, ur. M. Đurković, Beograd
- Hitler, A. (2001), *Mein Kampf*, uz komentare Radomira Smiljanića, Ekspres, Beograd
- Hitler, A. (2006), *Moj poredak sveta*, Metaphysica, Beograd
- Kuper, A. Kuper, Dž. (2009). *Enciklopedija društvenih nauka*, Službeni glasnik, Beograd
- Malešević, S. (2021), *Zašto je nacionalizam tako moćan*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb
- Politička enciklopedija*, (1975), Savremena Administracija, Beograd
- Sekulović, A. (2016), *Rehabilitacija Draže Mihajlovića, političko nasilje nad istinom i pravdom*, Savez Antifašista Srbije, MostArt, Beograd-Zemun
- Veljanovski, R. (2024), *Srbija u sukobu sa sobom*, Most Art, Jugoslavija, Zemun

Nenad Ž. Petrović<sup>1</sup>

ANTIEVROPA I „VARVARSKA REGENERIŠUĆA  
ENERGIJA“ U XX I XXI VEKU –  
SLIČNOSTI I RAZLIKE

*Osnivanje Zenita: komunističko-anarhistička faza Micića*

Pokret *Zenitizam* vezan je za pesnika *Ljubomira Micića* (1895-1971) čoveka burne biografije. Rođen je u selu Sošice kod Jastrebarskog u tadašnjoj Austro-Ugarskoj monarhiji. Gimnaziju je učio u Karlovcu i Zagrebu, studirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Kao srednjoškolac bio je član Srpskog omladinskog udruženja Polet u Karlovcu a u Zagrebu sekretar Srpske đачke omladine. Mobilisan je 1915. godine u rat, naredne godine u Galiciji bio je osuđen na smrt a od streljanja se spasio simulirajući ludilo, bio je u zatvoru u Samoboru 1916-1917. godine. Potom je bio glumac u Osiječkom pozorištu 1917-1918. godine. Učestvo-  
vao je na velikom zboru slovenskih naroda u Pragu u proleće 1918. godine i bio je poverenik Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba za kotar Glina i Petrinja oktobra 1918. godine. Prve pesničke knjige objavio je odmah po završetku rata: *Ritmi mojih slutnja*, Zagreb 1919; *Spas duše*, Zagreb 1920. Potom je objavio dramu u stihovima *Istočni greh: misterij za bezbožne ljude čiste savesti*, Zagreb 1920. Najznačajniji je kao osnivač avangardnog umetničkog pokreta i istoimenog časopisa ZENIT (1921-1926). Emigrirao je iz Kraljevine SHS decembra 1926. godine i proveo

---

<sup>1</sup> Dr Nenad Ž. Petrović, Institut za strategijska istraživanja, Beograd,  
npetrovic21@yahoo.com

narednih deset godina u Parizu. Vrativši se u zemlju pokušao je 1940. godine da pokrene novi časopis SRBIJANSTVO čiji je prvi i poslednji broj bio zabranjen. Godine okupacije proveo je van javnog života, nije sarađivao sa okupatorom niti je poznato da je bilo šta učinio protiv njega. Posle rata je besposlen i van javnog i kulturnog života životario u krajnjoj bedi bez redovnih prihoda živeći od preprodaje tada deficiratne robe (žvakaće gume, kafa i dr.) koje je dobijao iz Brazila i SAD od rođaka njegove supruge Anuške. Umro je u domu za stare u Kačarevu kod Pančeva gde je bio smešten nekoliko dana pošto mu je pozlilo a nije imao nikoga od rodbine niti prijatelja juna 1971. godine. Postoji sumnja da je izvršio samoubistvo.<sup>2</sup>

Mićić je sa svojim mlađim bratom Branislavom Mičićem (u književnosti i slikarstvu poznatom pod pseudonimom Branko Ve Poljanski<sup>3</sup>) i grupom istomišljenika pokrenuo internacionalnu avangardističku reviju sa priložima na raznim jezicima ZENIT u čijem prvom broju objavljuje zajedno sa Ivanom Gollom (pravim imenom Isaac Lang) i Boškom Tokinom *Manifest zenitizma*. U programskom članku Mičić nagoveštava svoj dalji razvoj i tu nalazimo u embrionu njegovo potonje kretanje koje će ga odvesti u negiranje Evrope i njene civilizacije uz isticanje koncepta *Barbarogenija*. Takav razvoj vidljiv je u ZENITU a pogotovu u knjizi pesama *Antievropa*, Beograd 1926. U predgovoru „Vanumna poezija i antievropa“ Mičić kaže: „Robovanje evropskoj kulturi i njenom strvoderskom lovu po Istoku imaće za nas kobnijih posledica u budućnosti nego u sadašnjosti. Zato mi ne smemo dopustiti da Balkan postane stovarište i ropotarnica

---

<sup>2</sup> *Српски биографски речник*, 6, Нови Сад: Матица српска, 2014, 911-912; *Leksikon pisaca Jugoslavije*, t. IV, Novi Sad: Matica srpska, 1997, 321-323. Za podatak o smrti i mogućem samoubistvu v. Зоран Маркуш, *Зенитизам*, Београд: Сигнатуре, 2003, 40-42.

<sup>3</sup> *Српски биографски речник*, 6, 909-910.

preživjele i ljudožderske evropske kulture. Jer posle hrišćanstva evropska kultura je najveće zlo zarobljenog čovečanstva.“ Autor, ne samo ovde, iskazuje protivhrišćansku i mistično-politeističku orijentaciju koja u hrišćanstvu vidi otpadanje od samobitnih (srpskih i slovenskih) rasnih paganskih korena za koje smatra da im se treba vratiti kako bismo odbacili od sebe otrov zapadnjačke (evropske) mašinske i materijalističke civilizacije. Zenizam je predstavljao *čudan amalgam anarhizma, fašizma i velikosrpskog šovinizma*. Golem put je prošao ovaj avangardni pesnik i romansijer od simuliranog ludila u Austro-Ugarskoj vojsci, njegove zgroženosti ratom, preko najranijih zbirki modernističke poezije, jedne mistične drame na biblijsku temu pada u greh (sa stavovima suprotnim od kanonskog objašnjenja) sve do promovisanja „Srpskog Barbarogenija“ koji će svojom čistom i divljom energijom uništiti degenerisanu Evropu i preporoditi je. Pojam *varvarstvo* bi kod Micića i zenitista trebalo pisati pod navodnicima jer za njih on nije imao uobičajeno opšteprihvaćeno značenje već je označavalo *ozdravljenje kulture, dezinfekciju ubuđalog (evropskog) duha*. Zenizam podseća na futurizam (iako je Micić odbijao da je njegov pokret nastao iz futurizma) po svom odricanju kompletne dotadašnje kulture i zahtevom za njeno uništenje u ime *budućeg varvarstva koje preporuča!* Međutim, dok je futurizam slavio dolazak novog doba mašina i tehnologije odbacujući svekoliku dotadašnju kulturu na đubrište povesti dotle Micić u zenizmu slavi povratak selu, primitivnom životu u prirodi i istupa protiv mehanicističke civilizacije. To je pobuna protiv civilizacije koja je uprkos svom sjaju mogla da dovede do onakvog uništavanja u Velikom ratu, bio je to opravdan i sasvim očekivan krik mlade generacije pogođene strahotama i demoralisane nemoćnošću čoveka i kulture pred zlom. Stoga u programskom pesnikovom vapaju srećemo poglavito anarhizam i nihilizam ali i nagoveštaje svog budućeg idejnog razvoja:

„Mi smo goli i čisti.

Zaboravite mržnju – utonite u gole dubine *Sebe!*

Zaronite i uzvisite se do svojih visina!

ZENIT

Uzletite nad ovo zločinačko, bratoubilačko *Danas!*

Iznesite astralno biće pred vizijske oči *Nadživota!*

Slušajte magiju naših reči: Slušajte *Sebe!*

Na Šar planini – na Uralu – stoji

GOLI ČOVEK BARBARO-GENIJ

/.../

Pucajte opasani lanci! Rušite se predgrađa velikih i kužnih

Zapadnoevropskih gradova! Prskajte stakla pozlaćenih

dvorova

- visokih tornjeva – Narodnih Burza i Banaka!

Uvucite se debeli ratni lihvari u masne trbuhe!

Sakrite vaše kupljenje metrese u duboke prljave džepove!

Zar nemate stida!?

I vi slepe matere i glupi očevi, što skupo prodajete svoje

nevine

kćeri!

I vi i vi podzemni crni pauci, što pletete mreže oko čistih

duša

- *Slobodni Zidari!*

Zar nemate stida pijane lože!?

/.../

Magična je reč! *Zenit!*

U prašumi negde rođen je *Čovek – brat i otac bogova.*

Čovek je *stvorio Boga*, jer je video orkanske oluje i strele,  
čuo gromove i čeznuo *Sunce.*

Jedne magične i duboke noći otkrio je sam *Sebe – Čoveka*

Prva *Čovekova slabost* stvorila je Boga – *Prvo Carstvo*

Prva egipatska i grčka kultura (*Grčka i Makedonija*  
*zajedno su na Balkanu*) – *Drugo Carstvo*

ZENITIZAM = TREĆA VASELJENA

/.../

Zenitizam je apsolutna nadprirodna *individuacija*, koja je jedina

stvaralačka:

mora u sebi nositi *umetnika + čoveka*

*Nadžovek*

mora inkarnirati *dvopolarni metakozmos*

*Fenomen*

Zenitizam nije samo *duh* = četvrta dimenzija

Zenitizam je vandimenzija =  $\infty$  ili deseta dimenzija =

*Večnost.*

/.../

*Zemlja je za Čoveka Brata a ne za Ubicu!*<sup>4</sup>

Svoj deo proglasa Micić je locirao sa: Zagreb na Balkanu.

U *Manifestu* se ponavlja Micićeva opsednutost starim kultovima Sunca (već naziv pokreta asocira na najvišu tačku na nebu), on ističe smenjivanje carstava pa nagoveštava da će zenitizam doneti *Treću Vaseljenu* („*Treće carstvo*“). Sličnu ideologiju negovali su nemački neopagani-nacisti koji su proglasili svoj *Treći Rajh* kao hiljadugodišnje svetsko carstvo zemaljsko. Srećemo i Ničeov pojam *Nadžoveka* koji je preteča *Barbarogenija sa Balkana*, on je Sloven i Jugo-Sloven, zapravo *najčistiji rasni tip Srbina* koji odbacuje importovanu evropsku materijalističku lihvarsku kulturu. Nije čudo da je *Barbarogenije* prvi korak u planiranom pobedonosnom pohodu na Evropu učinio u „belom gradu“ Zagrebu koga Micić svrstava u Balkan što nikako nije pežorativno, naprotiv. Međutim, u Zagrebu su njegove ideje dočekane sa krajnjim neprijateljstvom. Ne samo zbog Micićevog isticanja anti evro-

---

<sup>4</sup> Ljubomir Micić, *Manifest Zenitizma*, Zagreb 1921, 3-8, podvučeno u originalu.

pejstva i balkanizacije nego još više usled zaoštrenih nacionalnih odnosa posle Vidovdanskog ustava, njegovo „umetničko“ provociranje javnosti i novinske polemike pretvorile su se u jasnu nacionalnu netrpeljivost budući da je zagovarao veliko srbizam kao nosioca „barbarogenijstva“.

### *Micićevi sukobi sa Zagrebom i Beogradom*

Micić je može se reći od pokretanja Zenita bio u sukobu sa purgersko-nacionalističkom sredinom u Zagrebu. Ali je jedan njegov članak očito bio kap koja je prelila čašu u njihovim odnosima i njemu posle toga više nije bilo mesta u toj sredini. Tekst je pisan na fonu zaoštavanja odnosa između Hrvatske i Hrvata sa jedne strane i vlade u Beogradu, gde je šovinizam prema Srbima (od ranije prisutan u nekim krugovima hrvatskog društva) sada „obogaćen“ političkim problemima i zahtevima za decentralizaciju koji su stizali iz HRSS. Iako je mnogo toga tačno u Micićevim opažanjima o naduvenosti i prepotentnosti hrvatskog građanstva i njihovom isticanju svoje kulture koja je (srednje)evropska nasuprot Srbima i Srbiji kao Balkancima (u pežorativnom značenju) ipak se mora reći da je Micić na šovinizam uzvratio šovinizmom. „Hrvatska kultura“, pojam koji u članku Micić uvek stavlja pod navodnike, predstavlja vanbračno dete neprirodnog braka dresiranog majmuna i papige čije je pravo ime i adresa: „preuzvišena gospođa Politura Imitacija de Kultura, Zagreb.“ To je nasleđe onih koji još uvek čuvaju u mislima Kraljevinu Ugarsku. „Hrvatska kultura` je ljupina ili mućak – svejedno – kako hoćete!“

Kao moto članka Micić je naveo dve izjave Stjepana Radića: „Hoćemo da ostanemo Evropejci – makar i u poslednjoj klupi evropske civilizacije.“ „Pre smo bili avangarda evropske kulture, a sada nastoje da budemo arijegarda balkanske nekulture.“ Ovakve ideje Micić je pripisao žutokljunim papigama i majmunima. Obe vrste životinja sklone su podražavanju, to im je u prirodi. Međutim takve pojave nalazimo i kod „životinja više vrste“ odn. kod ljudi.

„Ljudi, neizmerno tašti i oholi ljudi, članovi `više vrste` životinja ne čine izuzetka ni od majmuna ni od papiga. Ima tako jedna sekta ljudi, rimokatoličke veroispovesti koja sačinjava jedno hijerarhijsko pleme pod imenom Hrvati. Oni geografski nastavaju zapadnu granicu Balkana a zabunom svrstaše ih drugi i među Slaveni. Zabluda! Pošto se na granicama uvek govori mnogo i koje-šta, čuo sam često klepetanje o t. zv. – `hrvatskoj kulturi`. Ja ne budi len, mnogo sam se trudio (pošto sam upoznao i neke druge) da upoznam to čudo neviđeno – `hrvatsku kulturu`. Ali rekoše mi, pošto je ta `kultura` hrvatski monopol, da moram najpre tražiti za- vičajnost `kulturnog centra` i `evropske prestonice`, jer kao Srbin ne mogu se tako jeftino i lako grejati na suncu `hrvatske kulture`. Dobro – sve sam učinio tako. Brzo zatim, razočaran i gnevan, pošto sam bio latinski prevaren (posledice Rima i Vatikana) od- metnuo sam se u buntovnike – zenitiste. /.../ Sve je to otpadak i prirepak raznih tuđih `kultura`, koje su pretrpele svoj poraz i slom u svetskom ratu i skupnim imenom zove se takav vašar – eklekticizam!<sup>5</sup> /.../ Ali, da se jedna fikcija jedna obmana, jedna proračunana (SIC) papagajska laž kao što je `hrvatska kultura` nametljivo i nama veša oko vrata kao katanac ili konopac vešala od istovetnih ljudi i da se bezobrazno suprotstavlja nekoj srpskoj `nekulturi` – to mi ne ćemo (SIC) ne samo za to (SIC), što smo ubeđeni da su Srbi kulturno nadmašniji i sadržajniiji za pedeset zagrebačkih katedrala od Hrvata i po svojoj starini i po savremenosti, nego i za to što smo željni da istinski čovečno i stvarno učestvujemo tek u stvaranju nove čovečanske kulture. /.../ Eto, tu leže sva naša isto-rijska, progresivna i etička prava, da suprotstavimo srpski konstruktivni balkanizam destruktivnom hrvatskom `evropeizmu`. Balkanizacija Evrope, naš je poziv i zapoved. Balkanizam je prasnaga dnevno<sup>6</sup> ognjišta prve evropske kulture, te kao sinteza mladog divljega slavenizma i zrelih plodova klasičnog helenizma,

<sup>5</sup> „Hrvatska kultura“ je skup tuđih otpadaka.

<sup>6</sup> Verovatno treba: drevnog.

pobedićemo duhovno u budućnosti snažnije, nego fizički u prošlosti i sadašnjosti. Srpski prilog čovečanskoj kulturi biće neosporno označen žigom rasne balkanske kulture i nove balkanske civilizacije. A `hrvatska kultura`?

Urrraaa

Obesićemo vašu perverznu kulturu

Za ženske šešire u javnim kućama

Baš kad budete u položaju puzavaca

I smeјati se: ha ha ha...“<sup>7</sup>

Posle ovoga Micić zbog učestalih novinskih napada i fizičke ugroženosti napušta Zagreb, prebacuje sebe i redakciju u Beograd gde deluje i njegova supruga Anuška Micić kao poslovođa predstavništva firme za izradu papirnih proizvoda i kancelarijskog materijala Lipa Mill, vlasništvo njene zagrebačke jevrejske porodice Kon (Kohn). Micića je žena, ludo zaljubljena u njega<sup>8</sup>, izdržavala i finansirala izlaženje časopisa i ostalih Zenitovih izdanja u kojima je i sama povremeno saradivala. Redakcija je bila smeštena na

---

<sup>7</sup> Ljubomir Micić, „Papiga i monopol `hrvatska kultura`“, *Zenit*, br. 24, Zagreb, maj 1923, 1-2. Preuzeto iz fonda digitalizovanih izdanja Narodne biblioteke Srbije.

<sup>8</sup> O tome svedoči njihova delimično sačuvana prepiska u kojoj osim njenih izliva neobuzdane ljubavi i erotske strasti (često na ivici pornografije) najviše prostora zauzimaju pare koje je obezbeđivala Ljubomiru. Kao lajtmotiv u pismima se ponavlja pare, pare, pare. (Анушка Мицић, Љубомир Мицић, *Страшна комедија. Преписка: 1920-1960*, приредили: Саша Илић и Драгана Перуничих, Београд: Народна библиотека Србије, 2021.) Neopravdano, ličnost Anuške Kon Micić je skrajnuta pa je tako nema u *Srpskom biografskom rečniku* niti u *Leksikonu pisaca Jugoslavije* a autori koji su se bavili zanizmom kao npr. Z. Markuš sasvim uzgredno je spominju. Po mom mišljenju ova femme fatale odigrala je mnogo značajniju ulogu od proste sekretarice i prevodioca u redakciji Zenita kako je obično ocenjuju. Ona je bila ona „Vila Fata Morgana“ iz jednog potonjeg Micićeovog romana o kome će već biti reči, – a on je „Barbarogenije decivilizator“ sopstvenoj umetničko-mesijanskoj uobrazilji. Takođe, to je bila osoba koja ga je dovela u vezu sa bogatim krugovima zagrebačkih i beogradskih Jevreja

istoj adresi gde je bio i njihov beogradski stan i predstavništvo Lipa Mill u Gračaničkoj ulici 15, kao što je to pre toga bio slučaj u Zagrebu gde su stanovali na Starčevićevom trgu 10. Kako je u Zagrebu imao veliki broj komercijalnih oglašivača velikih trgo- vinskih firmi tako je produžio i u Beogradu. Pa posle onakvog članka o „hrvatskoj kulturi“, u prvom sledećem, beogradskom broju 25 od februara 1924. godine zatičemo među ostalima i re- klamu za „PRVU HRVATSKU ŠTEDIONICU CENTRALA ZA- GREB FILIJALA BEOGRAD“.

Ovo povlačenje na rezervni položaj u stratezijskom prodoru barbarogenijstva na Evropu nije Miciću mnogo pomoglo. Ni Beograd nije pokazao razumevanje za njegove ideje, u beogradskoj cincarsko-skorojevičkoj čaršiji smatran je za eksponenta boljševizma tako da je na udaru policije koja mu pleni časopis.<sup>9</sup> Zaplenjen je pravosnažno broj 43 iz decembra 1926. godine što će se ispostaviti kao poslednji trzaj Zenita koji više neće izlaziti. Razlog je bio Micićev članak potpisan pseudonimom Dr M. Rasinov, „Zenitizam kroz prizmu marksizma“. <sup>10</sup> U članku je vlast, mora se primetiti sasvim ispravno, primetila poziv na boljševizam i revoluciju što je tada bilo protivzakonito još od Obznane 1920. godine. Značajne su Micićeve teze u članku (koje toliko stoje u koji su mu finansirali časopis i izdavaštvo a i njega samog jer on nikada nije radio ako pod radom podrazumevamo rad za platu da bi se preživelo. Tako dolazimo do apsurdna da je tobožnji borac protiv kapitalizma i buržoazije bio celog veka parazit te iste buržoazije zahvaljujući ženi.

9

Odlukom policije bio je zaplenjen *Zenit* broj 36 iz oktobra 1925, međutim odlukom suda zaplena je poništena. Policija je meru izrekla zbog Micićevog teksta „Hvala ti Srbijo lepa“, jer je procenika da se tekstom izaziva mržnja protiv države kao celine tako što se Srbija poistovećuje sa Kraljevinom SHS. (*Zenit* broj 37 objavio je policijsko rešenje o zapleni kao i oslobađajuću presudu suda.) Micić je imao primedbe i na srpsku političku elitu pa je tako u broju 34 na naslovnici objavio fotografiju Nikole Pašića sa potpisom: Met-husalem de la politique serbe. Ali ovaj broj nije bio zabranjen.

<sup>10</sup> Preuzeto iz fonda digitalizovanih izdanja Narodne biblioteke Srbije.

opreci sa onim što će kasnije pisati) da je *nacionalizam danas glupav i da su svi ljudi na zemaljskom globusu jedan narod*. O tome svedoče parole iz teksta: „Zenitistima je nacija svejedna.“ „Zenitizam je sin marksizma.“ „Dole Evropa!“ „Živeli varvari!“ Ovde je pisac pod „Evropom“ podrazumevao *nezajažljivi kapitalizam* a pod „varvarima“ *proletarijat*. Međutim, dvobroj 17-18 (1922) iz zagrebačkog perioda, koji je bio u celosti posvećen avangardnoj umetnosti u Sovjetskoj Rusiji i samim tim vršio propagandu boljševizma vlast nije zaplenila! Micić je napisao afir ma tivan i pane-giričan predgovor (pod pseudonimom dr A. Lj.) za knjigu Anatolija Lunačarskog *Proletkult* (Beograd, 1923.) koja takođe nije bila zaplenjena. Anuška je knjigu prevela sa ruskog. Po dolasku u Beograd priredio je *Međunarodnu izložbu nove umetnosti* 1924. godine koja je popularisala Rusiju i boljševizam a učestvo-vao je svojim likovnim i književnim radovima na moskovskoj *Međunarodnoj izložbi revolucionarne umetnosti zapada* 1926. godine. Sve se to dešavalo posle zabrane KPJ Obznanom iz 1920. i donošenja Zakona o zaštiti države 1921. godine kojim je zabranjena i krivično sankcionisana svaka komunistička propaganda. Ovo dugo nije primenjivano na Miciću možda iz razloga što je smatran arlekinskom figurom?

U svakom slučaju odmah po zapleni 43. broja Zenita, Micić u brzini i strahu napušta zemlju i emigrira. Protiv njega je bio pokrenut krivični postupak o kome ne znamo ništa jer se niko do sada nije potrudio da pronađe u arhivama i obelodani sudska akta.

U nekim pismima Anuška pominje Miciću da je u toku proces protiv njega i da je ona angažovala advokate ali bez detaljnijih podataka o samom procesu.<sup>11</sup> Tih dana, decembra 1926. godine, bili su zategnuti odnosi između Kraljevine SHS i Kraljevine Italije

---

<sup>11</sup>Takvo je npr. pismo od 2. marta 1927. gde ga obaveštava da mu je stigao poziv iz Prvostepenog suda da se pojavi po predmetu svoje krivice radi saopštavanja presude. Anuška pretpostavlja da je reč o kazni od 15 dana zatvora.

u vezi razgraničenja. Fašisti koji su već bili na vlasti premlaćivali su jugoslovenske omladince u Rijeci koji su nosili obeležja Kraljevine SHS. Bili su održavani mitinzi u Rijeci i Sušaku gde su nacionalisti sa obe strane manifestovali svoju mržnju prema drugoj strani. O tome su izveštavali *Politika* i *Pravda*. Micić je upravo tada prešao granicu preko mosta koji je delio Sušak i Rijeku. Bila je pooštrena kontrola upravo zbog situacije. Njega je italijanska zadržala kao sumnjivog sedam dana u zatvoru u Rijeci pa ga je Tomazo Marinetti (jedan od osnivača fašizma i avantgardnog pokreta Futurizam) svojom intervencijom izbavio iz zatvora o čemu sam Micić piše u svom romanu *Barbarogenije decivilizator* a piše i Markuš koji je mnogo puta razgovarao sa Micićem 1970-1971. godine.<sup>12</sup>

*Antievropa kao fašizam: idejni zaokret Micića sa  
krajnje levice u krajnju desnicu*

Micić je napustio Kraljevinu S HS da bi narednih deset godina proveo u Parizu. Prelazi u prestonicu vrhunske dekadentnosti (prema sopstvenom shvatanju) da tu propagira balkanско-srpskog barbarogenija kao spas za Evropu. Nešto pre toga objavljuje da će „Genijalni varvarin“ pun životnog duha, sokova prirode i snage degenerisanoj civilizovanoj Evropi ispržiti žestoku „varvarsku kajganu“:

Ispićemo devet akova zvezda  
I pojesti hiljadu vagona srpskoga neba  
Ako balkanske oči ne iskljuju mozak zapadne kulture  
Ako istočne duge ne poloču evropsku krv

<sup>12</sup> Markuš daje precizniji podatak da je Marinetti intervenisao kod Musolinija te su ga pustili iz zatvora. (Z. Markuš, n. d., 36.) Zašto je Micić bežao od krivične odgovornosti toliko obilazno preko Sušaka i Rijeke kada mu je najbliža granica bila sa Mađarskom? Ovo navodi na sumnju da je upravo očekivao da će u Italiji dobiti azil ali kako ga nisu oduševljeno primili produžio je dalje u Pariz.

/.../

Da

U čistoj krvi utopićemo oči vaših vodenih ideja

Na žaru vaših pogleda pržićemo genijane mozgove

VARVARSKU KAJGANU

Ide barbarogenije

Ludi zenitista barbarogenije

Barbarogenije: divna slika i prilika burne pomisli

Barbarogenije: spasonosni pilot varvarskih ideoplana.<sup>13</sup>

Objavljuje na francuskom više proznih dela među kojima ističemo ono sa provokativnim naslovom *Smelo! U varvarstvo. Zenitističke parole jednog evropskog varvarina*. (Lioubomir Mitsitch, *Hardi! A la barbarie, Paroles zénitistes d'un barbare européen*, Paris 1928). Vratio se u Jugoslaviju 1936. godine, verovatno kada mu je zastarela sudska kazna, ali opet u Francuskoj objavljuje roman *Barbarogénie le décivilisateur*, Paris 1938. Ovo je jedini njegov roman koji je dosad preveden na srpski i objavljen je, smatram ne slučajno, upravo u vreme raspada Jugoslavije.<sup>14</sup> U ovom Micićevom delu najcrnji mrak i šovinizam, mržnja prema

Evropi i civilizaciji dostižu epski vrhunac. Iako je u načelu nepošteno poistovećivati pisca sa idejama i postupcima njegovih književnih junaka, nakon svega što znamo možemo sa sigurnošću tvrditi da su to ideje samoga autora. Tako na početku imaginarni pisac (Micić) koji se vraća u Jugoslaviju posle mnogo godina provedenih u Parizu, očajava jer na jugoslovenskom brodu ne može da čuje čisti srpski jezik već namerno iskvareni srpski (odn. hrvatski jezik). Brod plovi uz „srpsku obalu, bivšu Dalmaciju“. Dubrovnik je srpski grad. Hrvatska je „Nova Srbija“ a Hrvati su

<sup>13</sup> Ljubomir Micić, *Antievropa*, Beograd 1926, pesma Varvarsku kajganu.

<sup>14</sup> Ljubomir Micić, *Barbarogenije decivilizator*, Beograd 1993..

zapravo Srbi koji su se odrodili. Jugoslavija je pogrdni naziv za Srbiju („Srbija zvana Jugoslavija“) i to je poniženje za Srpstvo koje je pristalo da mu kralj Aleksandar nametne nakaradno ime. Kada njegov polubog *Barbarogenije* – čudesno rođen na Đurđevdan na Avali od srpskog Neznanog junaka *Zenitona* i *Vile (Fata) Morgane* počne da prorokuje svoju filosofiju spasonosnog varvarstva njega evropeizovani izrođeni Srbi najure sa srpskog Olimpa (Avala), on prelazi most-granicu koja deli Sušak (Jugoslaviju, a za Micića je to Srbija) od Rijeke (Italiju). *Barbarogenije* na tom mestu meditira kako su Srbi proširili Balkan do Rijeke: „Konačno! Upravo sam spalio most Balkan – Evropa! ... mislio je kasnije. Nekad je to bio Carigrad, a Srbi su ga nakon rata preneli ovde, u Rijeku. Srbi uostalom samo slede stope svojih sa-predaka Kelta.“<sup>15</sup>

Micić u *Barbarogeniju decivilizatoru*, opisuje svog literarnog poluboga (u megalomanskoj uobrazilji samoga sebe?) koji je rođen kako drugačije no čudesno od oca *Zenitona* vrhovnog srpskog božanstva i majke *Vile (Fata) Morgane*. On besedi na Avali kraj mauzoleja svoga oca srpskog *Neznanog junaka*.<sup>16</sup> „Avalski seljak“ - sledbenik *Barbarogenija* poručuje urbi et orbi svoje protivljenje civilizaciji i Evropi: „Štaviše, onom koji hoće da me sluša kažem: srpski čovek nije onakav kakvog ga debela Berta, hoću da kažem svetska štampa, i prodavci sa sve četiri strane sveta predstavljaju, niti čovek koga 'evropeizuju' u inostranstvu praveći od njega evnuha, ne!... Čak su retki i oni koji,

---

<sup>15</sup> Lj. Micić, *Barbarogenije decivilizator*, Beograd 1993, 83. Na ovom mestu Micić opisuje svoj prelazak ove granice 1926. godine.

Micić kao da insinuira obmanu u vezi stvarne namene ovog spomenika?! Jer zašto se ne zove kao svuda u svetu grob/spomenik/mauzolej neznanom vojniku već neznanom junaku? Kao da je to prikriiveni spomenik predhrišćanskom božanstvu a ne simboličan grob neidentifikovanog vojnika iz Prvog svetskog rata za koga pošto je anonimn niko ne može znati je li bio junak ili nije?!

držeci univerzitetsku diplomu ili književno pero ili politički bič izjednačuju zdrav razum i jasnoću duha srpskog seljaka, kreatora svoje države u čijoj se senci danas Trst i Solun osećaju nelagodno /.../ Pa dalje!... dok u Evropi i drugde aristokratija ~~prejshnjaj predstreljaeksploatorizvomanudaristsrpskoju~~, ne samo balkansku nego i evropsku. /.../ Onda setite se dobro da je, da bi se preprečio put evropskoj kugi za vreme velikog rata, da bi se potpuno slobodno mogla razviti krila našeg varvarskog kraljevstva – znači za najveću Srbiju, od Soluna do Trsta – milion i po Srba palo ili poginulo u zatvorima, na banderama ili bojištima. Ali nakon nestanka čitavog čovečanstva, nakon srpske pobede za koju nisu znali ni svi najveći narodi sveta, pljunulo se na naše grobove, izdata je naša zakletva, savijene naše zastave, iskrivljeni naši ideali i zadaci, zbrisano srpsko ime pod kojim su pravljena čuda, došlo se do pitanja: koliko košta vaša srpska krv da bismo je kupili? Precrtano je na karti sveta slavno ime naše otadžbine! San svih naših neprijatelja je ostvaren, ime Srbije više ne postoji! /.../ Srpsku pobedu dugujemo našim mrtvima, a Srbiju su izdali živi. Za plakanje je kad se vidi kako je srpski genij okovan i doveden dotle da više ništa ne može da pruži po svojoj meri. /.../ Sramota me je da priznam da su među nama nađene kukavice, saučesnici, i izdajice koji su pristali da se trampi milion i po srpskih grobova za sefove međunarodnih banaka, za staro gvožđe imperijalista, za laži srbomrzaca.“<sup>17</sup>

Od povratka u zemlju Micić se nije mnogo zapažao u javnom životu. Pokušao je novom provokacijom 1940. godine pokretanjem časopisa SRBIJANSTVO koji je doživeo samo prvi broj koji je policija zabranila.<sup>18</sup> Počevši kao mladi razbarušeni

---

<sup>17</sup> Ljubomir Micić, *Barbarogenije decivilizator*, 48-49.

<sup>18</sup> Međutim, posle ovoga protiv njega nije pokrenut krivični postupak i Micić nije bežao iz zemlje.

anarhista *Manifestom Zenitizma*, dvadeset godina kasnije završio je *Manifestom Srbijanstva*. Micić u svom poslednjem glasili između svojih (i ne samo svojih) ranijih teza kojima nipodaštava Hrvate sada *nipodaštava čitavo čovečanstvo ističući rasnu suprematiju Srba!* Srbi su najstariji i najveći narod na svetu. Čak su i Germani nastali od Srba: „Serb-man значи: српски човек, Срби људи, српски народ док би Гер-ман могло да значи шумски (горски) човек, односно Шумадинац.“<sup>19</sup> Dok je ZENIT štampaо latinično i ćirilično objavljujući priloge onako kako su autori želeli, čak i na stranim jezicima, dotle u impresumu SRBIJANSTVA traži da se prilozi šalju isključivo na ćirilici. U *Manifestu Srbijanstva* on uvodi svoj pravopis pa uporno piše *ljucki* umesto ljudski (ali za razliku od današnjih mislilaca „najstarijeg naroda“ piše srpski a ne srbski). U odnosu na dotadašnja svoja dela iz kojih bi se moglo zaključiti da prećutno priznaje Slovence i njihov jezik sada i njih smatra za Srbe a njihov jezik takođe za iskvareni srpski. Nešto je „smanjio“ Srbiju: Srbija je od Ohrida do Triglava. (U *Barbarogeniju decivilizatoru*: od Soluna do Alpa.) U svom zaokruženom varvarskom ludilu gde je za 20 godina prešao put od anarhističkog i svečovečanskog vapaja do srpskog urlika uma, on tvrdi da posle rata nije trebalo priznati postojanje tri ravnopravne konstitutivne nacije u novoj državi već je trebalo naterati Hrvate i Slovence da postanu „Novi Srbi“, da govore srpski i pišu ćirilicom. Novostvorena proširena država trebalo je da se zove i dalje Kraljevina Srbija a naziv Jugoslavija za Micića predstavlja vrhunac uništavanje srpstva. Dok je na koricama ZENITA još dok se država zvala Kraljevina SHS on stavljao Zagreb-Jugoslavija, dvadeset godina kasnije prešao je na srpski rasizam i mržnju prema čitavom svetu. Od buntovnika koji

---

<sup>19</sup> Љубомир Мицић, „Манифест Србијанства“, СРБИЈАНСТВО, Књижевно-политички часопис, 1, Београд 25. мај 1940, нап. 1, стр. 9.

istupa protiv kapitalizma i neljudske civilizacije koja je mogla da porodi svetski rat dogurao je dotle da tvrdi kako su *svi slovenski narodi, uključujući i Ruse, poreklom od Srba*. Po njemu Srbi koje bi u prošlosti neko porobio dobijali su latinski naziv za robove Sclavus, Sclavi, Esclaves (Sloveni). Ime Zagreb dolazi od reči Saharab – Sarab – Sakalib, što po njemu znači *srpski grad*.<sup>20</sup> Srbi su u antici poznati pod brojnim imenima između ostalog kao Tribali, Veneti, Sarmati... Antički car Aleksandar Veliki takođe je bio Srbin. Sve ovo Micić iznosi bez ikakvog naučnog utemeljenja, naprosto arogantno tvrdi na osnovu neke svoje „etimologije“ zapravo igre reči i anagramiranja što i je kod njega, verovatno nesvesno, bila zaostavština avangarde. Micić progovara i o „srpskom dinarskom tipu“ koji stoji u superiornom odnosu prema „hrvat skom vodenom tipu“ (ljudi naseljeni pored voda). „Jer, kakve veze, naprimer (SIC), može da ima otmeni, visoki, viteški, klasični tip srpski, obučen u plavu čuju koja se zove *raša* po srpskoj zemlji Raškoj, onaj srpski tip iz Konavlja, Boke Kotorske, Hercegovine, Dalmacije, Crne Gore, Banije i Like... sa onim zutananim, mračnim i podmuklim tipom zdepastog malog rasta iz goru t an sko-horvackog zagorja – u mađarskim šarama i čizmama?!“<sup>21</sup> Micić nije saradivao u listovima pod okupacijom niti je imao bilo kakve veze sa okupacionim režimom niti bilo kojom protivokupacionom grupacijom. Pravo je čudo da ga vlasti nisu maltretirale ni nega niti Anušku kao Jevrejku.<sup>22</sup> Ostao je do kraja

---

<sup>20</sup> *1910. nap. 1, str. 13.*

<sup>21</sup> Predivaci prepiske brachnog para Micić daju objašnjenje za ovo koje nas opet stavlja pred činjenicu da je krhko ljudsko znanje i da nikada nećemo shvatiti neke događaje iz prošlosti: Vladimir Skerl (1899-1981), takođe Jevrejin i saradnik Zenita, navodno je pomogao Anuški da izbegne sudbinu najvećeg broja beogradskih Jevreja jer je zauzimao bitno mesto u Nedićevoj administraciji. (*Страшна комедија. Препуска: 1920-1960, nap. 18, str. 62.*)

života usamljeni marginalac, osoba sklona provociranju javnosti i sukobima sa sredinom.<sup>23</sup>

Radomir Konstantinović pesimističkim proroštvom u vreme zenitasamoupravnog socijalizma uočava: „On je tu, *Barbaro - genije*, najmračniji genije srpske kulture, *on je tu*, - to je sve što samovog puta hteo da kažem.“ Perverziju kompleksa inferiornosti u kompleks superiornosti Konstantinović je primetio na pojavi ideje „Barbarogenija“: „Jedino u čemu nas ovaj Barbarogenije podržava, to je ovaj plemenski varvarizam kojim se čitav jedan svet Evrope odriče od svoga sopstvenog evropejstva, ubeđen da vidi u sebi čisto varvarstvo, jednom kao razlog za stid pred 'Evropom' a drugi put kao jemstvo prezira te iste Evrope.“<sup>24</sup>

---

<sup>23</sup> Micić je imao komšijske sporove sa stanarima zgrade u kojoj je živeo i koji će dovesti do njegovog kratkotrajnog prinudnog psihijatrijskog hospitalizovanja u Centralnom zatvoru u Beogradu. (Luka Dotlić, „Sporovi Ljubomira Micića“, *Polja*, Novi Sad, XVII, br. 152, 1971, 4-5.) Osim ovoga, Micić je imao i krivični proces o kome takođe nemamo dokumenta u kome je bio optužen zbog ispoljavanja nacionalne netrpeljivosti i omalovažavanja nekih javnih ličnosti drugih nacionalnosti. Tužilac je kao dokaz podneo Micićevo pismo Opštini Vračar u kome je zahtevao da svi organi vlasti ukažu veću pažnju srpskom narodnom pismu ćirilici. Takođe i njegov spis umnožen i razaslan većem broju ljudi kojim je doveo u pitanje političku i nacionalnu ispravnost jednog broja umetnika i književnika. Zastupnik javne tužbe je povukao optužnicu pa je Micić posle dva meseca istražnog zatvora pušten na slobodu. (Z. Markuš, n. d., 38.) O fanatizmu Micića svedoče ljudi koji su ga poznavali, npr. nije hteo da korespondira i vraćao je svu poštu pisanu latinicom osim onih koje su bile na francuskom. „Preveo“ je latinična sudska akta koja je pokazivao Dotliću tako što ih je prekucao ćirilicom mašinom prema svom pravopisu: lj je pisao lј, nj je pisao hј, dj (đ) je pisao dj. (Z. Markuš, n. d., 19; L. Dotlić, n.r., 5.)

<sup>24</sup> Radomir Konstantinović, „Ko je barbarogenije“, TREĆI PROGRAM, Beograd proleće 1969, 21, podvučeno u originalu. Kasnije je Konstantinović proširio studiju o Miciću u: *Biče i jezik*, V, Beograd 1983, 323-373.

## *Ko je Barbarogenije danas?*

Povesto Miciću izenitizmu izgledala bi danas kao aka-

demaska tema da svet ne primećuje prisustvo tih opakih ideja koje su se kao kancer proširile odavde do balkanizama (shvaćen u onom najgore smislu) sada prokrčio puteve na Zapad i tamo postepeno ovladava. Svet Evrope odavno je u krizi, to je kriza neoliberalnog poretka kapitalizma koji je izneverio sva visoka načela koja je sam postavio i svima preporučivao. Kao da ni tamo višenik ne veruje u svoje postulata na kojima je građen svet građanskog društva i demokratije. Rušioci današnjeg poretka nemaju šta da ponude. To bi bioneki, „novi“ oblik autoritarnosti kakogod ganazvali. Micić je ipak imao jednu punokrvnu ideju a to je ozdravljenje kulture, pronalaženje zdravih životnih sokova. Šta današnji neoliberalni Barbarogeniji mogu da pruže čovečanstvu osim beskrajnih etničkih i verskih ratova u kojima će zaradivati fabrikanti oružja i droga, osim ruševina i migranata koji se slivaju u globalnog jugai istoka prema severu i zapadu da bi tamo zaoštravali već prisutnu rasnu netrpeljivost, šta drugo osim večite vrteške koja u jednom času gubi kontrolu može odvesti čovečanstvo u nuklearnu apokalipsu.

## IZVORI I LITERATURA

### *Časopisi i novine*

ZENIT/ЗЕНИТ(1921-1926)

СРБИЈАНСТВО (1940)

ПОЛИТИКА (1926)

ПРАВДА (1926)

### *Enciklopedije*

СРПСКИ БИОГРАФСКИ РЕЧНИК, 6, Нови Сад: Матица српска, 2014, 911-912.

LEKSIKON RASICA JUGOSLAVIJE, IV, Novi Sad: Matica srpska 1997, 321-323.

*Objavljeni izvori* Видосава Голубовић, Ирина Суботић, *ЗЕНИТ: 1921-1926*, Београд: Народна библиотека Србије, Институт за књижевност и уметност; Загреб: СКД Просвјета, 2008.

Вук Драговић, *Српска штампана између два светска рата*, Београд 1956.

Љубомир Мичић, *Antievropa*, Beograd 1926.

Љубомир Мичић, *Barbarogenije decivilizator*, Beograd 1993.

Анушка Мицић, Љубомир Мицић, *Страшна комедија. Преписка: 1920-1960*, приредили: Саша Илић и Драгана Перуничкић, Београд: Народна библиотека Србије, 2021.

### *Literatura*

Зоран Маркуш, *Зенитизам*, Београд: Сигнатуре, 2003. Radomir Konstantinović, *Biće i jezik u iskustvu pesnika srpske kulture dvadesetog veka*, tom V, Beograd: Prosveta, Rad; Novi Sad: Matica srpska, 1983, 323-373. Radomir Konstantinović, „Ko je barbarogenije“, *Treći program*, br. 1, Beograd, proleće 1969, 9-21.

Luka Dotlić, „Sporovi Ljubomira Micića“, *Polja*, Novi Sad, XVII, br. 152, 1971, 4-5.

Nenad Ž. Petrović, *Ideologija varvarstva. Fašističke i nacionalsocijalističke ideje kod intelektualaca u Beogradu (1929-1941)*, Beograd-Zemun: Zadruga Res publica i MostArt, 2015, 59-76. (Poglavlje: Kritika grada, odbacivanje Evrope – idealizacija sela i seljaštva)

## OTPORI FAŠIZACIJI SRBIJE – SAFS 2008 – 2025.

Temakonferencije, „Antifašizam 80 godina posle Drugog svetskograta”, ponovopokreće suštinska pitanja našeg svakodnevnog života. Činjenica da se konferencija održava u Srbiji, u njenom glavnom gradu, celom događaju dodaje specifičan, rekao bih, nekakav porok, ali i dodatnu odgovornost, jer se nalazimo, ne samo fizički, već, presvega, idejno, na samom izvoru i mestu sa kojeg je zločin organizovan i otpočeo. Pošto se u Savezu anti-fašista Srbije (SAFS) mnogo puta tema antifašizma, sa raznih aspekata, razmatrala, u jednom trenutku sam pomislio da bi možda imalo smisla malo više progovoriti na temu „antifašizam, akademizam, aktivizam”, no, ubrzo sam odustao. Pri tom odustajanju rukovodiosam se svešćudanosim specifičnu odgovornost da, posle više od decenije angažovanja u SAFS-u, treba da ostavim i pisani trag o tom periodu.

Odlučivši se da pišem natemu „Otpori fašizaciji Srbije – SAFS 2008–2025”, presvegasam na umu imao ljude, mnogo ljudi, starijih i mlađih, boraca i borkinja, levičara i liberala, trećih i četvrtih, narušenog zdravlja i zdravijih, građanki i građana, anti-fašistkinja i anti-fašista. Za što od 2008-e godine? Zato što će tačno za naredljuda nabit i 17 godina od održavanja Okruglog stola

---

<sup>1</sup> Kraus Aleksandar dipl.inž.metalurgije, celu karijeru proveo radeći u samoupravnom socijalizmu i tranziciji na kapitalizam. U periodu od 2013-e do 2024-e, predsednik SAFS-a.

koji su organizovali SAFS i Fakultet političkih nauka (FPN), a na temu „Fašizam u savremenosti”. Učesnici tog, a i ovog događaja, bili su i dugogodišnji potpredsednik SAFS-a Aleksandar Sekulović, kao i Srba Manojlović, nekadašnji, ali i sadašnji član Izvršnog odbora SAFS-a.

Uzimanje 2008-e godine kao početnog perioda, dakle, ima svoje čvrsto uporište. Nama, u SAFS-u, je već tada, ponavljam, još pre 17 godina bilo jasno da se radi o pojavama fašizma, tada u Evropi, ali, bitno za nas, i u Srbiji. Naravno, mnogi od nas, već su povodom tragične Osme sednice CKSKS, naslućivali da je pravac kojim Srbija sa vođom Miloševićem kreće, apsolutno neprihvatljiv, i, sa nevericom shvatajući da se porađa nešto što bi najviše ličilo na nekakav srpski nacionalsocijalizam, a čega bi to bilo predvorje, u to vreme se nismo usuđivali ni da pomislimo. Jasno je, i danas mirne duše to možemo da kažemo, bilo je to predvorje fašizacije Srbije. Septembra 2027-e godine biće 40 godina od tog tragičnog istorijskog događaja. Ko se tada rodio, biće sada u punoj životnoj zrelosti, proživljenoj u društvu koje je svoju fašizaciju sve lošije kamufliralo i sve otvorenije demonstriralo. Pošto ovom prilikom nije moguće ulaziti u analizu i dijagnozu stanja kako je i zašto srpsko društvo iz Jugoslavije i samoupravnog socijalizma, galopirajući uletelo u najgoru varijantu neoliberalnog kapitalizma, želim samo da naglasim da ni do danas srpsko društvo nije u stanju da se suoči sa stvarnim uzrocima koji su ga do današnje otvorene fašizacije doveli.

Danas i ovde, u Srbiji, postalo je normalno da batinaši pod fantomkama, motkama, bezbol palicama, pa i metalnim štanglama nasrću na mirne demonstrante, da policija brutalno i nemilosrdno premlaćuje studente i studentkinje, građane i građanke koji mirno demonstriraju, automobilima se nasrće na ljude, a koristi se i zvučni top i vrsta suzavca koji više liči na bojni otrov. Nažalost, i nikakva uteha, nije činjenica to što smo mi u SAFS-u blago-

vremeno bili u pravu ukazujući da se srpsko društvo nalazi na veoma ozbiljnoj stranputici, tj. da je krenulo putem svoje fašizacije.

No, pre nego što se detaljnije budemo bavili svojevrsnom hronikom SAFS-a u periodu 2008 do 2025, nužno je istići kako je do samog stvaranja SAFS-a došlo. Naime, bio je, ne tako mali broj iskusnih ljudi, ozbiljnih političara i pripadnika JNA, koji su shvatali neophodnost i nužnost organizovanja radi pružanju otpora Miloševićевой politici. Posle niza neformalnih okupljanja, 4.10.1991. formirano je Društvo za istinu o NOB i Jugoslaviji. Prema svedočenju Svete Ora, prvi osnivači tog Udruženja su bili Marin Cetinić, Petar Babić, Stevo Dokmanović, Ivica Kukoč, Žarko Milićević, Svetozar Oro, Hakija Pozderac, Ilija Radaković, Ivan Stambolić i Miloš Šumonja. Od ove desetorice osnivača, osam je bilo nosilaca Spomenice 1941, 3 narodna heroja, 7 generala, 5 članova Saveta federacije i 1 predsednik republike. Ovom udruženju su prišli mnogi kasniji članovi i članice SAFS-a. Udruženje za istinu o NOB i Jugoslaviji je razvilo ozbiljnu aktivnost na razobličavanju Miloševićeve politike. Posebno treba istaći organizovanje dva veoma važna skupa, 2002-e i 2004-e godine. Prvi skup je za temu imao „Ratovi u Jugoslaviji 1991 – 1999”, a drugi „Anifašistički narodnooslobodilački rat u Jugoslaviji i savremenost”. Oba skupa su okupila veliki broj uglednih učesnika sa prostora nekadašnje zajedničke države, i sa oba skupa su kasnije izdati zbornici radova.

Nažalost, tokom narednih godina, posebno 2005-e, 2006-e, dolazi unutar udruženja do ozbiljnih rasprava, koje na kraju kulminiraju razlazom. Važno je pomenuti i glavne razloge tih neslaganja. Već je rečeno da je prilikom samog osnivanja udruženja bio dominantan veći broj generala JNA. Sa druge strane, udruženju su se vrlo brzo priključili i neki, do tada, poznati političari, kao što su Miloš Minić, Nikola Kmezić, Vidoje Žarković,

prof. Radoslav Ratković, Radovan Pantović, Miljan Radović i mnogi drugi. Prva grupa je insistirala na potrebi da se u aktivno- stima Udruženja i dalje polazi sa pozicija Jugoslavije, kao i na naglašavanju činjenice da je fašizam pobeđen tokom NOB-a. Druga grupa nije prihvatala ovakvu platformu delovanja, ističući u prvi plan plimu fašizacije koja je krenula iz Srbije, tj. da jeste fašizam u NOB-u vojnički poražen, ali da on sada ponovo diže glavu i da se treba maksimalno angažovati i organizovati na aktuelnom otporu savremenom fašizmu. Posle dosta burnih rasprava koje su dospеле i u javnost, došlo je do razlaza. Pristalice prve grupe se odvajaju i osnivaju novo udruženje sa istim imenom, dok preostali naslednici prvobitnog udruženja nastavljaju sa radom pod izmenjenim, novim imenom „Savez antifašista Srbije“, pod kojim se deluje i danas. Prvi predsednik SAFS-a bio je prof. Rado- slav Ratković, nekadašnji dekan FPN-a, i predsednik Ustavnog suda Srbije, dok je njega na toj funkciji zamenio Radovan Pantović, prvoborac iz Toplice i nekadašnji zamenik predsednika republike Srbije. Sekretari udruženja su bili puk. JNA Mirko Ivančić i publicista i novinar Nebojša Dragosavac. Dugogodišnja tehnička sekretarica SAFS-a bila je Zorica Tomasević. Ističući se sada na početku 2008. u godinu, mora se konstatovati da je ambijent u kojem SAFS deluje izrazito nepovoljan. Mi, u SAFS-u, se direktno angažujemo protiv struje, i to u samom njenom centru. Srpski nacionalizam nastavlja svoju ekspanziju i okupira skoro sve pore društva. Naglašeni i ostrašćeni antikomunizam i antititoizam dominiraju. Pljačkaške privatizacije se polako privode kraju. Promene imena ulica, škola, pojedinih ustanova temeljito se sprovode.

Ulica u kojoj je godinama sedište SAFS-a, ne može da ostane Božidara Adžije, a susedna, nikako Save Kovačevića. Osnovna škola ne može da bude Braće Ribar, dok Lola mora i ulicu da izgubi. Bila je to baš brutalna revizija istorije, i nekakva

kič retradicionalizacija. U SAFS-u se reagovalo na mnoge od ovih pojava. Aleksandar Sekulović objavljuje 2008. prvo izdanje svoje studije „Srpski nacionalizam i jugoslovenska tragedija”, dok se Nebojša Dragosavac detaljno bavi svim pomenutim promenama naziva. To je i period kada se potpuno zanemaruje obeležavanje 20-og oktobra, dana oslobođenja Beograda i, do tada redovne, komemoracije nacističkim žrtvama u Jajincima. Dešavalo se, na primer, da u Jajince na polaganje venaca odu jedino predstavnici Žena u crnom i SAFS-a.

Uopšte uzev, vreme o kojem govorimo možemo okarakterisati kao vreme velikog propadanja i strateških grešaka mnogih na odgovornim mestima u srpskom društvu. U takvom vremenu i prostoru SAFS je uglavnom bio prepoznavan kao jedna mala veteranska organizacija, pored još dve, SUBNOR-a i Društva za istinu o NOB i Jugoslaviji. SAFS je jasno stavio do znanja u čemu se sve ne slaže sa SUBNOR-om, koji je u svoje redove primio sve učesnike ratova devedesetih, postao produžena ruka revizio ni- stičke državne politike, prešao mirno preko rehabilitacije četništva, i na taj način postao važan saučesnik u fašizaciji srpskog društva. Početak perioda o kojem govorimo karakteriše se procesom za rehabilitaciju Draže Mihailovića. SAFS je pokušavao da i pravnim sretstvima utiče na tu sramnu rehabilitaciju. Jedino što smo uspeli jeste da ceo proces prolongiramo za nekoliko meseci. Redovno smo odlazili na sva razna ročišta pred sudove, gde smo uvek sretali i profesorku Oliveru Milosavljević, sjajnu istoričarku, nepokoleb- ljivu antifašistkinju i našu drugaricu, koja je umrla pre deset godina. Povodom tog procesa SAFS je izdao i dve knjige, prva, „Ne rehabilitaciji”, jeste zbornik radova, javnih reagovanja, a druga je autora Aleksandra Sekulovića, u to vreme, potpred sednika SAFS-a „Rehabilitacija Draže Mihailovića, političko nasilje nad istinom i pravdom”. Bili smo prisutni i u Palati pravde, zajedno sa drugaricama iz Žena u crnom, na završnom ročištu uz oštar

verbalni sukob sa Šešeljem. Na društvenim mrežama bila je aktivna i grupa „Ne rehabilitaciji”, drugova Milikića i Olujića, saboraca na mnogim protestima protiv rehabilitacije, ne samo Draže, već i Nedića.

To je takođe i period kada su u SAFS-u još aktivni predstavnici partizanske generacije, a neki od njih još vrlo vitalni i borbeni. U to vreme SAFS prima redovnu donaciju od Hemofarma, tako da može da izdaje i svoj list „Glas istine”, čiji je glavni urednik bio Nebojša Dragosavac. SAFS je organizovao razne tribine, promocije knjiga, naši su se članovi oglašavali u „nama dostupnim, štampanim i elektronskim medijima. Ustajali smo u odbranu neopravdano napadnutih javnih ličnosti, kao recimo Sonje Biserko. Održavali smo povremene razgovore na aktuelne političke teme. Redovni su bili kontakti sa uglednom istoričarkom Latinkom Perović, kao i sa mnogim drugima. Odazivali smo se na pozive i odlazili na grob Josipa Broza Tita, Sutjesku, Neretvu, u Kumrovec, Jajce, u Belu Crkvu, Jadovno, groblje oslobodilaca Beograda, Vranić, Jajince, Spomen obeležje „Sremski front”, Bojčinska Šuma, posetili memorijal Batinske bitke, obišli potpuno zapuštenu Mijajlovu jamu u koju su četnici bacali pobijene partizane, ali i neke savezničke pilote.

SAFS je održavao, i do danas održao vrlo dobre drugarske odnose sa odgovarajućim antifašističkim organizacijama u svim novonastalim državama, sa prostora Jugoslavije. Treba reći da smo dobijali i skromnu, ali drugarsku finansijsku pomoć od drugova iz Slovenije i Crne Gore. Priključivši se SAFS-u tokom 2009-e godine, autor ovih redova je, zajedno sa Ljibinkom Mitrović, kooptiran u Izvršni odbor SAFS-a 26-tog novembra 2009-e godine, i odmah prihvatio vođenje komisije za materijalna pitanja. Za razliku od nekih drugih, sličnih organizacija, SAFS je, u to vreme, vrlo brzo dospao u težak materijalni položaj. Posle prodaje Hemofarma, njihova donacija je odmah prepolovljena, i

ubrzo okončana. U takvoj situaciji SAFS je opstajao pre svega zahvaljujući disciplinovanom plaćanju članarina svojih članica i članova, i njihovih nesebičnih donacija. Ipak, vrlo brzo se shvatilo da se mora naći i neki drugi način opstanka, tj. onaj način koji su, u to vreme, koristile skoro sve nevladine i srodne organizacije civilnog sektora, a to je projektno finansiranje. Koliko god je ta orijentacija na projektno finansiranje bila logična, ona je za veliku većinu tadašnjeg članstva SAFS-a bila i teško izvodljiva. Partizan- ska generacija, uveliko u podmaklim godinama i narušenog zdravlja, nije bila vična radu na projektima. Nas iz tzv. srednje generacije bilo je nedovoljno.

Postalo je jasno da je neophodno podmlađivanje članstva u SAFS-u, i to iz dva suštinski važna razloga. Trebalo je da mlađi članice i članovi postepeno preuzimaju rad u SAFS-u, kao i da se oni angažuju u radu na budućim projektima. Takođe je postalo jasno da pripadnice i pripadnici partizanske generacije mogu i treba da postanu objekti nekog budućeg projekta, a ne oni koji bi te projekte izvodili. Rukovođeni ovom orijentacijom bacili smo se na traženje i privlačenje, uglavnom, mlađih novih članica i članova. No, pre nego što pređemo na tu novu fazu rada SAFS-a, beležimo samo neka od imena onih koji su poneli teret prvog organizovanog otpora daljoj fašizaciji srpskog društva.

Priključivši se SAFS-u, pa time i neposrednom upoznavanju, ali i uvidom u arhivu SAFS-a, zatekao sam plejadu sjajnih antifašistkinja i antifašista, nedvosmisleno opredeljenih da pružaju otpor nadolazećoj fašizaciji Srbije. Svakako rizikujući da nekog izostavim navodim ta imena bez nekog posebnog redosleda: Radoslav Ratković, Radovan Pantović, Nebojša Dragosavac, Mirko Ivančić, Aleksandar Sekulović, Vitimir Sudarski, Magda- lena Nedeljković, Radoslav Đerić-Braca, Sead Hadžović, Žika Stojšić, Đorđija Strunjaš, Miljan Radović, Milenko Marković, Goran Despotović, Josif Strunjaš, Marija Todorović, Milan

Timotić, Momčilo Vićentijević, Hamdija Doksan, Dragoslav Dimitrijević-Beli, Milomir Petrović, Živan Žika Berisavljević, Ranko Bugarčić, Emilija Bjeletić, Ilija Drezgić, Anton Lah, Jelašin Sinovec, Dušan Radaković, Miladin Stanimirović, Vukosav Rade, Pavle Radić, Milka Ljuboja, Boško Krunić, Stanko Šušnjar, Milivoj Bešlin, Željko Bodrožić, Vladislav-Bata Radaković, Ivan Mandić, Jelica Minić, Vuk Stambolić, Srba Manojlović, Blaža Mandić, Dušan Bugarski, Ljubo Babić, Batrić Žarković, Ranko Končar, Ljubica Minić, Vera Mujbegović, Ida Sabo... Ipak, bilo je očigledno i jasno, da je većina gore pobrojanih borkinja i boraca u poznoj životnoj dobi i, u većini slučajeva, narušenog zdravlja, mada, i to treba istaći, niko se nije predavao, kada se radilo o anga-žovanju u aktuelnoj borbi protiv povratnika fašističke Srbije. Ovakvim izazovima otpora, uspevamo da privučemo jedan broj novih članica i članova, srednje i mlađe generacije, i to daje neki novi zamah radu SAFS-a. Obraćamo se fondaciji Heinrich Boll, i tamo zatičemo sjajnog rukovodioca Wolfganga Klotza i saradnicu Mariju Glišić. Vrlo brzo uobličavamo projekat o usmenim svedočenjima učesnica i učesnika Drugog svetskog rata, pod nazivom „Živi svedoci”. U dotadašnjem načinu rada, to je bila prekretnica. Radilo se bukvalno o otimanju od zaborava, svakim danom sve manjeg broja još živih svedoka. Vrlo brzo je definisan projekat, kojim je rukovodila Marija Glišić, a tim su sačinjavali Olga Manojlović-Pintar, Sanja Petrović-Todosijević, Dejan Kožul, Nebojša Dragosavac i Aleksandar Kraus. Intervjuisali smo 14 svedoka istorijskog perioda NOB-a. To su bili: Čavčić Eva Cucika, Đerić Radoslav Braca, Hadžović Sead, Kapičić Jovo Kapa, Lah Anton Toni, Matić Petar Dule, Pantović Radovan, Radičević Velimir Veco, Radovanović Jovo, Ratković Radoslav Era, Sabo Ida Francka, Vera Malecna, Stojšić Živan Žika, Strunjaš Josif, Vukosav Rade. U većini slučajeva ti su intervjui trajali i po više časova.

Predstavljanje projekta je bilo u Muzeju Jugoslavije u prisustvu svih intervjuisanih i članova njihovih porodica. Projekat je završen time što su svi intervjui preneti na diskove i od tada su dostupni javnosti. U SAFS-u smo bili ohrabreni uspehom projekta sa HBS-om, pa smo, sa novim mlađim snagama, nastavili rad na novim projektima. To je i vreme kada SAFS-u prilaze novi ljudi, srednje i mlađe generacije, kao što su: Latinović Ljiljana, Vahida Ramujkić, Tanja Marković, Marijana Stojčić, Nataša Lambić, Vesna Tomić, Iskra Krstić, Mirko Medenica, Vladimir Opsenica, Sanja Petrović-Todosijević, Srđan Radović, Vlatko Sekulović, Dragan Stojković, Zlatoje Martinov, Nađa Duhaček, Tadej Kurepa, Stevan Vuković, Vesna Perić, Srđan Milošević, Milovan Pisari, Irena Ristić, Ksenija Stefanović, Branislav Dimitrijević, Aleksandar Stojaković, Vida Knežević, Marija Vladislavljević, Slobodanka Ast, Dragan Šaletić. SAFS uspostavlja saradnju sa Fondom za otvoreno društvo, sa drugim organizacijama civilnog sektora i sa medijima. Radi se na projektima „Škola antifašizma”, „Kako se stvara(la) istorija“ i drugim. Lične priče učesnika i učesnica NOB-a, u kojoj su svedočenja Sidonije Krajinović, Ante Damića, Nikice Pilipović Dajanović, Milosava Gajića, Miloša Lučića i Roksande Lenard. U projektu su i prilozi Nikole Milikića „NOB i njena revizija u udžbenicima istorije na postjugo slovenskom prostoru“, zatim prilog Tamare Šmidling „Antifašizam u BiH danas“, kao i prilog Anite Lalić „Šizma antifašizma“ i Projekat Vladimira Opsenice „Znam – znaš“.

U okviru projekta Škole antifašizma urađena su dva pojmovnika antifašističke borbe. Ono što smatramo svojim velikim uspehom, a zahvaljujući prvenstveno angažovanju Vlatka Sekulovića jeste održavanje dva koncerata partizanskih pesama u punoj dvorani nekadašnjeg Doma sindikata u Beogradu. Prvi koncert je bio gostovanje partizanskog pevačkog hora iz Trsta Pinko Tomažič, a drugi koncert je bio nastup KIC POP HOR-a iz

Podgorice. Oba nastupa su završena ovacijama publike uz zajedničko pevanje poznatih partizanskih pesama hora i publike. Naš član Predsedništva SAFS-a Goran Despotović je finansirao, a Ivan Mandić, takođe član predsedništva je režirao veoma značajan film „Problem percepcije”, koji se bavio četničkim zločinima u Vraniću i Drugovcu i njihovoj različitoj interpretaciji.

U svom otporu fašizaciji Srbije, SAFS je vrlo često saradivao sa Ženama u crnom i Helsinškim odborom za ljudska prava. Svoje tribine i promocije, SAFS je najčešće organizovao u CZKD i sa nekadašnjom direktorkom Borkom Pavićević imao odličnu saradnju. Sa drugovima iz Vojvodine Živanom Berisav ljevićem, Batom Radakovićem i Duškom Radosavljevićem smo svesrdno podržali osnivanje Saveza antifašista Vojvodine, kao samostalne i bratske organizacije. Od mnoštva tribina i različitih promocija pomenućemo samo neke. Promocija knjige Antifašizam u savremenosti održana je 17. maja 2010. u CZKD, a organizatori su bili SAFS, FPN i CZKD. Moderatorica je bila Borka Pavićević, a govorili su Latinka Perović, Vukašin Pavlović, Zlatoje Martinov, Maja Stojanović i Radoslav Ratković.

SAFS je održao u CZKD promociju knjige Marka Vrhunca Tito Titoizam, 29. aprila 2010, a govorili su Radovan Pantović, Miljan Radović i Aleksandar Sekulović. Udruženje Nauka i društvo Srbije i SAFS su povodom 40 godina od smrti, organizovali tribinu Put u demokratski socijalizam-Milentije Popović, a govorili su Radoslav Ratković, Živojin Rakočević i Miodrag Đorđević. SAFS i Udruženje antifašista Novog Sada su u CZKD organizovali promociju zbornika Antifašizam AVNOJ Autonomija, 9. juna 2014. Govorili su Latinka Perović, Ranko Končar, Živan Berisavljević i Dimitrije Boarov, a moderator je bio Stanko Šušnjar.

SAFS i kulturni centar REX organizovali su tribinu NEMA REHABILITACIJE za ratne zločince i saradnike okupatora /

Geneza četničkih zločina. Pripremu i moderaciju su uradili Nebojša Milikić i Nebojša Dragosavac, a govorili su Aleksandar Sekulović, Antun Miletić, Branko Latas, Sead Hadžović i Dragoslav Dimitrijević Beli. SAFS je u CZKD 19.oktobra 2023. bio organizator tribine (ANTI)FAŠIZAM DANAS I OVDE, a govorili su Jovo Bakić, Olga Manojlović Pintar, Duško Radosavljević, Aleksandar Sekulović, Zlatoje Martinov, Dragan Stojković i Marijana Cvetković, a moderirao je Aleksandar Kraus. SAFS je 03.maja 2012. u saradnji sa jednim brojem nevladinih organizacija: Helsinški odbor, Građanske inicijative, CZKD i dr. organizovao skup pod nazivom „U susret 9. maju – Danu pobjede na fašizmu“. Skup je imao za cilj da se posebno osvrne i ukaže na aktuelni društveni i politički problem najavljene rehabilitacije Draže Mihailovića i namere da se u dogledno vreme rehabilituju i ostali dokazani saradnici okupatora. Na skupu su govorili Radovan Pantović, Milivoj Bešlin i Aleksandar Sekulović. SAFS, Žene u crnom i Helsinški odbor za ljudska prava, 17.oktobra 2013. objavljuju Antifašistički manifest, kao reakciju na donošenje zakona o izjednačavanju četnika i partizana i zakona o rehabilitaciji četnika. Javnost smo upozorili da se time rehabilituje fašizam, i pozvali smo sve antifašističke i demokratske snage Srbije da ustanu i kažu odlučno NE fašizmu.

Članovi predsjedništva SAFS-a, kao i njegovi članovi i članice, bezbroj su puta iznosili svoje kritičke stavove u štampanim i elektronskim medijima sa kojima smo mogli da saradujemo, a takvih je, nažalost, bilo malo. Svoje stavove smo najčešće objavljivali u listu Danas i u listu Republika, dok je izlazio. SAFS je učestvovao i imao jedno od dva uvodna izlaganja na svečanoj akademiji povodom 70-e godišnjice Drugog zasedanja AVNOJ-a, koju je organizovalo Društvo za istinu o NOB i Jugoslaviji, a na poziv Antifašističke Lige iz Hrvatske, Srpskog narodnog veća i Igmanske inicijative učestvovali smo i na konferenciji 80 godina

posle AVNOJ-a. Izdavanje i promocija knjiga sa antifašističkim sadržajima bilo je više i teško ih je sve pobrojati. Ipak, neke od njih ćemo pomenuti. Aleksandar Sekulović: Srpski nacionalizam i jugoslovenska tragedija, Marko Vrhunec: TITO TITOIZAM, Janko Kostnapfel: Kristalna kugla, Ne rehabilitaciji – javna reagovanja, Radovan Pantović: Dugi hod kroz (ne)vreme i (ne)prilike, Zlatoje Martinov – NDH i Nedićeva Srbija sličnosti i razlike.

SAFS se često obraćao zvaničnim institucijama, bilo grada Beograda ili republike Srbije. Skrnavljenje spomenika iz NOB-a je često bio razlog obraćanja, kao naprimer u slučaju ispisivanja kukastih krstova na grobnici narodnih heroja na Kelemegdanu. Obračali smo se stranim ambasadama i međunarodnim veteranskim organizacijama želeći da im skrenemo pažnju na reviziju istorije koja se u Srbiji dešava, a posebno povodom uspostavljanja narativa o dva antifašistička pokreta. Reagovanja na ta obraćanja SAFS nije dobijao.

Kao što je na početku ovog teksta rečeno, angažovati se u organizaciji koja za svoju osnovnu misiju ima otpor fašizaciji srpskog društva, predstavljalo je, a i danas predstavlja veoma težak i svakodnevni izazovni rad. Rehabilitaciju četništva uradile su vlasti posle promena 2000-tih, ali su ih vlasti koje su došle 2012-te svesrdno prihvatile i nastavile da tu nacionalističku politiku veoma detaljno sprovode. U Srbiju se vratilo sve ono što je ratovima '90-tih iz Srbije izvoženo u Hrvatsku, BIH i Kosovo. Elemente uznapredovale fašizacije srećemo na svakom koraku. Ogromne slike Draže Mihailovića i Ratka Mladića gledaju građane Beograda i drugih srpskih gradova. SAFS je na izborima izlazio sa javnim saopštenjima jasno stavljajući građanima do znanja za koju se političku opciju zalaže. Nažalost, unutar perioda omeđenog ovim tekstom, nikakvih pozitivnih pomaka na vidiku nije bilo. Stasale su nove, mlade generacije, obrazovane kroz

udžbenike u kojima se istorija nemilosrdno falsifikuje. Neka vrsta denacifikacije Srbiju tek čeka, i dok taj proces ne otpočne, borba i otpor fašizaciji biće i dalje veoma aktuelna i neizbežna.

U jesen 2024-e u SAFS je izabrano novo ruko vodstvo i novi sastav Predsedništva. Novi predsednik SAFS-a je Zlatoje Martinov, a potpredsednica i potpredsednik su Aida Ćorović i Rade Veljanovski, svi dokazani i provereni antifašistički borci i borkinja. Tokom 2024-e godine Srbiju potresaju stalni protesti velikih razmera, a ohrabrujuća je činjenica da se na političku pozornicu Srbije uspinje nova generacija mladih ljudi, predvođena studentima cele Srbije. Zahtevi za prevremenim izborima su postavljeni, i tek će vreme pred nama pokazati da li će i borba protiv fašizacije Srbije biti olakšana ili će se nastaviti ideološko i svako drugo lutanje.



FAŠIZAM I ANTIFAŠIZAM  
OD NASTANKA DO DANAS  
*Zbornik radova*

*Izdavač*

SAVEZ ANTIFAŠISTA SRBIJE  
Beograd, Radoslava Grujića 11a  
E-mail: savez.antifasista.srbije@gmail.com

*Za izdavača*

Zlatoje Martinov

*Dizajn*

Bogdan Maksimović

*Grafička produkcija*

PREPRES: Dragan Stojković  
ŠTAMPA: KRIPTA INTERNACIONAL Beograd

*Tiraž*

200 primeraka

*Prvo izdanje*

2026.

ISBN

978-86-83981-21-2

CIP - Каталогизација у публикацији  
Народна библиотека Србије, Београд  
329.18(082)  
329.15(082)

FAŠIZAM i antifašizam od nastanka do danas : uzroci, pojavni oblici,  
posledice : zbornik radova / priredio Rade Veljanovski. - 1. izd. - Beograd :  
Savez antifašista Srbije, 2026 (Beograd : Skripta internacional). - 207 str. ; 24  
cm

Tiraž 200. - Str. 7-8: Reč urednika / Rade Veljanovski. - Napomene i  
bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz pojedine radove.

ISBN 978-86-83981-21-2

а) Антифашизам -- Зборници

б) Антифашизам -- Зборници

COBISS.SR-ID 187654409